

Київський національний лінгвістичний університет
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЖУКОВСЬКА АННА ВОЛОДИМИРІВНА

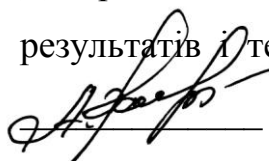
УДК 811.111'221.7'42 (043)

ДИСЕРТАЦІЯ

ТАКТИЛЬНА ПОВЕДІНКА МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ
ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ
АСПЕКТИ

10.02.04 – германські мови

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 А. В. Жуковська

Науковий керівник

Серякова Ірина Іванівна
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Жуковська А.В. Тактильна поведінка мовця в англomовному художньому дискурсі: номінативний та комунікативно-прагматичний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – "Германські мови". – Київський національний лінгвістичний університет, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено вивченню тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Теоретико-методологічною базою дослідження є наукові праці в галузях комунікативної лінгвістики, теорії номінації, прагмалінгвістики, психолінгвістики та невербальної семіотики, у фокусі яких знаходиться проблематика тілесності та невербальної комунікації людини, а також лінгвальна репрезентація зазначених явищ у семіотичній площині дискурсу. У роботі визначено, що тактильна поведінка мовця – це одна або декілька невербальних фізичних контактних дій (дотиків) мовця, виконаних за допомогою руки чи іншої частини його тіла стосовно об'єкта дії, які є функціонально та прагматично навантажені, виходячи з лінгвальних і екстралінгвальних ознак конкретного моменту комунікативного буття людини. Таким чином, одиницею виміру тактильної поведінки мовця є *дотик*, що має вроджений іманентний характер, є фундаментальним засобом осягнення світу через фізичний контакт із ним, невербальною категорією дискурсивної взаємодії мовців, прагматичним інструментом впливу в процесі комунікації.

У дисертації проаналізовано наявні типи і види тактильних дій та контактів, що об'єднуються у групи на основі культурологічного, соціального, психологічного та комунікативного критеріїв, а також уточнено семіотичну класифікацію дотиків, у межах якої виділено дотики-емблеми, дотики-ілюстратори, дотики-регулятори, тактильні емоційні вирази і тактильні адаптери. Для кожного із п'яти зазначених семіотичних класів дотиків властиві

специфічні функції та комунікативний потенціал, що втілюються в межах комунікативної взаємодії мовців.

У роботі застосовано низку релевантних методів дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця (персонажа) на матеріалі англomовного художнього дискурсу. За допомогою модулярного методу визначено, що основною структурною одиницею дослідження є *такесичний модуль* – частина сучасного англomовного художнього дискурсу, що містить одну чи більше номінацій на позначення тактильної поведінки мовця. У роботі розроблено типологію такесичних модулів, яка ґрунтується на чотирьох ознаках: номінативній, локативній, функціональній і модусній. За *номінативною ознакою* виокремлено одно- та багатомінативний типи такесичних модулів; за *локативною* – ініціальний, медіальний і фінальний; за *функціональною* – комплементарний, субститутивний і опозитивний; за *модусною* – активний, пасивний і взаємний. Визначено, що в номінативній площині англomовного художнього дискурсу компоненти такесичного модуля (*суб'єкт дотику, інструмент дотику, об'єкт дотику, тактильна дія і контакт, активний і пасивний тактильний досвід, а також тактильна взаємодія мовців*) здебільшого вербалізуються такесичною лексикою різної частиномовної належності, соматичною лексикою, а також лексикою загального характеру.

У дисертації такесичні номінації частково диференційовані за структурно-семантичним критерієм, в результаті чого виокремлено *спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні* номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця. Із залученням компонентного аналізу визначено семантичні складники структури лексичного значення спеціальних номінацій. У семній структурі дієслів на позначення тактильної поведінки мовця виокремлено архісеми *'встановити тактильний контакт'* та *'бути у тактильному контакті'*, а також низку диференційних сем, зокрема, *'інтенсивність', 'зміна інтенсивності', 'повторюваність', 'раптовість', 'швидкість', 'місце реалізації', 'інструмент', 'спрямованість', 'спосіб і манера', 'емотивність', 'випадковість', 'грайливість', 'мета' і 'причина' дотику.*

Із врахуванням інтегративності як однієї з основних характеристик дотику в дисертації проаналізовано монокомпонентні такесичні модулі та полікомпонентні невербальні модулі, складниками яких є, зокрема, – такесичні. Визначено, що монокомпонентні такесичні модулі – це зредуковані структури, в яких імпліцитно наявні кінесичні та проксемні елементи, спрямовані на реалізацію дотику. Уведено поняття *тактильної події*, що тлумачиться як сукупність власне тактильних, а також перед- і післятактильних кінесичних і проксемних дій, що виникають внаслідок реалізації дотику. У світлі модулярного методу тактильна подія представлена комбінацією таких невербальних модулів: доцентровий проксемний модуль "відстань" + препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик" + постпозитивний кінесичний модуль "жест" + відцентровий проксемний модуль "відстань". Встановлено, що в англomовному художньому дискурсі номінативна репрезентація тактильної події здебільшого представлена сімома комбінаціями, вибір якої зумовлений необхідністю фокусу на суттєвих ознаках дотику в певному контексті.

У роботі з'ясовано, що поєднання такесичних та інших невербальних модулів у межах полікомпонентних утворень визначається впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших віднесено *фактори адресованості, гармонійності й рівноваги*; другі трактуються як специфічна взаємодія знакових параметрів невербальних виявів мовця, актуалізованих у номінативному просторі дискурсу. У результаті впливу фактору адресованості в англomовному художньому дискурсі наявні *одновекторні* модулі, де невербальні дії мовця спрямовані на того самого адресата, й *різновекторні*, – що містять невербальні компоненти, звернені до різних комунікативних партнерів. Фактор гармонійності виражається в двох протилежних явищах – *консонансі* та *дисонансі* номінацій на позначення невербальної поведінки мовця. Якщо консонанс виявляється в значеннєвій злагодженості номінативних засобів на позначення різносистемних невербальних виявів мовця, то дисонанс навпаки, – у їхній змістовій неузгодженості. Унаслідок впливу фактору рівноваги в сучасному англomовному художньому дискурсі наявні *збалансовані* та *незбалансовані* полікомпонентні

невербальні модулі. Для перших властиві обернені, компенсаторні відношення, для других – прямі, вони не зрівноважують один одного.

У дисертації розкрито функціональний потенціал досліджуваних номінацій, що виявляється в їхній здатності реалізовувати шість прагматичних функцій в англomовному художньому дискурсі: *дейктичну, адаптивну, регулятивну, емотивну, іллокутивну та когнітивну*. З'ясовано, що такесичні номінації виконують дейктичну функцію, індикуючи соціальні, особистісні та просторові характеристики референта, адаптивну функцію, виражаючи соматичні, психологічні, естетичні й діяльнісні потреби мовців, регулятивну – керуючи дискурсом на фазах встановлення, підтримки і розмикання, емотивну функцію, позначаючи гедонічне емоційне забарвлення, інтенсифікуючи емоційні вияви, виражені іншими невербальними компонентами, і передаючи конкретні емоції комунікантів, іллокутивну – позначаючи тактильні засоби, свідомо використані мовцем для досягнення поставлених комунікативних завдань, і когнітивну функцію, вказуючи на мисленнєву діяльність, здійснювану персонажем,

У роботі виявлено фасцинативну специфіку номінативних одиниць на позначення тактильної поведінки мовців, що належать до різних комунікативних стилів : *асертивного* ("перемогти – перемогти"), *агресивного* ("перемогти – зазнати поразки") та *субмісивного* ("зазнати поразки – перемогти"). Установлено, що для комунікантів асертивного стилю спілкування типовою є *фасцинативна* модель тактильної поведінки, що виявляється в цілеспрямованій реалізації мовцем фасцинативних дотиків, які сприяють ефективному, успішному і гармонійному спілкуванню на всіх його етапах. Агресивним комунікантам властива *антифасцинативна* модель, яку розуміємо як реалізацію такого набору тактильних засобів, що мають деструктивний вплив на хід комунікації в усіх її фазах. Зі свого боку мовці субмісивного комунікативного стилю реалізують афасцинативну модель тактильної поведінки, складниками якої є комунікативно неефективні, відштовхувальні дотики. У роботі досліджено номінативну площину фасцинативної,

антифасцинативної та афасцинативної моделей тактильної поведінки, а також механізми контрфасцинації тактильному впливу, що можуть бути вербальними (прямі та непрямі мовленнєві акти прохання, вимоги, наказу, погрози тощо) і невербальними (контактні й неконтактні невербальні засоби комунікації).

Результати здійсненого дослідження дозволяють окреслити перспективи подальших наукових розвідок у цій галузі, які можуть полягати у вивченні лінгвокультурних, гендерних і соціально-рольових ознак номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців в англomовному художньому дискурсі, вивченні синтагматичних зв'язків тактильної поведінки з іншими невербальними компонентами комунікації в аспекті фасцинації спілкування, розкритті стратегічно-тактичного потенціалу тактильної поведінки мовця в нехудожніх дискурсивних практиках.

Ключові слова: англomовний художній дискурс, дотик, невербальна комунікація, засоби на позначення тактильної поведінки мовця, такесичний модуль, тактильна поведінка, прагматичні функції.

ABSTRACT

Zhukovska A. V. The Speaker's Tactile Behaviour in English Fictional Discourse: Nominative, Communicative, and Pragmatic Aspects. – Thesis. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis presents the study of nominative, communicative, and pragmatic aspects of the speaker's tactile behaviour in the English fictional discourse.

The linguistic interpretation of the issue of corporality and nonverbal communication, as well as their lingual representation in discourse, provides the theoretical basis for the research. The thesis regards *the speaker's tactile behaviour* as one or more nonverbal physical contact actions (touches), performed by speakers with their hands or other body parts, pragmatically and functionally loaded in view of lingual and extralingual features of the communicative moment. Thus, the basic

unit of tactile behaviour is *a touch* which, being of an inborn and intrinsic nature, serves as a fundamental means of perceiving and learning about the world by making a contact with it. Touching is viewed as a nonverbal category of human interaction, a pragmatic instrument of the communicative impact produced by the speaker.

The study analyses existing cultural, social, psychological, and communicative classifications of touches, as well as elaborates the semiotic one, which distinguishes five groups of touches: *emblems*, *illustrators*, *regulators*, *tactile emotional expressions* and *tactile adaptors* each having its specific functions and communicative potential within the speakers' semiotic interaction.

The thesis uses a range of the relevant methods to analyse the speaker's (the character's) tactile behaviour nominations in the English fictional discourse. Applying the *modular method*, the study employs *the tacesic module* as its basic structural unit, defined as a part of the contemporary English fictional discourse containing at least one nomination of touch. The typology of tacesic modules considers four criteria, i.e. *nominative*, *locative*, *functional* and *modus* ones. According to the nominative criterion, tacesic modules are classified into *mononominative* and *multinominative* types. On the basis of the locative criterion *initial*, *medial* and *final* types of the tacesic modules are differentiated. The functional types include *complementary*, *oppositive* and *substitutional* tacesic modules. The modus criterion allows distinguishing *active*, *passive* and *reciprocal* types.

In the contemporary English fictional discourse the components of tacesic modules, i.e. *the subject of touch*, *the instrument of touch*, *the object of touch*, *the tactile action and contact*, *active and passive tactile experience*, as well as *tactile interaction of the speakers* are mainly verbalized by means of tacesic words (words naming touch) belonging to different parts of speech. The tacesic nominations incorporate structurally and semantically different groups of *special*, *special modified* and *non-special* units. The research applies the componential analysis to single out two archisemes '*to make a tactile contact*' and '*to be in a tactile contact*' as well as a range of integral semes in the semantic structure of the tacesic verbs. Among others the integral semes include '*intensity*', '*variation of intensity*', '*frequency*',

'*abruptness*', '*velocity*', '*location*', '*manner*', '*emotiveness*', '*randomness*', '*playfulness*', '*purpose*', and '*reason*' of touch.

Taking into account the integrated nature of touch, the thesis analyses both monocomponent tacesic modules and multicomponent nonverbal modules comprising tacesic ones. The first are viewed as reduced structures, which imply kinesic and proxemic elements. The introduced notion of *a tactile event* is construed as a combination of tactile, pre- and post-tactile kinesic and proxemic components directed at touch realization. From the modular perspective the tactile event is presented as a following combination: inward moving proxemic module "distance" + prepositive kinesic module "gesture" + tacesic module "touch" + postpositive kinesic module "gesture" + outward moving proxemic module "distance". It is stated that in the English fictional discourse the tactile event is mainly represented by seven variations, the appearance of each in a certain context being predetermined by the author's choice to focus on essential features of the touch.

The study reveals that the combination of tacesic and other nonverbal modules is influenced by both external and internal factors. The former include *the directivity factor*, *the harmony factor* and *the equilibrium factor*, the latter being manifested in a specific interplay of the key parameters of the speaker's nonverbal signals, verbalized in the fictional discourse. It is found that the character's nonverbal actions can be directed at either one or more than one communicative partners. In the first case the directivity factor results in the appearance of *the single-vectored* multicomponent nonverbal module while the second case gives rise to *the differently vectored* one. The harmony factor can be realized in two opposite ways, i.e. the *consonance* and *dissonance* of the nominative units designating different nonverbal components, including touch. In the first case, it is the concord and harmony of the nominative units, and conversely, in the second case it is the discord, or lack of harmony in the meanings conveyed by the units representing different nonverbal components. The equilibrium factor results in either *balanced* or *unbalanced* types of multicomponent nonverbal modules. The constituents of the balanced module have

inverse and thus compensating relations between them, while the components of the unbalanced module manifest direct relations.

The thesis covers the issue of pragmatic functions served by tacesic nominations. There are six of them including *cognitive, deictic, adaptive, regulatory, emotive* and *illocutionary functions*. It is found that the nominations under consideration realize the cognitive function by signaling the speaker's thinking actions. The deictic function is performed by tacesic words indicating social, individual and spatial characteristics of the referent. The adaptive function is exercised by marking the speaker's somatic, psychological, aesthetic and task-oriented needs. The regulatory function is served by tacesic nominations governing the discourse on the stages of establishing, maintaining and breaking the contact, while the emotive function is performed by intensifying emotional signals, conveyed by other nonverbal components, as well as autonomously communicating distinct emotions. The tacesic units realize the illocutionary function when naming the tactile means of communication consciously used by speakers to achieve their communicative goals.

The study reveals that the speakers of different communicative styles demonstrate different tactile behaviour models from the point of view of fascination. The *fascinating* tactile behaviour model, which is typical of the *assertive* speaker ("winner – winner" dyad), deploys touches that favour effective and successful communication. The *aggressive* speaker ("winner – loser" dyad) exercises the *antifascinating* model, actualized in destructive, often abusive touches. The *submissive* speaker ("loser – winner" dyad) uses *afascinating* model with its ineffective and inert touches. The thesis also focuses on lingual manifestations of the above mentioned tactile behaviour models in the English fictional discourse.

The obtained results of the dissertation outline the perspectives for further scientific research in the field, which can focus on the study of linguo-cultural, gender and social features of the nominative units designating the speaker's tactile behaviour in the contemporary English fictional discourse, the analysis of the syntagmatic relations between the speaker's tactile behaviour and other nonverbal

components from the point of view of fascination as well as revealing the strategies and tactics of the speaker's tactile behaviour in non-fictional discourse.

Key words: English fictional discourse, touch, nonverbal communication, means designating the speaker's tactile behaviour, tacesic module, tactile behaviour, pragmatic functions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Жуковська А. В. Контекстуальні фактори моделювання тактильної поведінки комуніканта. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 6. С. 31—34.
2. Жуковська А. В. Семіотична класифікація невербального компоненту комунікації "дотик". *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. 2012. № 24. С. 73—77.
3. Жуковська А. В. Фасцинативний потенціал дотику в номінативному просторі сучасної англomовної художньої прози. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2016. № 61. С. 60—63.
4. Жуковська А. В. Такесичні модулі англomовного художнього дискурсу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2017. № 67. С. 119—123.
5. Zhukovska A. Tacesic Constituent as a Part of the Multicomponent Nonverbal Module: the Principles of Combination. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 4. С. 33—38.
6. Жуковська А. В. Функціональний аспект дослідження номінацій дотику в сучасному англomовному художньому дискурсі. *Science And Education A New Dimension. Philology*. 2016. Vol. IV (17), Issue 78. P. 81—85. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996.
7. Жуковська А. В. Емотивні значення номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 30 берез. – 1 квіт.*

2011 р. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. С. 68—69.

8. Жуковська А. В. Дотик як індикатор соціально-культурних відносин. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 21 – 23 берез. 2012 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. С. 113—115.

9. Жуковська А. В. Контрфасцинація як засіб протидії фасцинативному тактильному впливу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня – 01 квітня 2016 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 111—112.

10. Жуковська А. В. Такесична складова багатокomпонентного невербального модуля: принципи комбінаторики. *Якісна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 23 – 24 листопада 2017 р.* Суми : Сумський держ. ун-т, 2017. С. 36—41.

11. Жуковська А. В. Номінативна структура такесичного модуля англomовного художнього дискурсу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11 – 13 квітня, 2018 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. С. 113 – 115.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ	23
1.1. Тактильний канал комунікативного зв'язку	23
1.1.1. Дотик у висвітленні гуманітарних наук	24
1.1.2. Комунікативна роль дотику	31
1.2. Тактильна поведінка як компонент системи невербальної комунікації	34
1.2.1. Типи та види тактильної поведінки	39
1.2.2. Дотик як засіб фасцинації	63
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2 МОДУЛЯРНА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ	76
2.1. Типологія такесичних модулів за релевантними ознаками	76
2.1.1. Номінативна ознака	77
2.1.2. Локативна ознака	79
2.1.3. Функціональна ознака	84
2.1.4. Модусна ознака	88
2.2. Етапи дослідження	96
Висновки до розділу 2	100
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ	102
3.1. Лексико-семантична характеристика такесичних номінацій	102
3.2. Такесичні номінації в полікомпонентному невербальному модулі	123
3.3. Фактори комбінаторики невербальних модулів	131
3.3.1. Фактор адресованості	132
3.3.2. Фактор гармонійності	134

	13
3.3.3 Фактор рівноваги	136
Висновки до розділу 3	142
РОЗДІЛ 4 НОМІНАТИВНІ ЗАСОБИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ	145
4.1. Прагматичні функції такесичних номінацій	145
4.2. Фасцинативний потенціал такесичних номінацій у різних комунікативних стилях	168
4.2.1. Фасцинативна тактильна поведінка асертивного комуніканта	173
4.2.2. Антифасцинативна тактильна поведінка агресивного комуніканта	179
4.2.3. Афасцинативна тактильна поведінка субмісивного комуніканта	187
Висновки до розділу 4	193
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ	220
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	221
ДОДАТКИ	224
ДОДАТОК А Номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі	224
ДОДАТОК Б Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію	228

ВСТУП

У сучасному науковому розумінні процес комунікації – це функціонально зумовлена єдність вербальних і невербальних засобів спілкування [64; 69; 74; 91; 110; 124; 138], де передача повідомлень відбувається через різні канали комунікативного зв'язку, зокрема й тактильний [101]. Таке бачення викликає необхідність комплексного лінгвістичного дослідження *тактильної поведінки* [79] / *tactile behaviour* [184] мовця в усних та писемних формах художнього [8; 174; 189] і нехудожнього [52; 63; 89; 105] дискурсів, в яких онтогенетична сутність тактильної поведінки зумовлює її здатність бути маркером емоційних станів [55; 76] та оцінних ставлень [12; 93], прагматичних намірів і соціальних відносин мовної особистості [120] в умовах щирого / нещирого [84; 95], формального / неформального [89], кооперативного/ некооперативного [106; 115; 117] спілкування.

Мовні та мовленнєві позначення тактильної поведінки мовця неодноразово досліджувалися лінгвістами з різних точок зору. Так, у функціонально-семантичному аспекті англійські дієслова на позначення дотику вивчались із застосуванням фреймового підходу [114], а також частково у складі інших лексико-семантичних груп: системно-структурні та лексико-семантичні особливості дієслів дотику розглядались у межах групи дієслів зі значенням перетворювального механічного впливу на об'єкт [112]; окремі дієслова дотику аналізувались у складі лексико-семантичної групи дієслів зі значенням руйнування [30]; частково дієслова дотику були предметом дослідження семантико-синтаксичної структури речень з дієсловами фізичного впливу [77]. У функціонально-зіставному аспекті вивчались англійські, російські та французькі прикметники на позначення ознаки, сприйнятої за допомогою дотику [83], закономірності семантичної деривації прикметників тактильного сприйняття на матеріалі російської, білоруської, англійської та німецької мов [7], а також лексико-семантичні групи англійських і російських прикметників, які входять у домен "дотик" [72]. У наративно-семіотичному аспекті тактильна лексика, як різновид сенсорної лексики, аналізувалась з погляду її значення

в створенні художньої образності [16], емоційного резонансу [18], а дослідження мовної репрезентації сенсорики дотику як категорії художньої тілесності підтверджує її роль у формуванні наративно-семіотичної площини художнього тексту [21]. Зазначені наукові розвідки підготували підґрунтя для комплексного дослідження корпусу засобів на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах на матеріалі англomовного художнього дискурсу.

У роботі одиницею виміру тактильної поведінки мовця визначено *дотик*, що розуміємо як: 1) вроджену здатність людини виконувати невербальну фізичну контактну дію [148; 186]; 2) іманентно-притаманний засіб осягнення світу через фізичний контакт із ним [137; 176], що уможлиблюється тактильною модальністю [231]; 3) тілесно-орієнтовану практику комунікативного буття людини [96]; 4) дискурсивний інструмент впливу в процесі комунікації [59; 130; 189]; 5) семіотичну ємність значення, що формує канал комунікативного зв'язку [91; 101].

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається комунікативною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення невербальних компонентів спілкування, зокрема й тактильних, які стають об'єктом номінації в різних типах дискурсивних практик. Виявлення специфіки номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців відмінних комунікативних стилів, а також розкриття функціональних призначень досліджуваних номінацій в англomовному художньому дискурсі зумовлює необхідність їхнього дослідження в комунікативно-прагматичному аспекті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану комплексної наукової теми "Комунікативно-когнітивний та соціокультурний аспекти функціонування системи мовних одиниць германських і фіно-угорських мов у синхронії і діяхронії", яка розробляється кафедрою германської і фіно-угорської філології імені професора Г.Г. Почепцова (тему затверджено вченою радою КНЛУ, протокол № 7 від 24 лютого 2011 року). Тему дисертації затверджено вченою радою КНЛУ (протокол № 12 від 13 травня 2010 року).

Мета дослідження полягає у вивченні тактильної поведінки мовця в сучасному англomовному художньому дискурсі в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити і узагальнити теоретичну базу дослідження тактильної поведінки мовця в сучасному англomовному художньому дискурсі;

- уточнити поняття "тактильна поведінка мовця" як невербального знака комунікації;

- розробити комплексну методику дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця і побудувати типологію такесичних модулів;

- виявити та схарактеризувати засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі в номінативному аспекті;

- з'ясувати фактори номінативної варіативності та комбінаторики такесичних модулів у дискурсі;

- визначити специфіку номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі в комунікативно-прагматичному аспекті.

Об'єктом дослідження виступає англomовний художній дискурс, що містить номінації тактильної поведінки мовця.

Предметом дослідження є тактильна поведінка мовця в англomовному художньому дискурсі в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Матеріалом для дослідження слугували 212 номінацій, закріплених в англomовному узусі на позначення тактильної поведінки мовця, що реалізується за допомогою дотиків, та 3500 фрагментів англomовного художнього дискурсу, які містять зазначені номінативні засоби в словах автора та коментарях, відібраних шляхом суцільної вибірки з 37 творів англomовної прози другої половини ХХ – початку ХХІ ст. загальним обсягом близько 14480 сторінок.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети і завдань дослідження передбачало застосування *загальнонаукових методів* (індукції, дедукції, аналізу, синтезу та методу теоретичного узагальнення) для визначення теоретичного підґрунтя дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця і низки спеціальних лінгвістичних методів, які включають: *дефініційний аналіз* – для виявлення корпусу англомовних одиниць на позначення дотику; *компонентний аналіз* застосовано з метою виокремлення семантичних компонентів лексичного значення спеціальних номінацій на позначення тактильної поведінки мовця; *модулярний метод* – для визначення такесичного модуля в площині діалогічного дискурсу, побудови типології такесичних модулів та виявлення їхніх номінативних, локативних, функціональних та модусних ознак; *контекстуальний аналіз* використано для виявлення типових модульних схем номінативної репрезентації тактильної події в англомовному художньому дискурсі та встановлення факторів комбінування невербальних модулів у межах полікомпонентного невербального модуля, *функціональний аналіз* залучено для визначення прагматичних функцій номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в англомовному художньому дискурсі, *актомовленнєвий аналіз* – з метою виявлення іллокутивної спрямованості досліджуваних номінацій, *комунікативно-прагматичний аналіз* застосовано для виявлення фасцинативної специфіки номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців різних комунікативних стилів. *Кількісний метод* використано для розрахунку кількісного співвідношення між монокомпонентними такесичними модулями та полікомпонентними невербальними модулями, складниками яких вони є, а також для встановлення кількості й частотності випадків реалізацій функціональних призначень такесичних номінативних засобів в англомовному художньому дискурсі.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше *здійснено* комплексне лінгвістичне дослідження засобів на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному

та комунікативно-прагматичному аспектах на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу. У роботі *визначено та узагальнено* теоретичне підґрунтя вивчення номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в світлі комунікативної лінгвістики, невербальної семіотики та прагмалінгвістики, в результаті чого *уточнено* поняття "тактильна поведінка мовця", яке визначається як одна або декілька невербальних фізичних контактних дій (дотиків) мовця, виконаних за допомогою руки чи іншої частини його тіла стосовно об'єкта дії, які є функціонально та прагматично навантажені, виходячи з лінгвальних й екстралінгвальних ознак конкретного моменту комунікативного буття людини. У дисертації *уточнено* семіотичну класифікацію дотиків. *Визначено* основну структурну одиницю дослідження – такесичний модуль і *вперше побудовано* типологію такесичних модулів. Релевантними критеріями виділення різних типів такесичних модулів *визначено* номінативну, локативну, функціональну та модусну ознаки, на основі яких *виокремлено та схарактеризовано* однономінативний та багатомінативний такесичні модулі (за номінативною ознакою), ініціальний, медіальний та фінальний такесичні модулі (за локативною ознакою), комплементарний, субститутивний та опозитивний такесичні модулі (за функціональною ознакою), активний, пасивний та взаємний такесичні модулі (за модусною ознакою).

У роботі *виявлено* засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі в номінативному аспекті. *Установлено* компоненти такесичних модулів та *визначено* їхню номінативну репрезентацію. Досліджувані номінації *диференційовано* за структурно-семантичним критерієм, у результаті чого *виокремлено*: а) спеціальні такесичні номінації, тобто такі позначення дотику, план змісту яких утворює сукупне відображення форми і значення; б) спеціальні розгорнуті такесичні номінації, до яких належать усталені дієслівні та субстантивні словосполучення на позначення дотику в його активному та пасивному проявах; в) неспеціальні такесичні номінації, тобто номінативні комплекси з підрядною або предикативною будовою,

що репрезентують дотик з боку форми його реалізації. *Установлено* семантичні компоненти лексичного значення спеціальних номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця.

Уперше в роботі *з'ясовано* фактори номінативної варіативності та комбінаторики такесичних модулів. *Виявлено*, що поєднання різносистемних невербальних модулів регулюється впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. У межах перших *виокремлено* фактор адресованості, результатом впливу якого є одновекторні або різновекторні полікомпонентні невербальні модулі, фактор гармонійності, що виявляється в номінативному консонансі або номінативному дисонансі поєднуваних невербальних модулів, та фактор рівноваги, унаслідок дії якого виникають збалансовані або незбалансовані багатокомпонентні невербальні модулі. Внутрішні фактори комбінаторики визначено як специфічну взаємодію ключових параметрів різних невербальних виявів мовця, вербалізованих у сучасному англomовному художньому дискурсі.

У роботі вперше *визначено* номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця в комунікативно-прагматичному аспекті. *Розкрито* функціональні призначення досліджуваних номінацій, які реалізують дейктичну, адаптивну, регулятивну, емотивну, іллокутивну та когнітивну функції в англomовному художньому дискурсі. *Виявлено* фасцинативну специфіку позначень тактильної поведінки мовців асертивного, агресивного й субмісивного комунікативних стилів, що виявляється в реалізації ними фасцинативної, антифасцинативної та афасцинативної моделей тактильної поведінки відповідно.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання положень і висновків дисертації в курсах теоретичної граматики сучасної англійської мови (розділи "Аналіз дискурсу", "Прагматика речення", "Теорія мовленнєвих актів"), лексикології сучасної англійської мови (розділи "Семантична структура слова", "Лексико-семантична система мови"), курсів за вибором з невербальної семіотики, дискурсології, прагмалінгвістики. Окрім

цього, отримані результати можуть бути застосовані в подальших наукових дослідженнях у цій галузі.

Апробація матеріалів дисертації здійснювалась на засіданнях кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г.Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету, а також на восьми наукових конференціях, у тому числі семи *міжнародних*: "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київ, 2011, 2012, 2016, 2018), "Пріоритети германського і романського мовознавства" (Луцьк, 2012), "Actual Problems of Science and Education" (Будапешт, 2016), "Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації" (Острог, 2017); одній *всеукраїнській* науково-практичній конференції: "Якісна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи" (Суми, 2017).

Публікації. Наукові результати кандидатської дисертації отримані автором особисто. Основні положення дисертації висвітлено в одинадцяти наукових публікаціях: п'яти статтях, надрукованих у наукових фахових виданнях України (2,83 др. арк.), одній публікації у науковому періодичному виданні іншої держави (0,65 др. арк.), а також п'яти тезах доповідей в збірниках матеріалів наукових конференцій (0,85 др. арк.). Загальний обсяг одинадцяти публікацій становить 4,33 др. арк.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (226 найменувань, з яких – 102 – іноземними мовами), списку довідкових джерел (13 позицій, із яких 9 – англomовні), списку джерел ілюстративного матеріалу (37 позицій) та додатків. Робота містить 4 рисунки та 2 таблиці. Повний обсяг дисертації – 230 сторінок, основний зміст викладено на 186 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, описано матеріал і методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У **першому розділі "Теоретичні засади дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця"** визначено теоретичну

базу вивчення тактильної поведінки мовця, проаналізовано й узагальнено підходи до її дослідження в низці наук гуманітарного циклу, визначено онтологічну сутність дотику, його статус та класи у межах невербальної семіотики, комунікативну значущість та основні типи.

У другому розділі **"Модулярна методика дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі"** описано методологічні принципи та етапи дослідження засобів на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах. Для вивчення номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі залучено модулярний метод, в результаті чого визначено основну структурну одиницю дослідження – такесичний модуль, побудовано типологію такесичних модулів англomовного художнього дискурсу, схарактеризовано їхні основні типи.

У третьому розділі **"Засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі: номінативний аспект"** проаналізовано номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі. Виявлено корпус номінацій на позначення тактильної поведінки мовця, закріплених в англomовному узусі, визначено компоненти такесичних модулів англomовного художнього дискурсу, проаналізовано їхню номінативну репрезентацію. Досліджувані номінації диференційовано за структурно-семантичним критерієм та визначено семантичні компоненти лексичного значення спеціальних номінацій на позначення тактильної поведінки мовця. З'ясовано фактори номінативної варіативності та комбінаторики такесичних модулів.

У четвертому розділі **"Номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі: комунікативно-прагматичний аспект"** визначено номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця в комунікативно-прагматичному аспекті. Розкрито прагматичні функції досліджуваних номінацій, виявлено фасцинативну

специфіку номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців різних комунікативних стилів.

У **загальних висновках** подано теоретичні та практичні результати дисертації, окреслено шляхи та перспективи подальших наукових розвідок із досліджуваної проблематики.

Список використаних джерел містить перелік наукових праць із проблематики дисертації українською, російською, англійською та французькою мовами.

Список використаних довідкових джерел складається зі словників загального лінгвістичного спрямування, одномовних англійських тлумачних словників, тлумачного словника сучасної української мови, енциклопедій.

Список джерел ілюстративного матеріалу містить список творів англійської художньої прози другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У **додатках** представлено список номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця в англійському художньому дискурсі (додаток А), список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації (додаток Б).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ

Комплексне вивчення дотику як невербального компонента комунікації [64; 88; 127; 133], як способу сприйняття світу та засобу вираження фундаментальних сутностей людини [128; 148; 186; 187; 197; 199; 231], а також тілесноорієнтованого знакового утворення художніх і нехудожніх дискурсивних практик [64; 96; 102] стало підґрунтям для дослідження мовних реалізацій цього невербального засобу в термінах теорії номінації, емотіології [119] та прагмалінгвістики [213; 222]. Складна міждисциплінарна природа поняття "дотик" зумовила необхідність звернення до дослідницької бази суміжних гуманітарних і природничих дисциплін, що так само сприяє глибшому розумінню комунікативної суті тактильної поведінки людини.

1.1. Тактильний канал комунікативного зв'язку

У сучасній лінгвістиці суть поняття метафори "канал зв'язку" [198] полягає в тому, що мовець, уміщуючи свої ідеї в певні ємності (слова), відправляє їх через канал зв'язку слухачеві [73, с. 392]. Таке бачення властиве як для вербального, так і невербального каналів зв'язку [101, с. 69], коли ємностями значень є невербальні жестово-мімічні і просодичні знаки. Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що через тактильний канал комунікативного зв'язку мовець за допомогою дотиків, що слугують семіотичними ємностями значень, передає їх слухачеві, який сенсорно сприймає та інтерпретує ці значеннєві тактильні дії.

Комунікативний канал у сучасній комунікативній лінгвістиці також трактують як своєрідний "місток", що поєднує адресанта і адресата спілкування [227, с. 54]. Найважливіші комунікативні канали: звуковий (вокальний, слуховий), зоровий (візуальний), тактильний (за допомогою дотику), нюховий і смаковий.

До найбільш поширених науковці відносять перші два [98, с. 600], що закономірно спричинило докладніше та ґрунтовніше дослідження їхнього комунікативного потенціалу порівняно з іншими каналами зв'язку. Хоча останнім часом у фокус дослідників невербальної поведінки людини все частіше потрапляє специфіка функціонування саме тактильного каналу зв'язку [91; 101], слід зазначити, що тривалий час у системі гуманітарних наук цей канал зв'язку вважали обмеженим, не визнавали комунікативної значущості дотику, нехтували багатством функціонального потенціалу тактильної модальності в різних сферах людської діяльності [152]. Такий підхід зумовлений низкою причин, зокрема філософських, які беруть свій початок ще з часів античності.

1.1.1. Дотик у висвітленні гуманітарних наук. Зростаючий науковий інтерес до невербальної поведінки людини, а також стрімкий розвиток досліджень широкого кола питань, що окреслюють проблематику цього явища, зумовлені передусім його міждисциплінарною антропологічною природою [101]. Наукові пошуки і здобутки дослідників різних галузей знань – антропології [2; 186; 187], психології [126; 71; 134; 135; 163], психофізіології [60], семіотики [82; 157; 167; 171; 191], філософії [9; 80; 140; 196; 197], культурології [53; 78; 123], соціології [125; 159], психолінгвістики [129; 182], комп'ютерних технологій [207; 220], кінознавства [132] сукупно створюють міцне наукове підґрунтя для всебічного вивчення системи засобів невербальної комунікації, до яких відносимо тактильну поведінку людини.

Здавна в західноєвропейській філософській традиції найвищу естетичну цінність мали відчуття, що передбачали віддаленість суб'єкта від об'єкта, тобто зоровий та слуховий канали зв'язку. Простори цих каналів зв'язку є найбільш культурно адаптовані з огляду на логоцентричну стратегію, що притаманна європейській культурній парадигмі [140]. Найбільш віддаленими від перенесення у вербальну площину, а отже, найменш досягненими в художньому плані є дотик, запах і смак. Неоднозначність тлумачення дотику як засобу досягнення світу впливає, очевидно, з онтологічної амбівалентності тілесності

взагалі, що є одночасно ознакою достеменного буття і виявом множинності світу у його недосконалості та кінченості [66]. Дотик отримує свій філософський статус у межах категорійно-понятійного апарату, що зосереджується на поняттях "складка", "шкіра", "тіло", "тілесність" [21; 23]. В умовах тактильного досвіду немає чітких меж між тілом та світом: тілесні та позатілесні аспекти дійсності сприймаються не диференційовано, а як нерозривні складові унітарного досвіду людини [196].

В античні часи суперечливе ставлення до дотику чітко простежується в роботах давньогрецького філософа Аристотеля. Він один із перших у своєму трактаті "Про душу" [6] описав особливості сенсорного сприйняття світу, значення зору, слуху та голосу, нюху, смакових відчуттів і насамкінець тактильної системи людини, характер їхньої взаємодії з довкіллям. Філософ відзначає винятковий характер тактильного відображення дійсності, його відмінність від інших відчуттів, яка полягає насамперед у тому, що за допомогою дотику можливе сприйняття найрізноманітніших характеристик предметів, таких протилежностей, як: "тепле – холодне", "сухе – вологе", "тверде – м'яке". Широкий діапазон тактильних відчуттів та відсутність єдиного "головного" органу чуття, який би відповідав за тактильне сприйняття світу, змушує філософа сумніватися в єдності та неподільності дотику та зробити висновок про дотик як сукупність різних відчуттів. У цьому трактаті Аристотель підіймає питання безпосередності та обов'язкової контактності тактильних відчуттів, на відміну від зору та слуху, де дистанція є очевидною, а середовище необхідним для сприйняття за їхньою допомогою. Однак, роздумуючи, він доходить висновку, що для дотику необхідне посередництво середовища, що тактильні відчуття разом із смаковими не безпосередні, а лише менш дистанційні, порівняно з іншими сенсорними системами. Окрім цього, у зазначеному трактаті йдеться і про взаємозалежність і пряму пропорційність між здатностями відчувати за допомогою дотику та інтелектуальними здібностями людини. Саме високий розвиток тактильної модальності ставить людину на вищій щабель розвитку порівняно із тваринами [6].

Філософія тактильності Аристотеля не однозначна. Парадоксальність античної інтерпретації дотику простежується в іншій відомій роботі філософа – "Нікомахова етика" [5]. Будучи найнеобхіднішими для життя взагалі, відчуття дотику як ніякі інші стають причиною розбещеності людини. Потрапляючи під владу тактильних поривів, людина виявляє свою тваринну сутність. Аристотелівський парадокс тактильності влучно тлумачить сучасний російський філософ і філолог М. Н. Епштейн, зазначаючи, що сам античний учений ані загострює, ані вирішує суперечності в інтерпретації дотику, що власне виникають із контрасту двох його вищезазначених трактатів [123, с. 27].

Переосмислення тілесності в середньовічній філософії [204; 217; 221] не слід розглядати спрощено у вигляді протистояння "культ тіла в античності – презирство до плоті в середньовіччі". Так, Августин Блаженний критикує стереотип про тіло як джерело гріховності, відмежовується від інтерпретації тіла як темниці душі, стверджуючи, що тіло – це частина чуттєвого світу, яка отримує своє життя від душі [1]. Середньовіччя вбачає в тілесності особливу онтологічну сутність, завдяки якій можна набути тілесного виміру вічного життя та подолати страх перед її конечністю та тлінністю. Нове християнське бачення метафізичного сенсу тілесності руйнує її двоякий характер. Якщо антична думка була розгублена перед феноменом смертності та конечності тілесного буття, що зумовлювало неоднозначне трактування тілесності, то християнство долає цю розколотість, інтерпретуючи тілесність як буттєвий чинник відкритості одного індивіда іншому. Специфіка християнського світобачення визначає плоті онтологічну модальність тілесності як присутність у світі буття. "Втілитися", набути означає опинитися в цьому світі. Саме тілом ми присутні в певній ситуації буття, "вмонтовані в неї", а не тільки перебуваємо інтелектуально, емоційно щодо неї. Таким чином, місце нашого існування в бутті, нашої присутності в ньому визначається тим, якою є наша тілесність [24].

Поняття дотику набуває особливого статусу в рамках філософії постмодернізму [9; 53; 80], де воно тлумачиться як спосіб вписування тіла у світ, що не руйнує ані його, ані себе. Це поняття використовується для опису

конкретного, ментально представленого відчуття, що людина набуває із життєвим досвідом і своїх дій у просторі. Дотик – це бачення шкірою, прошарок чуттєвості, що домінує в процесі феноменологічного структурування тілесності. У такому контексті дотик виступає як "уявний фізичний контакт" із фрагментами простору та об'єктами, що в них знаходяться, до яких ми торкалися раніше. Здатність бачити, чути та відчувати об'єкти реальності стає можливим лише завдяки тому, що ми впорядкували їх, розмістивши навколо себе, як результат численних попередніх неусвідомлених актів дотику. Сприйняття світу за допомогою дотику забезпечується своєрідним фундаментом – внутрішнім образом тілесності, – що конструюється як орнамент, сплетений з невидимих ниток попередніх дотиків [229, с. 359].

Філософія дотику М. Мерло-Понті ґрунтується на понятті "дотичності-в-собі": наша здатність торкнутися до чогось реалізується як акт повноцінного дотику лише за умови, коли це "щось" одночасно торкається до нас [80].

У межах культурологічних схем Е. Канетті дотик – безпосередній тілесний вплив, в якому вбачається знак загрози, смерті, а отже, влади та впливу. Страх людини перед чужим дотиком керує її поведінкою, змушує відмежуватися від зовнішнього світу, що за допомогою небажаного дотику здатен проникнути в її простір, порушивши його цілісність. Добровільний усвідомлений дотик, навпаки, свідчить про прихильне ставлення та відчуття безпеки. З іншого боку, прагнення позбутися відчуття загрози спонукає до найбільшого зближення; боязнь дотику перемагається досягненням найвищого ступеня тактильної близькості. З цієї причини маси, в яких завжди наявне бажання якнайтіснішого згуртування, здатні позбавити кожну частинку цієї маси від страху перед дотиком [53, с. 18–19].

З погляду М. М. Бахтіна, зір та слух – це незацікавлені та радше споглядальні основи чуттєвого досвіду, що обумовлюють відчуженість між людиною та зовнішнім світом. Дотик, на думку філософа, є первинним джерелом отримання інформації людиною про саму себе, безпосереднім засобом осягнення буття. Пізнання за допомогою тактильного сприйняття є найбільш

земне, достовірне і цілісне, таке, що дійсно та не спотворено долучає нас до світу речей [9, с. 36].

Таким чином, починаючи з античності, наріжним каменем різних філософських студій у трактуванні тактильної модальності людини є її амбівалентний характер: примітивність тактильного осягнення світу протиставляється первинності, безпосередності та реальності як характерних рис отриманої за допомогою дотику інформації; страх перед дотиком і потенційна загроза деструктивного тактильного впливу полярні щодо прагнення людини до найтіснішого контакту з іншим, що забезпечує відчуття безпеки та єдності. Торкаючись, людина констатує свою присутність, пізнає та впорядковує світ речей навколо себе або ж, навпаки, руйнує його.

Філософське та культурологічне бачення дотику як однієї із фундаментальних сутностей людини, засобу осягнення буття та невід'ємного компонента цілісного сприйняття дійсності сприяє глибшому розумінню природи тактильного каналу комунікації людини. Складна природа дотику передусім визначається низкою властивих йому фізіологічних вимірів, вивчення яких є важливим елементом у комплексному дослідженні дотику як невербального компонента комунікації. Параметри і якості дотику, взаємодіючи з екстралінгвальними чинниками, не тільки зумовлюють диференційоване та багатовекторне сприйняття довкілля за допомогою тактильної модальності, а й уточнюють смисли тактильної поведінки комунікантів [39; с. 31].

Сучасна когнітивна нейробіологія трактує дотик як здатність розуміти світ через фізичний контакт у його численних і різноманітних формах. Основою тактильної перцепції є складна механосенсорна база з окремими субмодальностями вібрації, тиску тощо [195, с. 1]. Таким чином, у наукових дослідженнях тактильна модальність [208] – це перцептивна система, опосередкована двома аферентними підсистемами – шкірною (сенсорна інформація отримується через механо- і терморцептори, що розташовані на шкірі) та кінестетичною (сенсорна інформація надходить із механорецепторів, що знаходяться в м'язах, суглобах та сухожиллях) [176, с. 1439]. На відміну від

зорової та слухової сенсорних модальностей, які забезпечують досить точну просторову та часову інформацію, тактильна – здебільшого визначає фізичні характеристики предметів і поверхонь. Розмежування активного та пасивного дотиків [155] вказує на полярність тактильної модальності: якщо пасивний дотик фокусує увагу на суб'єктивних тілесних відчуттях, які людина отримує від того, що до неї торкаються, то активний дотик актуалізує властивості зовнішнього середовища, про які людина дізнається, самостійно торкаючись чогось або когось. До властивостей об'єктів і поверхонь, доступних для тактильного пізнання, належать: текстура поверхні (шершавий – гладкий), термальні якості (теплий – холодний), гнучкість (твердий – еластичний), вага (важкий – легкий), геометричні властивості (форма і розмір), орієнтація об'єктів (вертикальна – горизонтальна). Окрім цього, тактильна модальність частково інформує про просторове розміщення точок, поверхонь та об'єктів дійсності. Розрізняють два типи тактильної просторової локалізації, що вказують на те: 1) де саме на тілі діє подразник; 2) де в просторі знаходиться подразник, до якого торкаються [176, с. 1439–1448].

Вивчаючи комунікативний потенціал тактильної модальності та її функції в мовленнєвому акті, а також лінгвальні реалізації невербального компонента "дотик" у художньому дискурсі, важливо чітко проаналізувати основні виміри дотику: його параметри (де і як саме може відбутися тактильна дія), а також те, як дотик може реалізуватися, тобто його якості (див. рис. 1.1).

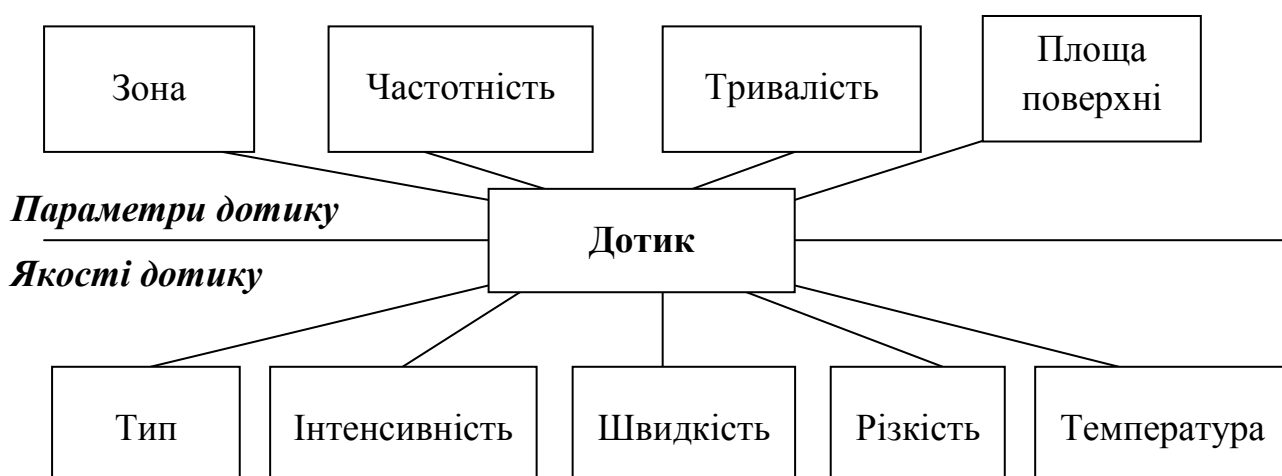

Рис. 1.1 Параметри та якості дотику

Традиційно до параметрів дотику відносять [231, с. 1276]:

– *зону тілесного контакту*, тобто, де саме відбувається дотик, до якої частини тіла і якою частиною тіла торкаються: *Patrick, with an affectionate kiss on his mother-in-law's cheek, also left the room, but nodded to a query about pudding, suggesting he would soon be back* (Moyes, SR, p. 68);

– *частотність дотику* – кількість доторкувань до шкіри: *And yet he obviously adored her; although he said little, Sabine noticed him touch her on the arm twice and once, gently, rub her back with slow, loving strokes* (Moyes, SR, p. 67);

– *тривалість дотику*: *"Good girl." He puts a hand briefly on my shoulder* (Moyes, AY, p. 21);

– *площу дотикової поверхні*: *Terry swept the back of his hand across his face. "Unfortunately, it's the matter of cost", he admitted* (Muchamore, MD, p. 145).

Власне фізичні характеристики дотику називають також його якостями. До них належать:

– *тип тактильної дії* (форма дотику), тобто специфічні рухи на шкірі, наприклад, погладжування, стискання тощо: *Joy had to fight to suppress a little thrill of excitement. She squeezed Edward's hand and felt the faintest of returns* (Moyes, SR, p. 23);

– *інтенсивність дотику*, що визначається силою тиску на шкіру: *And then she punched me quite hard on the arm. "Right. Stop being all weird and emotional. <...> Who the hell have you got as a flatmate?"* (Moyes, AY, p. 392);

– *швидкість дотику*, тобто темп, у якому відбувається тактильна дія: *"Well, it was wonderful to meet you all, but we really better get back to shopping. Nice to meet you, Kate, Frankie, Joyce sweetie." She gives her a quick hug* (Ahern, TFM, p. 446);

– *різкість дотику*, що залежить від пришвидшення чи уповільнення тактильної дії: *He suddenly grabs my hand. "Thanks for all this, love. I had a great time"* (Ahern, TFM, p. 386);

– *температурні характеристики дотику*: *Then Edward took her hand. His was warm, dry. "I didn't think you liked me", he said* (Moyes, SR, p. 20).

Розглянувши складну природу тактильної модальності та її місце в цілісній системі сенсорного сприйняття світу людиною, вважаємо за доцільно з'ясувати роль дотику в комунікативній взаємодії людей.

1.1.2. Комунікативна роль дотику. Смыслове навантаження дотиків розкривається передусім у контексті комунікативної ситуації [39; 88, с. 162]. Учені, намагаючись дослідити контекстуальні значення тактильних контактів та їхню роль у повсякденному різноманітті ситуацій взаємин між людьми, пропонують декілька підходів до класифікації дотиків. Отже, за смысловим навантаженням дотику поділяють на чотири основні категорії, кожна з яких зумовлена комунікативними завданнями певного характеру: 1) *функціональні (професійні) дотики* – пов'язані з виконанням певного завдання, послуги, тобто професійно зумовлені та професійно спрямовані; мають емоційно-нейтральний, відсторонений характер; забезпечують виконання конкретного функціонального завдання, є його невід'ємною частиною; 2) *соціальні дотики* – це знаки ввічливості, підпорядковані правилам і нормам соціально прийнятної поведінки; 3) *дружні (доброзичливі) дотики* емоційніші та більш особистісно спрямовані, аніж дві попередні категорії тактильних контактів; дружні дотики часто слугують ознаками симпатії, однак їм властива деяка скованість і стриманість; 4) *любовні (інтимні) дотики* – один з основних засобів вираження романтичного ставлення, любові та прив'язаності до адресата [88, с. 161].

Шляхом методу контекстуального аналізу дослідникам невербальної поведінки вдалося виділити окремі значення, носіями яких є різні форми тактильних контактів у повсякденній взаємодії комунікантів. Отримані дані дозволяють виділити шість основних категорій дотиків, що включають як незалежні, чітко відокремлені, так і змішані та потенційно неоднозначні у трактуванні значення дотиків [169, с. 19]. Отже, дотик може виражати позитивний афект. Тактильні контакти, що належать до цієї групи, мають значення 'підтримки', 'вдячності', 'прив'язаності', 'єднання', 'інтимно-романтичного ставлення чи наміру'. Дотики можуть набувати значення 'імітації агресії' або 'імітації афекту', коли тактильна взаємодія відбувається

у формі гри. Однак, незважаючи на жартівливу форму втілення таких дотиків, вони часто інтерпретуються обома сторонами тактильної взаємодії як спроба зняти напругу та нейтралізувати серйозність сигналу (агресії чи симпатії), що несуть у собі ці дотики [88, с. 163]. Дотик може бути засобом контролю та управління комунікативною взаємодією, мати відповідні значення: *‘спонукання до поступливості’*, *‘привертання уваги’*, *‘заклик до взаєморозуміння / реакції’*. Як оператори дотики набувають значення *‘виконувати завдання’* або *‘супровід виконуваної дії’*. У першому випадку дотик виступає власне засобом виконання певного завдання, у другому – є результатом цього процесу, тобто, не має самостійного значення дії, а лише супроводжує її. До цієї групи належать також дотики, що означають *‘інтерес до зовнішності (іншого)’*. Усі значення, так чи інакше пов’язані з виконанням завдання, є потенційно неоднозначними з погляду їх трактування. Дотик може набувати ритуальних значень, зокрема *‘вітання’* та *‘прощання’*. До найбільш поширених дотиків, що виражають вітання та прощання в європейській та північноамериканській культурних традиціях, належать рукостискання, обійми, поцілунок і поплескування по плечу, що реалізуються в різних формах, спричинених культурними, соціальними та індивідуальними чинниками. Експериментальні дослідження дозволили виділити також два змішаних типи значень, що об’єднують дві сфери функціонування дотиків: афективну та ритуальну. Відтак, тактильні контакти можуть одночасно виражати значення *‘вітання / афекту’* та значення *‘прощання / афекту’*.

В окрему групу виокремлено *випадкові* дотики, неоднозначно витлумачені адресатами таких типів тактильних контактів. Утім, нещодавно проведені дослідження засвідчують, що випадкові тактильні контакти значно впливають на судження соціального характеру [125], загальний емоційний фон спілкування в контексті флірту [170], а також позитивний відгук у ситуаціях залицяння [158]. Доволі часто трапляються так звані псевдовипадкові дотики, тобто такі, яким ініціатори тактильного контакту хочуть надати ефекту випадковості, при цьому навмисне здійснюючи їх.

Спираючись на проведені експериментальні дослідження [169] і власні спостереження, М. Аржилль запропонував систематизувати типи дотиків, місце їхньої реалізації та відповідні їм можливі значення у "Словник дотиків" (див. табл. 1.1). Так, поплескування найчастіше реалізується в зоні рук, передпліччя і спини, передаючи значення дружнього ставлення, підтримки і підбадьорювання. Водночас учений підкреслив високий рівень нечіткості тактильного каналу комунікації [127, с. 227], що зумовлює найрізноманітніші комбінації типу і зони тактильного контакту для передачі певного значення в різних культурах.

Таблиця 1.1

"Словник дотиків" (за М. Аржилем)

Дотик	Значення дотику
Погладжування, ласка (<i>stroke, caress</i>): тіло, обличчя, волосся	Вияв афекту, теплих почуттів, інтимно-романтичного ставлення / наміру
Поплескування (<i>pat</i>): рука, передпліччя, спина	Дружнє ставлення, підтримка, підбадьорювання
Рукоштовкування (<i>shake hands</i>), офіційний поцілунок (<i>formal kiss</i>)	Вітання, прощання
Обійми (<i>hug, embrace</i>)	Вітання / прощання інтенсивного характеру, привітання (поздоровлення)
Тривалі обійми (<i>sustained embrace</i>), тримання за руки (<i>hand-holding</i>)	Задоволення від близьких стосунків
Дотик під час розмови (<i>touch while speaking</i>): рука, передпліччя, плече	Посилення соціального впливу
Короткотривалий дотик (<i>brief touch</i>)	Привернення уваги
Стримування (<i>pull</i>), підштовхування (<i>push</i>)	Керування діями
Професійні дотики (<i>professional touches</i>)	Виконання завдання (професійного характеру), увага до тіла (несоціального характеру)
Лоскіт (<i>tickle</i>)	Гра
Удар (<i>hit</i>), шкрябання (<i>scratch</i>), ляпас (<i>slap</i>), стусани (<i>kick</i>)	Агресія, вияв негативного афекту

Хоча класифікація М. Аржиля ґрунтується передусім на психологічних засадах, у ній окреслено комунікативну значущість та смисл дотику як компонента системи невербальної комунікації, про що докладніше йтиметься далі.

1.2. Тактильна поведінка як компонент системи невербальної комунікації

Про важливість включення до кола лінгвістичних досліджень компонентів, що безпосередньо супроводжують і доповнюють мовлення, ідеться у "Тезах Празького лінгвістичного гуртка", де наголошено на необхідності систематичного вивчення жестів, які мають місце в комунікативній взаємодії мовця та слухача, звернено увагу на значущість вивчення культурної специфіки жестової комунікації в межах тих чи інших мовних союзів [47, с. 75]. О.О. Реформатський у статті "О перекодировании и трансформации коммуникативных систем" відзначає, що в одному комунікативному акті одночасно функціонують декілька знакових систем, серед них – невербальна. Виходячи з цього, він аналізує особливості функціонування в мовленні знаків різної природи. Без вивчення процесу невербальної комунікативної діяльності людини, її співвідношення з вербальною, на думку вченого, моделювання комунікативних систем і самого процесу мислення людини не можливе [94].

Метою цього підрозділу є визначення місця невербального компонента комунікації "дотик" у загальній системі невербальних засобів, аналіз особливостей його функціонування в процесі інтеракції, а також узагальнення теоретичних передумов, що визначають можливість його розгляду та інтерпретації з позиції загальної моделі невербальної семіотики.

Міждисциплінарний статус вивчення невербальної комунікації спостерігається біля витоків її дослідження, що від самого початку проводилися в межах найрізноманітніших галузей: театру, риторики, біології та етології, історії культури, соціальної психології, психіатрії, соціології, антропології [191, с. 388]. Однак, донедавна лінгвістичний аспект дослідження невербальних компонентів

комунікації не мав належного статусу та не відзначався комплексним і систематичним підходом. Невербальні засоби комунікації вважались такими, що перебувають поряд з лінгвістикою, а не в ній [25, с. 50]. Ситуація докорінно змінилася в другій половині ХХ ст., очевидно, у процесі все більшої консолідації антропологічних принципів у царині мовознавчих напрямів: функціональної і комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, теорії мовної комунікації, лінгвістики тексту [230, с. 33]. Невербальні компоненти комунікації як невід'ємні елементи взаємодії між людьми в процесі комунікації, що в людському онтогенезі є первинними щодо мовлення [25, с. 54], так чи інакше стають об'єктом вивчення цих мовознавчих напрямів. Одним з найпомітніших внесків лінгвістики до вивчення невербальної комунікації вважається робота американського мовознавця та антрополога Кеннета Лі Пайка "Unified Theory of Human Behavior" [192]. У ній автор спробував створити уніфікований структурний апарат для аналізу як вербальної, так і невербальної поведінки, що відповідало його меті розширити вчення про мову до масштабів теорії культури. Використовуючи методи структурної лінгвістики, К. Пайк виділяє загальні поведінкові одиниці, які за зразком мовних одиниць називає актемами (acteme) та біхевіоремами (behavioreme). Застосовуючи надбання суспільних дисциплін, зокрема антропології, соціології, лінгвістики, дослідники фокусують свій науковий інтерес на вивченні внутрішньої організації або структури невербальної поведінки, підходах та валідних методах її дослідження, аналізі накопичених емпіричних даних [142], співвідношенні вербального та невербального в ході комунікації [212], вивченні знаковості та значення невербальних компонентів комунікації на прикладі жестів, у соціальному контексті [157], методологічних засадах дослідження невербальної поведінки та емотивному потенціалі невербального каналу комунікації [218].

Систематично й цілісно описати різні невербальні аспекти людського спілкування бере на себе невербальна семіотика, молода наукова дисципліна, що перебуває в процесі свого становлення [64, с. 6]. Невербальна поведінка

представлена невербальними компонентами або знаками, що мають особливе походження, форму вираження і сферу функціонування та розглядаються лінгвістами передусім крізь призму узгодженого й одночасного функціонування із системою вербальних знаків у процесі мовленнєвої діяльності [104, с. 7]. Паралельний аналіз різноманітних невербальних та вербальних компонентів, опис семантичних, прагматичних і синтаксичних відношень між вербальними та невербальними знаковими одиницями і виявлення особливостей їхнього спільного функціонування в комунікативному акті – основоположний підхід у невербальній семіотиці [64, с.6]. Вона складається з окремих, проте взаємопов'язаних, дисциплін, об'єктом яких є вивчення різних аспектів невербальної поведінки. Наявні різні підходи та принципи виділення окремих сфер у межах невербальної семіотики. Залежно від школи, кола інтересів, учені як основні дисципліни невербальної семіотики називають то одні, то інші галузі. Наприклад, до центральних сфер дослідження невербальної комунікації як об'єкта вивчення семіотики німецький лінгвіст і семіотик В. Ньот відносить: жести (*gestures*), кінесіку (*kinesics*) та мову тіла (*body language*), лицеві сигнали (*facial signals*), погляд (*gaze*), тактильну комунікацію (*tactile communication*), проксемику (*proxemics*), паралінгвістику (*paralinguistics*). До периферійних, менш досліджених галузей належать хронеміка (*chronemics*), зовнішність, одяг та мода як знакові системи, гастика (*geustics*), осмологія (*osmology*) і телепатія (*telepathy*) [191, с. 388–389]. Інший відомий професор семіотики та лінгвістичної антропології – М. Данесі – у межах невербальної семіотики виділяє такі аспекти: вираз обличчя (*facial expression*), контакт очима (*eye contact*), мова тіла (*body language*), або кінесика (*kinesics*), дотик (*touch*), або гаптика (*haptics*), жести (*gesture*) і танець (*dancing*) [139, с. 49–64].

Г.Є. Крейдлін, визначаючи структуру невербальної семіотики, виділяє п'ять основних галузей, що входять до її складу: паралінгвістика досліджує звукові коди у невербальній комунікації; кінесика вивчає жести, жестові системи та жестові процеси; проксемика аналізує простір комунікації, його структуру та функції; окулесика вивчає мову очей та візуальну поведінку людей під час комунікації;

гаптика досліджує мову дотиків і тактильну комунікацію. До підсистем невербальної семіотики належать: аускультация, сфера дослідження якої охоплює слухове сприйняття звуків та аудіальну поведінку людей у процесі комунікації; гастика вивчає знакові та комунікативні характеристики їжі та напоїв, їх вживання, а також культурні та комунікативні функції частувань; ольфакція досліджує мову запахів, значення, що передаються за їхньою допомогою, їхню роль в комунікації; хронеміка вивчає проблематику часу комунікації, його структурні, семіотичні та культурні функції; системологія займається дослідженням системи об'єктів, якими оточують себе люди, про функціональне та смислове значення цих об'єктів у процесі комунікації [64, с. 22–25].

Дотики, їхнє походження, види, функції та смисли, а також правила та специфіка тактильної поведінки комунікантів у найрізноманітніших ситуаціях спілкування є об'єктом вивчення *гаптики* (haptics), або *такесики* (tacesics). Термін "гаптика" в сучасній лінгвістиці отримав два значення: 1) тактильна взаємодія, що використовується в комунікативній ситуації як допоміжний, паравербальний засіб; 2) галузь паралінгвістики, що вивчає особливості тактильної комунікативної взаємодії як супровідного засобу вербального спілкування [230, с. 74]. Паралельно науковці пропонують іншу назву на позначення галузі невербальної семіотики, що вивчає тактильну комунікацію – "такесика" ("tacesics") [3; 12; 71; 171; 227]. За Ф. П. Бацевичем, "такесика" (лат. *tango*, *tactum* – зачіпати, торкатися) – це тип невербальної комунікації, складова парамови, що пов'язана з тактильною системою сприйняття та включає найрізноманітніші доторкання (гаптика): потискування рук, поцілунки, погладжування, поляскування, обійми тощо [227].

У цьому руслі вкажемо на своєрідний підхід у тлумаченні такесики дослідниці в галузі невербальної семіотики Л. Кауфман [171]. Вона в межах такесики як складника проксеміки (*zero proxemics*) розвиває емічну концепцію для аналізу тактильної поведінки комунікантів. Л. Кауфман розглядає такесичні одиниці взаємодії в межах проксеміки поряд з іншими структурними компонентами комунікативної поведінки людини – позиційними, кінестетичними,

ольфакторними, термальними, аудіативними, та орієнтаційними параметрами, що, взаємодіючи, забезпечують структурування людиною свого мікропростору. Тактильна, як і інші модальності, які функціонують у процесі комунікації, має власну модель (*behavior pattern*), що складається з менших структурних одиниць: *такем* (*tacemes*), *такеморфів* (*tacemorphs*), *такеморфічних конструкцій* (*tacemorphemic construction*), *таківентів* або *тактильних подій* (*tacevents*). За визначенням Л. Кауфман, *такема* – це найменша неподільна *такесична* одиниця; *такеморф* – доступна спостереженню структурна одиниця *такесичної* системи, що складається з послідовності *такем* та має самостійне значення; *такеморфічна конструкція* – послідовність *такеморфем*, що утворюють складну чи складену *такеморфему*; комбінація двох чи більше *такеморфем*; *таківент* – дві або більше *такеморфічні* конструкції, що реалізуються в ситуації комунікативного контексту. Відтак, у межах *такесики* пропонується дослідження *такесичних* моделей, що складаються із структурно-семантичних *такесичних* одиниць, шляхом спостереження та аналізу, що забезпечать вивчення значення кожної з них у межах реалізації таких моделей у комунікативному контексті. У ході дослідження за цим підходом визначаються варіації *такесичних* одиниць, що мають розрізнювальну функцію, змінюючи прочитання значення дотику та реакцію на нього. Наприклад, *такеморф* "рукостискання" може реалізуватися в таких варіаціях або *алотакеморфах* (*allotacemorphs*), як: стискання рук, що супроводжується рухами вгору та вниз, або ж стискання рук без таких рухів. У першому випадку ймовірно значення *такесичної* дії – схвалення гідного вчинку, у другому – вираження симпатії, теплих почуттів до адресата. З цього погляду до проблематики *такесики* належить вивчення таких аспектів: культурна специфіка контексту, дослідження як "вхідної", так і "вихідної" інформації в межах тактильної комунікації, соціальний характер конкретної ситуації, мотиви вибору конкретного дотику з множини можливих, адекватність чи неадекватність такого вибору, що зумовлює комунікативний успіх чи невдачу відповідно [171, с. 149–161].

Відзначимо, що в сучасній семіотиці критично ставляться до терміну "такесика" і до запропонованого патерну тактильної комунікації. Назву "такесика" пропонують замінити на більш коректний з лінгвістичного погляду термін – "тактесика" (від лат. *tactus* – "дотик"). Систематичні властивості тактильної комунікації, на думку деяких вчених, навряд чи дозволяють застосування емічних категорій у визначенні її структури [191, с. 409].

Відповідно до іншого підходу дотики класифікують як кінесичні комунікативні компоненти, що мають контактну природу, а отже, на відміну від неконтактних жестів, для їхньої реалізації має бути залучений партнер з комунікації (рукостискання, плескання по плечу, обійми, поцілунки, дотики до обличчя (щоки зокрема), до волосся, погладжування тощо); у продукуванні кінесичного компонента беруть участь обидва комуніканти [110, с. 62].

Не менш важливим є питання побудови типології дотиків. Велика кількість дотиків і різноманітність сфер їхнього застосування, культурна, соціальна, індивідуальна детермінованість, смислове навантаження, якісні характеристики та фізичні параметри дотику як невербального засобу комунікації та комбінація всіх цих критеріїв у реальних ситуаціях спілкування визначають наявність низки підходів до виокремлення типів та видів тактильної поведінки мовців, про що йтиметься далі.

1.2.1. Типи та види тактильної поведінки. До сфер застосування дотиків належать найрізноманітніші за своїм характером ситуації – від повсякденних побутових до ритуалів і церемоній, нерідко наділених магічним смислом. Біблійна та мистецька спадщина яскраво відображають особливу роль дотику в людській історії та культурі, зокрема релігії та магії [64, с. 412]. Відтак, культурологічна класифікація ґрунтується на протиставленні так званих *культурних* і *побутових* типів дотиків. До перших (культурних) належать *цілющі (терапевтичні) дотики, диявольські дотики та рукопокладення*. Окремі тактильні жести завжди були наділені містичними, таємничими, часто магічними властивостями, тому нерідко заборонялися. З іншого боку, віра в цілющість дотику характерна представникам багатьох культур. У цьому ракурсі варто

згадати чудотворні діяння Ісуса Христа, описані у Святому Євангелії: за окремими підрахунками, із 25 випадків зцілення Ісусом людей від різних хвороб та напастей, 14 з них відбуваються в результаті Його дотику до хворих. За словами Ж. Дерріди, божественна сила та могутність втілюється в дотиках. Спаситель зцілює, очищує та воскрешає, *торкаючись* [140, с. 100]. Приклади божественної сили дотику знаходимо в Новому Заповіті, Євангеліє від Матвія:

– *Now when Jesus had come into Peter's house. He saw his wife's mother lying sick with a fever. And He touched her hand and the fever left her. Then she arose and served them* (Matthew 8:14, 15) [210, p. 839].

Дотик зцілює і у своєму протилежному вияві: спасаються також, коли торкаються до Спасителя (...the Toucher is also touched) [140, p 100].

– *And suddenly, a woman who had a flow of blood for twelve years came from behind and touched the hem of His garment; for she said to herself, "If only I may touch His garment, I shall be made well." But Jesus turned around, and when he saw her He said, "Be good cheer, daughter, your face has made you well." And the woman was made well from that hour* (Matthew 9:20-22) [210, p. 840].

Божественну, цілющу силу приписували і королівським особам: у часи Середньовіччя представники королівських династій Франції та Англії широко практикували так званий королівський дотик ("*laying on of Hands*", "*the King's touch*") як засіб лікування від золотухи, що в результаті отримала ще одну назву – "*the King's evil*". В Англії останній масовий зцілювальний ритуал був проведений королевою Анною 27 квітня 1714 року; із приходом до влади династії Ганноверів ця традиція припинилася. Однак, навіть у ХХ ст. віра в цілющий королівський дотик була перенесена на медальйони із зображеннями королівських осіб. У Франції останній випадок практики "королівського дотику" королем Карлом X датується 31 травням 1825 роком [186, с. 213–214]. Цілющість дотику у сучасному розумінні є науково обґрунтована: дослідники різних галузей медицини наполягають на позитивних ефектах дотиків у взаємодії лікарів з пацієнтами [151; 181; 225]. Сприятливий вплив дотику партнера також виявляється у його здатності полегшувати больові відчуття [156].

До наступного культурного типу тактильних контактів належать дотики, що в семіотиці традиційно отримали назву *диявольських*. За повір'ям, зла сила, вселяючись у людину, або накладаючи своє клеймо на неї, торкається якоїсь частини її тіла, що, в результаті стає нечутливою та/або деформується. Віра в існування диявольських дотиків свого часу слугувала чи не найважливішим аргументом у судових процесах інквізиції проти відьом: наявність на тілі людини частин тіла, нечутливих до подразнення, свідчила про їх одержимість дияволом.

Останній тип дотиків, що належить до культурологічної класифікації Г.Є. Крейдліна, – це *рукопокладення*, або *рукоположення*, яке має релігійний характер та є частиною церемонії посвячення в духовний сан священства. Традиція рукопокладення, за віруванням християн, бере свій початок від апостола Петра. У такий спосіб служителі церкви приймають духовний сан у результаті безперервних актів дотиків, що наочно демонструє віру в їхній чудодійний характер [64, с. 415]. Усі різновиди культурних типів дотиків є невербальними подіями, що мають часову протяжність: їхня дія не закінчується із припиненням тактильного контакту, а продовжує існувати, у чому і виявляється їхній містичний характер.

Інформацію про факт існування та характер відносин між людьми ми часто отримуємо завдяки невербальному каналу спілкування. Будь-які дії, що сигналізують про наявність та природу особистих відносин між учасниками комунікативної взаємодії, називають "ознаками зв'язку" (*tie-signs*) [187, с. 124]. Такі сигнали Д. Морріс поділяє на прямі та непрямі. До прямих ознак зв'язку належать: а) відстань між комунікантами та характер розташування тіла; б) жести та вирази обличчя, якими обмінюються партнери; в) вербальне спілкування; г) тілесний контакт. Непрямими ознаками зв'язку слугують різноманітні предмети (наприклад, обручка, фоторамка із сімейним знімком тощо), які функціонують і в присутності, і за відсутності одного з партнерів. Таким чином, сигнали саме невербального характеру значною мірою стають індикаторами відносин між учасниками комунікації. Особливої інформаційної та комунікативної цінності з цього погляду набувають вияви тілесної комунікації: поява тактильного контакту та його тип, так само, як і зона тілесного контакту, дозволяють

максимально точно робити висновки про характер стосунків між комунікантами [там само, с. 131–132]. Полярна протилежність понять "тримати дистанцію" та "вступати в контакт", а також фізіологічні характеристики тактильного каналу комунікації спричиняють значну кількість типів і ступенів близькості тілесних контактів. Так, проведені дослідження дозволили вченому виокремити 457 типів тілесних контактів. Зосередившись на найбільш поширених типах тактильної поведінки, можливих привселюдно, виключивши при цьому професійні дотики (лікарів, перукарів, священників та ін.), Д. Морріс виділив 14 основних тілесних контактів, що є ознаками зв'язку: рукостискання, керування діями, поплескування, контакт "взяти під руку", обійми за плечі, обійми, контакт "рука до руки", обійми за талію, поцілунок, контакт "рука до голови", контакт "голова до голови", ласка, носіння на руках, імітація бійки.

Рукостискання (*the handshake*) може свідчити про слабкий зв'язок між комунікантами, його відсутність або ж довгу розлуку, що передувала зустрічі, на ініціальной стадії якої відбувається привітання у вигляді рукостискання. З цієї причини як ознака зв'язку та його характеру рукостискання є носієм смислового навантаження більше у своїх ампліфікованих формах. Наприклад:

"Oh, Gracie." Bea shakes her head. "No. I was thinking of someone else. Nice to meet you." We shake hands, and I hold on for a little too long perhaps, entranced by the feel of her real skin, not just a memory (Ahern, TFM, p. 306).

Отже, ступінь близькості між комунікативними партнерами визначається тим, наскільки формальна базова форма моделі рукостискання ускладнюється іншими супровідними діями (наприклад, людина лівою рукою стискає праве плече партнера з комунікації чи обіймає його, обводячи рукою спину, при цьому комуніканти можуть торкатися щоками, імітуючи поцілунок, або може мати місце і власне поцілунок).

Керування діями (*the body-guide*) партнера з комунікації виражається в різних формах тілесного контакту: адресант тактильної дії може легко тиснути рукою по спині адресата, стискати чи тягнути його за руку з метою керувати діями останнього в певний момент комунікації, як от:

"So go already." *My mother pushes me towards the living room* (Picoult, KF, p. 19).

Часто такий тип контакту характерний для батьківської опіки. Понад те, це своєрідний вияв доміантної позиції, принаймні ситуативної, того, хто керує діями іншого за допомогою дотику, тому цей тип тілесного контакту рідко використовується комунікантами з нижчим соціальним статусом щодо тих, хто має вищий соціальний статус.

Поплескування (*the pat*) реалізується в різних варіаціях залежно від учасників комунікації та характеру ситуації. Розрізняють привітальні, поздоровлювальні, втішальні, любовні, схвальні та дружні поплескування. Яскравим прикладом цього типу тактильного контакту, що виражає похвалу, може слугувати такий приклад:

"A knight a Pope killed? "Sophie asked. Teabing smiled and patted her knee. "Well done, my dear. A knight a Pope buried. Or killed" (Brown, DVC, p. 365).

Здебільшого в парі "дорослий – дорослий" залучені так звані нейтральні тілесні зони: рука, передпліччя, плече, спина, оскільки реалізація цього типу тілесного контакту на інших частинах тіла надає ситуації небажаного відтінку еротизму.

Контакт "узяти під руку" (*the arm-link*) – це, як правило, за відсутності фізичної потреби в допомозі, демонстрація іншим факту перебування в парі. Зазвичай, контакт має місце в парі "чоловік-жінка", де саме першому відводиться, хоча і слабо виражена, проте доміантна, контрольна позиція. Зазначимо, що згаданий вище контакт може траплятися у парі "жінка – жінка" і свідчить про близькі дружні стосунки між жінками, високу довіру одна до одної. Наприклад:

"Wonderful; announce it to the world," Serena said. She linked arms with Maggie and they resumed walking. "Believe me, I barely gave it a thought" (Tyler, BL, p. 84).

Обійми за плечі (*the shoulder embrace*) – це так звані напівобійми, що властиві для романтичних відносин між чоловіком та жінкою. Найчастіше саме чоловік виступає ініціатором цього типу тілесного контакту. Про важливість досягнення певного ступеня близькості, а також усвідомлення того, що обійми

за плечі часто є ознакою романтичного ставлення до партнера, красномовно йдеться в наступному прикладі, де герой обдумує доречність та своєчасність такого типу тактильного контакту щодо коханої дівчини:

"I drove Jamie home from the orphanage later that night. At first I wasn't sure whether I should pull the old yawn move and put my arm around her shoulder, but to be honest, I didn't know exactly how she was feeling about me" (Sparks, WTR, p. 155).

Водночас напівобійми можуть інтерпретуватися як соціально прийнятний тип тілесного контакту між чоловіками, які перебувають у дружніх стосунках. Наприклад, намагаючись довести власну позицію чи переконати товариша – комунікативного партнера – чоловік може обійняти його однією рукою за плече, у такий спосіб обмежуючи рухи товариша та підтримуючи необхідну дистанцію, що забезпечує найбільшу ймовірність отримання вербального повідомлення адресатом.

Обійми (*the full embrace*) – тактильний вияв надзвичайно інтенсивних емоційних моментів у дорослих та один з найприємніших і найсильніших тактильних досвідів дитинства. Найбільша кількість обіймів спостерігається між партнерами, які перебувають на стадії формування та розвитку романтичних стосунків. Інші типові ситуації для цього типу тілесного контакту – зустріч близьких людей після тривалої розлуки, що яскраво видно з такого прикладу:

"Suze!" I bound up the stairs and give her a big hug. As I pull away we're both a bit pink about the eyes, and I give a shaky laugh. God, I've missed Suze, even more than I've realized (Kinsella, STK, p. 35).

Досить поширеними обійми є в ситуаціях прощання перед тривалою розлукою, щирого вітання з визначною подією, тріумфом; у спрощеній та редукованій формі обійми мають місце під час прийому гостей – у ситуаціях вітання та прощання.

Контакт "рука до руки" (*the hand-to-hand*) властивий передусім у взаємодії батьків і малих дітей, дії яких треба контролювати. Такий контакт набуває іншого значення в дорослому віці, функціонуючи як "ознака зв'язку", близьких романтичних стосунків, що наявні між чоловіком та жінкою. Наприклад:

She offered her hand. Eddie reached for it quickly, instinctively, as if grabbing for a falling object. Their fingers met and he had never felt such a sensation, as if flesh were forming over his own flesh, soft and warm and almost ticklish. She knelt down beside him. "It's not you," he said. "It is me," she whispered (Mitch, FPYMIH, p. 154).

Варто зазначити, що цей тип тактильного контакту пропонує обом партнерам рівноправність участі, тому що кожен виконує ту саму дію, немає підтримувального та підтримуваного, як у випадку із контактом "взяти під руку".

Обійми за талію (*the waist embrace*), як і попередній тип контакту, спостерігаються здебільшого між чоловіком та жінкою, проте з огляду на переміщення зони тактильної дії в більш інтимну, є індикатором міцнішого та глибшого зв'язку в парі, ніж, наприклад, у випадку контакту "обійми за плечі":

"All that's missing," Marguerite whispered, taking his shoulder, "is the bingo cards." He grinned and put a hand behind her waist. "Can I ask you something?" he said. "Yes." "How come you look the way you looked the day I married you?" (Mitch, FPYMIH, p. 174).

Поцілунок (*the kiss*) демонструє близьку або ж романтичну природу відносин, залежно від низки параметрів, що визначають його характер: зони контакту, інтенсивності та тривалості, обраної форми реалізації. Так, у запропонованому прикладі герой обирає саме поцілунок як засіб демонстрації своїх почуттів:

As the sky was finally turning to black and the first twinkling lights began to appear in the distant southern sky, I took her in my arms. I gently kissed both her cheeks and then, finally, her lips. "That," I said, "is exactly how I feel about you" (Sparks, WTR, p. 217).

Поцілунок у щоку в ситуаціях вітання та прощання з рідними та друзями останнім часом став надзвичайно популярним. Очевидно, він запозичений із світу шоу-бізнесу. Залежно від місця реалізації поцілунку останній може стати індикатором домінантності. Наприклад, батьківський поцілунок дитини в маківку сприймається зовсім по-іншому, аніж такий тактильний вияв у парі дорослих, де він може розглядатися як жартівлива форма вираження опіки.

У контакті "рука до голови" (*the hand-to-head*) залучено надзвичайно чутливу зону тактильного контакту – голова, що викликає здебільшого негативну захисну реакцію. З огляду на сказане, цей контакт відбувається лише в умовах високого рівня довіри або інтимності стосунків між партнерами:

"He never speaks about the darkness to Marguerite. She strokes his hair and says, "What's wrong?" and he says, "Nothing, I'm just beat," and leaves it at that" (Mitch, FPYMIH, p. 118).

Контакт "голова до голови" (*the head-to-head*) позбавляє учасників комунікативної ситуації можливості активного спостереження за подіями в навколишньому світі, тому розглядається як спільна згода обох сторін "відректися від решти світу", що нерідко підтверджується і закриттям очей у момент реалізації контакту. Часто це свідчить про інтимно-романтичні стосунки, які притаманні насамперед молодим закоханим парам:

I didn't let go of his face. I tipped my forehead forward so that it touched his, so that our breath mingled, and I said, quietly, so that only he could have heard me, 'I don't care what you ... what you think you can and can't do (Moyes, MBY, p. 423).

Ласка (*the caress*) може виявлятися в різних формах: погладжуванні, стисканні, потиранні та сигналізує передусім про теплі почуття з боку хоча б одного з учасників тактильної взаємодії. Наведемо приклад:

I fold her into my arms, wishing I could take her inside me again and protect her from what is certain, now, to come. "Oh, Faith. Of course I did. Do. It just scares me a little that you might have been the one to make it happen." I stroke her hair, her shoulders. "It scares me a little, too," Faith whispers (Picoult, KF, p. 93).

Зредуковано ласка виражена у давно та стабільно сформованих парах на підсвідомому рівні. Вона часто використовується, щоб увести в оману інших людей з приводу "глибини" стосунків між партнерами.

Носіння на руках (*the body support*) як тілесний контакт має місце передусім у взаємодії батьків і дітей та втрачає свою поширеність як ознака зв'язку в дорослому віці, час від часу з'являючись в ігровому або жартівливому

контекстах або, коли один із дорослих потребує фізичної підтримки внаслідок своєї безпомічності. Інша ситуація, коли чоловік бере дружину на руки після укладення шлюбу, має ритуальний характер.

They seemed to have completely forgotten the earlier condemnation of sex without marriage, and Josie was even seen to lift the child in her arms and pat the baby's back (Binchy, MF, p. 120).

Імітація бійки (*the mock attack*) – тактильний контакт з агресивною формою вираження (удари кулаками, тягання за вуха та волосся, штовхання, щипання) та неагресивним змістом, наприклад:

"Mr. Hitchcock, would you like me to get you a drink?" Bea's boyfriend, Peter, asks. "Mr. Hitchcock was my father, you can call me Al. Like the song." He punches him playfully on the shoulder, but it knocks him back a few steps (Ahern, TFM, p. 291).

Цей тип контакту також демонструє поведінкове взаєморозуміння учасників комунікативної ситуації, високий рівень довіри, що дозволяє підтримувати гру, не відчуваючи загрози з боку "нападника". Імітація бійки може замінювати ніжні дотики в умовах недоречності емоційно забарвлених тактильних контактів [187, с. 132–143].

Запропонована класифікація дотиків є навмисне спрощеною та не охоплює всіх можливих тілесних контактів між комунікативними партнерами. Кожен із типів зазначених вище тілесних контактів, виокремлених Д. Моррісом, втілюється в різних формах, які ще більше деталізують природу стосунків між партнерами комунікативної взаємодії. На вибір комунікантами певного типу тактильної взаємодії та її форми впливає характер стосунків між ними, рівень близькості та довіри, соціальний статус партнерів, вікові характеристики [38, с. 113–114; 161], а також їхні комунікативні завдання. Це забезпечує досить точне прочитання тактильних "ознак зв'язку". Зазначимо, що гендерний чинник часто визначає можливість та доречність залучення конкретного типу дотику до комунікативного простору, що неодноразово ставало предметом наукового інтересу у галузі соціальної психології [141; 149; 165; 178; 223] та невербальної семіотики [65; 216].

Услід за Ф. де Соссюром, який запропонував розширити межі лінгвістики до масштабів науки, що вивчає життя знаків у рамках життя суспільства [111, с. 54], фахівці із семіотики звернулися до вивчення невербальної поведінки людини як семіотичного поля, найбільш близького до вербальної поведінки [191, с. 387]. За такого підходу суть невербальної комунікації полягає в семіотичному функціонуванні людського тіла, що розгортається в часі та просторі. Рух як спосіб існування матерії та час і простір як атрибути, суттєві властивості матеріального світу є основою більшості наявних класифікацій невербальних компонентів комунікації [26, с. 74–75; 28, с. 171–176; 35, с. 14; 71, с. 86–87; 110]. Дотик за своєю суттю – це спрямований рух тіла чи якоїсь його частини (голови, руки тощо), з властивими йому часовими та просторовими характеристиками. З усіх тактильно-кінестетичних даних, що інформують про наше власне розташування в просторі та розташування іншого, найбільш важливими є дані про температуру та тиск (інтенсивність) дотику [71, с. 95]. До часових характеристик дотику відносять його тривалість, частотність, а також швидкість та різкість тактильної дії. Просторові параметри дотику передбачають зону тілесного контакту та площу дотикової поверхні [231]. Слід зазначити, що, хоча такесична структура невербальної поведінки особистості контролюється тактильно-кінестетичною системою, вона також сприймається за допомогою зорового та слухового аналізаторів. Це сприяє диференційній оцінці всіх нюансів фізичного контакту [71, с. 96]. Окремі форми реалізації дотику часто вивчаються крізь призму взаємозалежності власне тактильного контакту (наприклад, поцілунку) і супутніх йому проксемних та / або кінесичних умов (наприклад, нахилу голови під час поцілунку) [206]. У нашому дослідженні ми тлумачимо дотик як невербальну фізичну контактну дію із властивими їй якостями та параметрами, що виконується мовцем за допомогою руки чи іншої частини його тіла та реалізується в момент встановлення ним фізичного контакту з об'єктом тактильної дії. Обов'язковими для здійснення дотику є наявність щонайменше ще двох невербальних елементів – кінесичного та проксемного. Це пов'язано з тим, що: 1) дотик може відбутися за попереднього здійснення

мовцем певних передтактильних жестів – жестових дій, спрямованих на реалізацію власне тактильного контакту; 2) будь-який дотик стає можливим лише за сприятливих проксемних умов, тобто тільки тоді, коли мовці перебувають достатньо близько один від одного задля реалізації тактильного контакту [101, с. 105].

У центрі проблематики семіотичних розвідок постають обставини, за яких невербальна поведінка стає знаковою або набуває комунікативного значення. З огляду на це, семіотику дотику цікавить питання, чи та за яких умов дотик може бути знаком, комунікативним актом або кодом. Невербальні компоненти комунікації, особливі за походженням (*origin*), конкретною формою (*coding*) та сферою вживання (*usage*), прийнято трактувати як знаки [177, с. 76]. Традиційно вважається, що семіотична важливість тактильності знижується з переходом від зоо- до антропосеміотики, а передача інформації шляхом дотику стає менш істотною в ході людського розвитку – онто- та філогенезу, де з часом пріоритетними стають дистанційні слуховий та зоровий канали комунікації [191, с. 407]. Тактильне сприйняття світу називають найпримітивнішим, однак воно є первинним та універсальним, а тактильна поведінка – невід’ємним компонентом міжособистісної взаємодії, що досить чітко виявляється на ранніх етапах розвитку дитини, яка, з одного боку, торкається всього нового, таким чином пізнаючи навколишній світ, а з іншого – відчуває життєву необхідність у тактильному контакті з дорослими, передусім із матір’ю, яка так спілкується з немовлям, регулює його емоційний стан [163; 186, с. 75; 231, с. 1275–1276].

Дотик – це вроджена здатність людини до тактильної діяльності, що, без сумніву, має універсальний характер. Спостереження Ч. Дарвіна за способами вираження різних емоцій у людей та тварин показали, що саме дотик, як ніякий інший спосіб, виражає почуття любові та прив’язаності. Універсальність характеру дотику як способу сприйняття світу, комунікації та вираження деяких почуттів і емоцій не слід сплутувати з культурною своєрідністю різноманітних форм та видів дотику. Так, скажімо, поцілунок, не є універсальною тактильною формою вираження афекту для всіх народів світу. Універсальним є прагнення

та реалізація тактильного контакту, що за своєю природою приносить задоволення, яке асоціюється з любов'ю й теплими почуттями, а форма, характеристики і параметри його вираження є культурно специфічними та можуть варіюватися від поцілунку до потирання носами, різних видів поплескувань тощо [31, с. 197].

Семіотика тактильності також прагне визначити комунікативний потенціал дотику в ситуаціях спілкування, його значення та знаковість. Таким чином, виділяють так звані передкомунікативні (*precommunicative*) дотики, що позбавлені комунікативного навантаження й наявні в умовах контакту з об'єктом та за відсутності адресанта дії (наприклад, ударитися об стіну, камінь тощо). Однак, щоразу, коли акт дотику реалізується людиною, він стає потенційно комунікативним (*potentially communicative*). Тактильний контакт, що відбувається без наміру та не кодується навмисно (наприклад, фізичний контакт у натовпі), звичайно, сприймається як некомунікативний (*noncommunicative*). Утім, іноді ненавмисний дотик може інформувати про підсвідомі наміри виконавця дії або інтерпретуватися як такий [191, с. 408]. Ідеться про так звані інформативні невербальні акти в площині тактильної модальності, де відбувається ненавмисна чи неусвідомлена передача інформації здебільшого за допомогою симптоматичних дотиків, що передусім виражають емоційний стан людини. Отже, симптоматичні дотики за своєю суттю не є діалогічними, оскільки експлікуються, коли людина знаходиться наодинці. Однак, вони можуть бути інформативними, якщо відбуваються в присутності інших.

Дотик, реалізація якого зумовлена високим ступенем інтенційності адресата дії, навмисне застосований і спеціально кодований, а також такий, що порушує прийняті норми тактильної поведінки в певному суспільстві, є здебільшого комунікативним (*communicative*) [там само, с. 408]. За допомогою таких дотиків відбувається усвідомлена передача інформації; це діалогічний тип дотиків, що може бути іллокутивно зумовленим або іллокутивно зумовлюючим.

Дотик здатний бути інтерактивним. Інтерактивний невербальний акт у площині тактильності виконує регулятивну функцію та впливає на адресата

дії з метою зміни його поведінки, діяльності тощо [104, с. 46]. Дослідники невербальної поведінки визначають дотик як потужний усвідомлений чи неусвідомлений фактор впливу на співрозмовника, як засіб керування комунікативною взаємодією [88, с. 163]. Уміло та вчасно використаний певний тип дотику спонукає до поступливості [224], змушує іншого зробити щось, погодитися з нами, діяти відповідно до наших комунікативних намірів [211]. Спілкуючись, ми намагаємося різними способами контролювати діалог, спрямовуючи його в потрібне нам русло. За допомогою дотику можна, не перериваючи вербальне повідомлення, направляти, змінювати, регулювати комунікативну поведінку партнера. Таким чином, за критерієм комунікативності дотики класифікуються на *передкомунікативні* та *потенційно комунікативні* у межах яких наявні *некомунікативні*, *інформативні*, *інтерактивні* та *комунікативні дотики* (див. рис. 1.2).

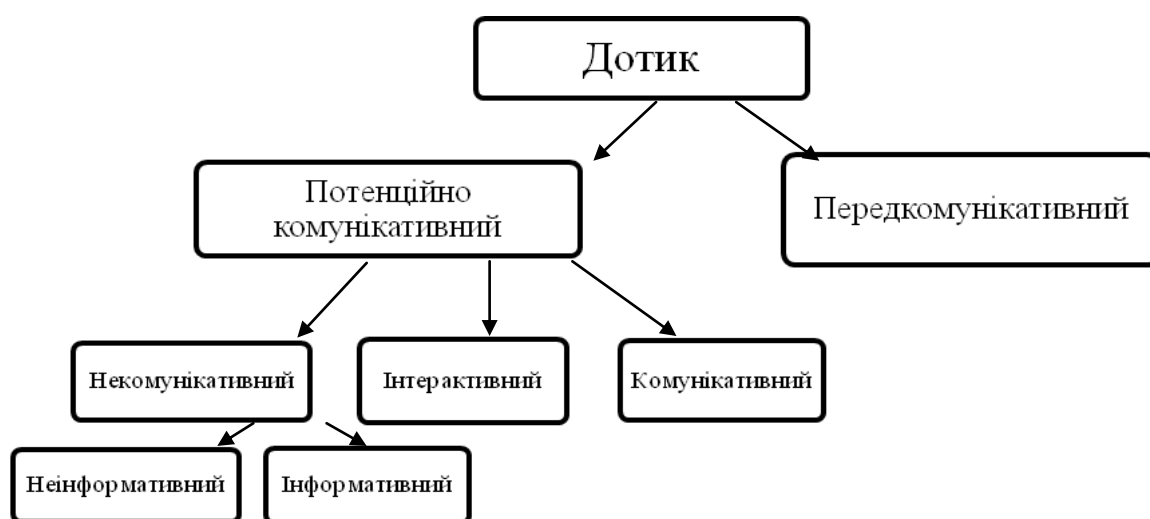

Рис. 1.2 Класифікація дотиків за критерієм комунікативності

У тактильній комунікації людей співіснують як кодовані, так і некодовані дотики-сигнали. До найзагальніших значень некодованих тактильних сигналів належать вираження різних видів взаємовідносин: догляд та підтримка, симпатія, дружнє ставлення, агресивні або інтимно-романтичні наміри чи ставлення. Семіотичні дослідження, які ґрунтуються на взаємодії вербального та невербального, зосереджені і на семіотичних відмінностях мовних і немовних знаків у ситуації комунікативної взаємодії. Наприклад, з погляду семіотики,

вербальна та невербальна (тілесна) форми вираження агресії матимуть багато спільного: обидві провокуватимуть реакцію та нестимуть однакове значення ‘образи’ або ‘загрози’. Однак вони різнитимуться референтом. У випадку тілесної агресії, що реалізується шляхом різних видів дотиків (ударів, стусанів, ляпасів), позначуваним буде власне акт фізичної агресії, референтом якого є тактильний досвід больового відчуття. Позначуване агресії, вираженої вербально, не спричиняє фізичного болю, проте до його референта входить потенційна фізична атака [191, с. 408].

Більшість тактильних форм взаємодії є культурно визначеними, а отже, кодованими. До таких тактильних знаків належать, зокрема, рукостискання, обійми, поцілунки в ситуаціях вітання, прощання та привітання, стискання руки чи легкий дотик з метою привернути увагу чи скерувати дію іншого. Найвищого семіотичного виміру набувають різні види церемоній та ритуалів, що реалізуються через тактильний канал комунікації, наприклад, цілування стягу чи рукопокладення під час посвячення у духовний стан. Ступінь знаковості таких психосеміотичних і соціосеміотичних актів як, наприклад, вияву агресії чи афекту шляхом тактильного каналу, є відносно низьким з огляду на їхню універсальність [там само, с. 409].

Оскільки невербальні компоненти комунікації, які мають особливу природу походження, конкретну форму і сферу вживання, прийнято трактувати як знаки, з огляду на все сказане вище, можемо зробити важливий для нашого дослідження висновок про знакову природу дотику. Виходячи з того, що всі невербальні вияви особистості належать до одного з п’яти типів (емблеми, ілюстратори, регулятори, адаптери та емоційні вирази) залежно від їхнього походження, кодування та сфери вживання [177, с. 76], та беручи за основу класифікацію жестів та лицевих виразів, запропоновану П. Екманом та У. Фрізенном [144; 145], доповнену Ф. Поятосом [186], та семіотичний підхід до вивчення жестів Г.Є. Крейдліна [64], вважаємо за можливе надати семіотичну класифікацію дотиків. Виділення п’яти семіотичних класів дотиків – *емблем, ілюстраторів, регуляторів, адаптерів та тактильних експресій* ґрунтується

на специфіці їхнього походження, способу кодування (формах вираження) та функціонуванні в комунікативній ситуації [40, с. 75–77].

Термін "емблема" був запропонований антропологом Д.Ефроном у 1941 р. для позначення рухів тіла, що мають прямий вербальний аналог [143]. П. Екман визначає емблеми як єдину справжню "мову тіла", оскільки їм властиві точні, конкретні значення, які відомі та однозначно тлумачаться всіма представникам певної культури чи субкультури. Відтак, емблеми здебільшого є культурно специфічними [180], а їхні форми вираження, значення та сфери вживання засвоюють разом з іншими суспільними знаннями. Вербальне повідомлення може мати свій невербальний аналог у вигляді емблеми в одній культурі, однак не мати його в іншій. Або той самий емблематичний жест є носієм різних значень у неоднакових спільнотах. Однак, наявні міжкультурні емблеми, поява яких у невербальних системах різних культур зумовлена всякими чинниками. Емблеми можуть повторювати вербальний елемент, замінювати його в мовленнєвому потоці, коментувати сказане або ж вживатися самостійно у відповідь на певне вербальне чи невербальне повідомлення. Усвідомленість вживання – ще одна характерна властивість емблем, що зайвий раз підкреслює їхню схожість із вербальними компонентами. Емблеми набувають особливого комунікативного значення в умовах неможливості вживання вербальних компонентів, тобто за наявності певних перешкод (шум, дистанція) у комунікативному каналі, що стають на заваді вербальним засобам. Уживаючись поряд із мовленням, емблеми можуть надавати іншого значення сказаному або ж підкреслювати його [145, с. 39 – 41].

Дотики-емблеми займають окрему позицію в рамках тактильної комунікації. Прикладом такесичної соціальної емблеми є, зокрема, рукостискання [174, с. 66]. Дотики-емблеми однозначно тлумачаться представниками певної культури, можуть бути аналогами слів або цілих висловлювань, мають власне лексичне значення і здатні передавати інформацію незалежно від вербального контексту. Хоча більшість із них є незалежними від мовлення і виступають у комунікативному акті ізольовано від нього, деякі все ж вимагають обов'язкового

мовленнєвого чи звукового супроводу [64, с. 79]. Залежно від способу кодування серед дотиків-емблем виділяють іконічні та символічні.

Згідно із запропонованою Ч. Пірсом трихотомією знаків, ікона – це знак, що відправляє до об'єкта, денотуючи його за допомогою ознак, властивих цьому знаку, незалежно від того чи наявний такий об'єкт у дійсності чи ні [90, с. 58]. Іконічний знак репрезентує свій об'єкт головним чином через схожість, незважаючи на спосіб його існування [там само, с. 77]. Так, для іконічних дотиків-емблем характерний безпосередній зв'язок зі своїм референтом; настільки точне відображення дійсності, наскільки тактильна модальність його уможливорює взагалі.

"Do you get cold here?" "Cold?" The African smiles. "Yes, you know." Dad wraps his arms around his body and pretends to shiver. "Cold?" (Ahern, TFM, p. 42).

Символ – це знак, що відправляє до об'єкта, денотуючи його через закон як сукупність певних загальних ідей, що стають причиною інтерпретації символу як такого, адресованого до цього об'єкта [90, с. 87]. Символічним дотикам-емблемам властива регулярність та довільність, тобто, не природний, а умовний зв'язок з об'єктом, до якого вони спрямовують. До них належать етикетні дотики – невербальні знакові одиниці комунікативної поведінки людей, що відповідають суспільним нормам, прийнятим у певній ситуації, та підкреслюють ритуальні особливості цієї ситуації. Прикладом символічного дотику-емблеми є рукостискання, варіанти, функціональне навантаження та ситуації вживання якого змінюються залежно від територіальних, культурних, соціальних та особистих параметрів. Зазвичай, рукостискання – це демонстрація наміру уникнути ворожості, досягти мирного спілкування, налагодити контакт. Наведемо приклад:

"Hello, Mr. Smeath," I say in polite, calm tones. "What a coincidence to see you here." I hold out my hand for a symbolic, peacemaking handshake, but Derek Smeath doesn't even seem to see it. I gaze at him indignantly. He's not taking me seriously at all, is he? He hasn't shaken my hand, and he's not even listening to what I'm saying" (Kinsella, COS, p. 201).

Символічність значення і дружелюбний характер рукоштовування героїні намагається використати з метою владнати конфлікт, що виник між нею та працівником банку. Однак, рукоштовування не відбувається, що красномовно дає зрозуміти як героїні, так і читачеві про відсутність наміру дружелюбної співпраці та ворожої налаштованості з боку працівника банку.

Термін "ілюстратори" введений у лінгвістичний обіг П. Екманом та У. Фрізенном на позначення рухів тіла, що зображають мовлення [145, с. 41]. Ілюстратори – це невербальні компоненти комунікації, що вживаються одночасно з мовленням, супроводжують його, зазвичай деталізуючи сказане. Однак можливі випадки, коли вони суперечать повідомленню, вираженому вербально. У межах ілюстраторів П. Екман виділяє сім окремих типів, перші п'ять з яких були раніше описані Ефроном [143]: наголоси (*batons*) – виділяють, акцентують окреме слово чи фразу; ідеографи (*ideographs*) – окреслюють хід мислення чи напрям думок; дейктичні рухи (*deictic movements*) – вказують на певний (наявний, присутній) предмет; кінетографи (*kinetographs*) – зображають дії тіла; просторові рухи (*spatial movements*) – ілюструють просторові відношення; піктографи (*pictographs*) – графічно зображують за допомогою малюнка референт, який позначають; ритмічні рухи (*rhythmic movements*) – окреслюють ритм дії чи події, яка має місце.

Людина засвоює набір ілюстраторів із суспільства, ймовірно, у процесі вивчення мови. Зацікавленість, активна участь мовця в комунікативному процесі, наявність в нього емоцій як позитивного, так і негативного забарвлення супроводжуватиметься високою частотою вживання ілюстраторів, і навпаки. Відносно мала кількість цих жестів спостерігатиметься в мовця, який ретельно зважає кожне слово, перш ніж його вимовити. Окрім того, ілюстратори допомагають мовцю пояснити сказане, подолати труднощі в тлумаченні складної думки. Дослідження показали, що вживання цього типу жестів може слугувати маркером комунікабельності та дружелюбності мовця [145, с. 42–43].

Серед різноманітних дотиків, що мають місце в комунікативній взаємодії людей, вважаємо за можливе виділити окремий семіотичний клас дотиків-

ілюстраторів, які, здебільшого супроводжуючи мовлення, використовуються комунікантами з метою акцентування, емпатичного підсилення сказаного [174, с. 66], зображення того, що виражається вербально [177, с. 76], ілюстрації, пояснення мовлення [145, с. 41]. Серед дотиків-ілюстраторів доречно виокремити такі підкласи: *наголоси*, *дейктичні маркери*, *ідеографи* та *пиктографи*. До ілюстраторів дехто із вчених відносить так звані *ідентифікатори* та *екстерналайзери* [64, с. 122–124]. На думку інших дослідників, ці знаки становлять іншу категорію [174; 194].

Дотики-ілюстратори, на відміну від емблем, уживаються в комунікативному акті разом з мовленням, його фрагментами або паралінгвістичними звуковими одиницями [64, с. 117]. Супроводжуючи вербальне повідомлення, вони збагачують, оживляють його, відіграючи важливу роль у смисловій, синтаксичній, прагматичній організації. Дотики-ілюстратори, які кінетично акцентують мовленнєвий потік, структурують його, виділяючи певні фрагменти мовлення, називають *наголосами*. Наприклад:

"It's not like that," he protested. "But it is!" Amanda slapped the armrest of her rocker (Sparks, WOM, p. 115).

Основна функція *дейктичних маркерів*, реалізованих у формі дотику, разом із вербальним повідомленням – вказувати на людину, об'єкт, розмір, місце. Наприклад:

"This will cheer you up." Trish's voice breaks my thoughts. She pats the shopping bags with suppressed glee" (Kinsella, UG, p. 80).

Функціональний потенціал дотиків-ілюстраторів включає їхню здатність невербально описувати хід мисленнєвого процесу, маркувати перехід до нової теми. Зберігаючи термінологію загальної класифікації ілюстраторів, такі дотики можна назвати *ідеографами*, що, на думку дослідників невербальної семіотики, допомагає визначити стан людини, її почуття, те, про що вона думає [64; 145, с. 41]:

"Are you on antibiotics?" "No, but that's a good idea, Sarah. Maybe I should be..." He rubs his throat. "Oh, I think you'll be okay." She laughs (Ahern, TFM, 16).

Серед дотиків-ілюстраторів окреме місце займають *пиктографи*,

що, використовуючи можливості тактильного каналу комунікації, змальовують свій референт. Наприклад:

A look of vague recollection crossed her face. "Ah, yes, of course. The blade represents all that is masculine. I believe it is drawn like this, no?" Using her index finger, she traced a shape on her palm (Brown, DVC, p. 480).

Як зазначалося вище, особливе місце в семіотичній класифікації невербальних виявів особистості належить *ідентифікаторам* та *екстерналайзерам*, що їх подекуди відносять до класу ілюстраторів, оскільки вони певною мірою можуть визначати стиль та манеру поведінки людини [64, с. 122]. Отже, *ідентифікатори* тлумачать як невербальні вияви особистості, зокрема і тактильні, що паралельно або почергово з мовленням "втілюють" певні абстрактні поняття на зразок "неможливий", "абсурдний", а також визначають такі моральні та фізичні якості особистості, як: ворожий, жорсткий, м'який, твердий [194, с. 139]. Прикметно, що ідентифікатори доволі точно характеризують вікові, гендерні, соціальні та культурні особливості мовця [64, с. 123]:

His instinct was to reach for his cane. He had kept it by his bed the last few years, because there were mornings when he no longer had the strength to get up without it. This embarrassed Eddie, who used to punch men in the shoulders when he greeted them (Mitch, FPYMIH, p. 26).

Виконуючи функцію невербальних відповідей на дійсність, зокрема й уявну, дотики виступають *екстерналайзерами* – різноманітними поведінковими тактильними одиницями, що відображають реакцію людини на комунікацію, її контекст, одночасно вказуючи на матеріальний та духовний людський досвід [194, с. 139]:

"A curtsy will be fine." Dad stared at him and then, when he realized Will was joking, he let out a great laugh of relief. "Hah!" he said, and clapped Will on the shoulder. 'Yes. Curtsy. Nice one. Hah!' (Moyes, MBY, p. 225).

Тут варто зазначити, що серед різних доторків саме екстерналайзери трапляються найчастіше як у реальності [174, с. 66], так і в художньому просторі, де вони можуть інформувати про відносно стійкі ментальні стани,

системи цінностей і ціннісні орієнтири персонажа, його особистісні риси, а також інтелектуальну, рефлексивну діяльність. Окрім цього, дотики-екстерналайзери є показовими у визначенні романтичних та формальних взаємовідносин між персонажами. У наступному прикладі, очевидно, саме нестандартні в заданому соціальному контексті такесичні екстерналайзери є свідченням теплих, довірливих стосунків між чоловіками:

A man leaning against a motorbike lifted a hand in greeting. He stepped forward as Jake crossed the car park and enveloped him in a bear hug, kissing his cheeks. I stopped to watch, mostly because it was rare to see a man hug his son like that in public, once they were over satchel-carrying age (Moyes, AY, p. 52).

Регуляторами, що становлять наступний семіотичний клас рухів тіла, називають невербальні дії, здатні підтримувати та регулювати процес взаємообміну інформацією між комунікантами. Це жести, що мають діалогічну природу та застосовуються як мовцем, так і слухачем. Таким чином, говорячи, людина невербально та не перериваючи потік власного мовлення може привернути увагу слухача, запросити його до висловлення власної думки або ж, навпаки, дозволити йому (мовцю) завершити повідомлення. З іншого боку, використання регуляторів дає можливість слухачеві невербально, а отже, не перебиваючи того, хто говорить, передавати такі важливі для підтримання діалогу повідомлення: "продовжуй", "повтори", "поясни", "дай іншим змогу сказати", "швидше" і т.д. Інші семіотичні класи рухів тіла, на думку П. Екмана, також здатні впорядковувати процес комунікації, але до регуляторів він відносить ті невербальні дії, першочерговою та єдиною функцією і метою яких є злагодження комунікативного акту [145, с. 44].

Отже, основна функція дотиків-регуляторів – встановлювати, підтримувати та впорядковувати комунікативний акт (вербальний і невербальний), тобто контролювати та координувати інтеракцію [177, с. 76] За способом кодування доміантними у цьому класі є іконічні та індексальні дотики. Дотики-регулятори співрозмовники звичайно не усвідомлюють та не контролюють, вони є інтерактивними, оскільки застосовуються в ситуації взаємодії [там само,

с. 76]. Яскравим прикладом регулятивного потенціалу невербального компонента "дотик" слугує такий фрагмент дискурсу:

Langdon felt a squeeze on his knee, pulling him back, and Sophie's green eyes were on him. He realized she had been speaking to him. "What do you think we should do with the Sangreal documents if we ever find them?" she whispered" (Brown, DVC, p. 222).

Стискання – найефективніший спосіб привернути увагу співрозмовника, повернути його до комунікативної реальності. Торкаючись до руки, поплескуючи по плечі тощо, ми часто спонукаємо приєднатися до чогось. У такий спосіб регулюємо комунікативний акт, незалежно від того наскільки усвідомленою та контрольованою є наша тактильна поведінка в певний комунікативний момент.

Емоційні вирази (*emotional expressions*) – це невербальні сигнали, що звичайно продукуються ненавмисно, проте є джерелом важливої інформації для інших людей. Вони виникають як реакція на будь-який емоційний подразник, який необов'язково пов'язаний із людською взаємодією, тому може мати місце й тоді, коли людина перебуває наодинці. Однак чинник присутності інших може підсилити форму реалізації емоційного виразу. Цей вираз як ознака переживання певної емоції, водночас виступає її частиною. Припущення П. Екмана про те, що невід'ємною рисою переживання емоції є її маніфестація, втілена в певних лицевих, голосових змінах та виявах, інших рухах тіла або їх комбінації, лаконічно відобразилося в положенні "Думки – особисті, емоції – ні". ("Thoughts are private, but emotions not") [145].

Експериментальні дослідження показали, що емоційні вирази можуть інформувати інших людей про емоційний стан, який у цей момент переживає людина, або повідомляти про події, що трапилися раніше та спровокували виникнення того чи іншого емоційного виразу. Так само припускають, що емоційні вирази можуть сповіщати про ймовірні наступні дії людини, її потенційні думки та програмування власних наступних дій, а також виступати в ролі підказки найбільш адекватної в певній ситуації моделі поведінки. Емоційні вирази мають вроджений, на переконання багатьох науковців, універсальний характер, проте правила, що контролюють доречне

та адекватне вираження емоцій, є соціально набутими, варіюють у межах культурних спільнот, спричинені соціальними й індивідуальними чинниками [145, с. 44–47].

Співвідношення понять "дотик" та "емоція" не є достатньо вивчене та комплексно досліджене у невербалістиці, хоча останнім часом, у результаті проведених психологічних досліджень емпіричні дані дозволили зробити висновок про здатність дотику передавати конкретні емоції, з великою точністю декодовані адресатом тактильної дії [209; 214]. Також було уточнено топографію дозволеного соціального дотику в умовах різного ступеню емоційного зв'язку між комунікантами [215]. З огляду на сказане, вважаємо, що доцільно виокремити ще один семіотичний клас дотиків – *тактильні емоційні вирази*, що є вродженою здатністю до вияву емоцій за допомогою дотику, керуються правилами тактильної поведінки, прийнятими в тій чи іншій культурній спільноті, звичайно виникають як відповідь на певний емоційний подразник та інформують інших про переживання певної емоції людиною, або слугують підказкою про попередні чи наступні події, найімовірніші чи найдоречніші дії. Наприклад:

"Is that... Samantha Sweeting?" He looks agog. "Is that Samantha Sweeting?" One of the girls drops her eclair. Another gasps and claps her hand over her mouth (Kinsella, UG, p. 323).

Емоція здивування, викликана в присутніх неочікуваною появою героїні на вечірці, куди, здавалося б, вона ніколи не посміла б прийти, отримує як вербальне, так і невербальне вираження; тактильний вираз емоції здивування реалізується у формі дотику до себе – прикриванні рота рукою.

Варто відзначити, що наявний альтернативний підхід, за якого емоційні вирази вважають підкласом екстерналайзерів. У такій класифікації емоційні вирази вказують саме на тимчасові емоції, короткотривалі або поточні психологічні стани та почуття персонажів [174, с. 40], наприклад:

"We think two million is a fair settlement." "I bet you do," York said, managing the customary defense lawyer reaction of shock and dismay. Eyebrows arched in disbelief. Head shaking slowly in bewilderment. He grabbed his face with his hand and squeezed his cheeks, frowning. His quick smile was long gone (Grisham, A, p. 316).

До окремого семіотичного класу дотиків відносимо так звані *тактильні адаптери*, або *маніпулятори*, – тактильні дії, що можуть мати різні форми реалізації (погладжування, потирання, натискання, покусування). Вони спрямовані на:

- власне тіло (самоадаптери, власне адаптери):

He scratched the side of his nose with his free hand, as if to buy time (Sparks, BOM, p. 116);

I rubbed at my nose. "I'm feeling a bit daunted, to be honest. I have trouble even persuading him to go into the garden" (Moyes, MBY, p. 171);

- об'єкт (об'єкт-адаптери):

At the mention of Tuck's name, her mom fingered the pearl necklace she was wearing (Sparks, BOM, p. 86);

- іншу людину (альтер-адаптери):

"Don't get him too drunk, Louisa," she said, brushing imaginary lint from Will's shoulder (Moyes, MBY, p. 333).

Деякі вчені визначають маніпулятори як поведінкові адаптації, що з'являються в поведінці людини з дитинства внаслідок задоволення власних потреб фізіологічного, емоційного чи інструментального характеру. Адаптивні дії здебільшого повністю втілюються, коли людина перебуває наодинці або впевнена, що за нею ніхто не спостерігає; для ситуації спілкування характерні редуковані, фрагментарні форми реалізації маніпуляторів, що пояснюється культурними нормами й табу. Однак, на думку дослідників, адаптивні форми поведінки, зокрема в межах тактильної модальності, є важливим джерелом інформації про внутрішній стан людини, її емоційні потреби та переживання. П. Екман припускає, що більшість маніпуляторів не мають чітко вираженої прикладної мети, окрім випадків їхнього застосування з метою чепуріння чи задоволення фізіологічних або гігієнічних потреб. Імовірно, використання адаптерів пов'язане зі звичкою, необхідністю самозаспокоєння, підтримки, а також свідчить про тривожний стан людини [144, с. 361–364]:

Robert Bass comes in to the shop, looking exasperated, running his hands nervously through his hair. "We're going to be late," he says (Neill, SLOSM, p. 130).

З огляду на велику кількість форм реалізацій і призначень маніпуляторів, немає єдиного підходу до вивчення адаптивної поведінки людини, як і загальноприйнятої її класифікації. Так, Д. Морріс приділяє значну увагу дослідженню дотиків до себе, згідно з його термінологією, автоконтактної поведінки, та виділяє декілька категорій у її межах: 1) тактильні дії, що мають конкретне комунікативне значення; 2) тактильні захисні дії; 3) тактильні дії, пов'язані з охайністю; 4) тактильні дії, що імітують дотики інших людей. На переконання вченого, саме остання категорія автоконтактної поведінки трапляється найчастіше в найрізноманітніших формах: самообіймах, міцному стисканні рук, різноманітних підтримувальних дотиків до голови, погладжуваннях тощо [187, с. 145]. Торкаючись до себе, людина підсвідомо імітує дотики інших людей, що асоціюються з виявом любові, підтримкою та втішанням [131], у такий спосіб ніби відтворюючи попередній позитивний тактильний досвід, у якому з певних причин має зараз потребу. До таких причин передусім належить прагнення бути захищеним, бажання заспокоїти, підтримати самого себе. Саме цим пояснюється зростання кількості дотиків – імітаторів тактильних дій інших людей у ситуаціях стресу, конфлікту, нерішучості, нудьги.

З іншого боку, певні форми автоконтактної поведінки (шкрябання, удари) можуть виявляти відчуття вини, агресії до себе [144, с. 362] або ворожого ставлення до інших, спроектованих на себе [88, с. 169]. Припускають також, що дотик до себе у формі потирання надає впевненості, прикривання очей рукою свідчить про відчуття сорому, бажанні сховатися, а постійний тактильний вияв уваги до зачіски та волосся – це сигнал небайдужості до власної самопрезентації [там само, 169]:

"Hey," she said, breaking into a smile. "I didn't expect to see you here." Dawson stepped onto the porch, watching as she ran a hand over her neat ponytail (Sparks, BOM, p. 98).

До ще одного мотиву виникнення маніпуляторів відносять когнітивну потребу мовця, наприклад, під час монологу, промови:

Emma scratches her head thoughtfully (Neill, SLOSM, p. 108).

У комунікативній ситуації мовці не використовують адаптери навмисно для передачі певної ситуації. Навпаки, для адаптерів властивий низький рівень усвідомленості виконання дії: людина може чітко відтворити власну адаптивну поведінку, однак у момент реалізації її увага не сфокусована на власних діях. Мотивами появи маніпуляторів в умовах комунікативної ситуації можуть стати переживання, тривога, дискомфорт, викликані певною дією іншої людини, сказаним чи почутим:

She still wore that haughty look of hers, but I could see underneath that she seemed a little lost, as if she couldn't quite understand what her husband was doing. Her hand went to her necklace (Moyes, MBY, p. 167).

Адаптери більш властиві поведінці слухача, аніж мовця. Індивідуальні особливості відображаються на формі найбільш вживаних маніпуляторів і частоті їхньої появи в невербальній поведінці людини. Простежуються і ситуативні зміни в кількісних та якісних характеристиках цього класу дотиків: їхнє збільшення зі зростанням дискомфорту, неспокою або ж у стані абсолютної захищеності та впевненості в дружлюбному налаштуванні інших людей. Як показали проведені дослідження, велику кількість маніпуляторів, що супроводжують мовлення, часто, проте помилково інтерпретують як свідчення нещирості мовця [145, с. 43].

Таким чином, семіотична природа дотику, що визначається вродженим та універсальним характером цього невербального компонента комунікації, властивими йому конкретними формами вираження та сферами функціонування, дозволяє виділити п'ять семіотичних класів: дотики-емблеми, дотики-ілюстратори, дотики-регулятори, тактильні емоційні вирази і тактильні адаптери. Комунікативний потенціал кожного з класів реалізується в конкретних функціях тактильних контактів, що відіграють важливу роль у процесі комунікативної взаємодії мовців.

1.2.2. Дотик як засіб фасцинації. Створення комфортних, сприятливих умов спілкування – одне з найголовніших завдань успішного мовця, який прагне до максимально ефективного сприйняття своєї інформації слухачем.

У цьому руслі варто звернутися до теорії фасцинації, засновником якої вважається Ю. В. Кнорозов [56]. Високу наукову оцінку цій теорії надав Ю. Лотман, відзначивши її фундаментальний характер; один із дослідників фасцинації В. М. Соковнін гіпотезу Ю. Кнорозова про наявність в комунікації процесів фасцинації називає геніальною [42, с. 61]. Процеси фасцинації спрямовані на оптимізацію передачі повідомлення та безпосередньо пов'язані з інформацією, однак не зводяться до неї, тому можуть існувати самостійно [107, с. 12–14]. Зі свого боку, вчений визначає фасцинацію як такий вплив сигналу, що викликає увагу, хвилювання, захоплення. До того ж, межі фасцинації розширюються від природних явищ (наприклад, блискавка) до цілеспрямованих виявів людської поведінки (наприклад, зваблювання). Фасцинація разом з інформацією становлять основу комунікативних процесів [там само, с.13]. За Ю. А. Шрейдером, сутність фасцинації полягає у створенні в адресата певного настрою, установки на взаєморозуміння. Проводячи радіотехнічні аналогії, учений визначає цей феномен як сукупність "позивних", що містяться в повідомленні та змушують адресата налаштуватися на його прийом [122, с. 61]. Для створення фасцинації (як і контрфасцинації) можливий будь-який рівень тексту. Так, фасцинація може бути пов'язана з тематикою тексту, лексико-семантичними прийомами і засобами, синтаксичними та фонетичними особливостями, типом шрифту тощо[там само, с. 63].

У руслі психолінгвістичних досліджень феномен фасцинації співвідноситься з контактом, мовленнєвими засобами захоплення, привернення та утримання уваги реципієнта [15, с. 65–79], розглядається як такий, що слугує встановленню та підтриманню комунікативного контакту, налаштуванню на партнера, нейтралізації небажання вступати в контакт шляхом залучення відповідних активних вербальних і невербальних дій [59, с. 18–19]. Дослідники явища фасцинації підкреслюють високий рівень тактильної фасцинативності [108], зазначаючи, що будь-які вияви такесики належать до елементів фасцинації [59, с. 59]. Про специфічну природу

тактильних засобів фасцинації, передумови фасцинативності дотику, комунікативні завдання в ході спілкування, а також про кінцеві ефекти тактильної фасцинації йтиметься далі.

Тактильні сигнали – одні з найбільш фасцинативних сигналів комунікації: від них неможливо ухилитися, відмахнутися чи забути. Ю. Кнорозов виокремлював особливий ряд сигналів, форма яких зливається зі змістом. На думку В. Соковніна, саме такий характер властивий тактильним сигналам та забезпечує їхню фасцинативність [108, с.24], що виявляється як в чарівливій (такій, що приносить задоволення), так і жахливій (такій, що приносить страх) силі дотику. Людська рука як основний інструмент втілення дотику має виняткову силу. За В.М. Соковніним, фасцинативність дотику виявляється в його здатності викликати як приємні, так і неприємні відчуття. Таким чином, фасцинативними можуть бути водночас і тактильні дії, що мають схвальний і заохочувальний характер (наприклад, погладжування, обійми, рукостискання тощо), і дії зі значенням застереження, докору, осуду чи небезпеки (наприклад, ляпаси, стусани, штурхани тощо) [там само, с. 24]. Фасцинативність дотику підтверджується і тим, що він здатен впливати на процес прийняття важливих рішень, змінювати сприйняття дійсності, що дедалі частіше використовується у маркетингових технологіях [166]. Можливість виокремлення фасцинативного дотику, сила експресії та виразності якого визначає силу його фасцинації, забезпечується тим, що дотик стає засобом впливу, привертаючи увагу, викликаючи прихильність, зваблюючи, лякаючи [42, с. 61].

Дослідження фасцинативного потенціалу тактильного контакту передбачає аналіз структурних елементів його інтерактивної будови [59, с. 19], до яких належать: завдання тактильної фасцинації (забезпечити контакт, привернути увагу, утримати увагу, розважити), суб'єкт тактильної фасцинації (виконавець дотику), фасцинативні тактильні дії (тактильні засоби реалізації фасцинативного контакту), об'єкт тактильної фасцинації (адресат фасцинативних тактильних дії) та результат тактильної фасцинації (змінений емоційний стан, думки, почуття об'єкта). Фасцинативність дотику реалізується в здатності виконувати

низку комунікативних завдань у ході спілкування. У номінативному просторі англomовного художнього дискурсу фасцинативна природа дотику виражається за допомогою такесичних номінацій із фасцинативним наповненням – емоційно-експресивних вербальних одиницях, у яких імпліцитно закладена фасцинація, що збільшує силу, потужність впливу, передає зміст із високою інтенсивністю і має своїм наслідком емоційне або логічне посилення [59, с. 44].

Розглянемо докладніше, як дотик виявляє свою фасцинативну природу в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу. Аналізуючи ілюстративний матеріал, ми зауважили, що фасцинативний потенціал дотику розкривається в його здатності виконувати низку комунікативних завдань, зокрема, таких:

- позитивно впливати на встановлення комунікативного контакту;
- сприяти нейтралізації небажання партнера вступати в комунікативну взаємодію, стимулювати розмову;
- інтенсифікувати встановлений контакт;
- привертати та утримувати увагу комунікативного партнера [42, с. 61].

Відомо, що встановлення контакту впливає на весь хід спілкування [там само, с. 18]. Комунікативний успіх часто залежить від застосованих комунікативних прийомів уже на ініціальних стадіях спілкування. Дотик є невербальним складником контактовстановлення, найпоширенішим засобом вступу в спілкування серед знайомих комунікантів [121, с. 47–48]. Скажімо те, як і за яких умов відбувається ритуал привітання може вплинути на подальший хід комунікації. Характер тактильних контактів (рукостискання, обійми, поцілунки тощо), що використовуються в привітанні може *позитивно впливати на встановлення комунікативного контакту*, справляючи приємне враження на реципієнта, налаштовуючи його на подальший контакт, наприклад:

"Dear boy." He shakes Luke's hand warmly. "How are you?" "Very well indeed." Luke sits down beside me. "And how's David?" (Kinsella, S&B, p. 21).

Для опису тактильного контакту у формі рукостискання використовується прислівник із фасцинативним наповненням *warmly*. У такий спосіб продемонстровано прихильне ставлення персонажа до його знайомого,

що спонукає до подальшої розмови. У наступному фрагменті художнього дискурсу фасцинативність дотику виявляється в його здатності разом із вербальними засобами впливу *сприяти нейтралізації небажання партнера вступати в комунікативну взаємодію*:

"Just leave me alone, OK? It isn't your concern." "Yes it is." I took his arm. "Damien, I thought we were friends." "That what I thought about Joel," said Damien sullenly (Harris, C, p. 292).

У наведеному прикладі перешкодою для успішного діалогу є різка відмова хлопця не тільки вести розмову з приводу складної життєвої ситуації, а й взагалі бачити свого партнера. Однак фасцинативні сигнали (зокрема тактильні), застосовані героїнею, успішно виконують свою функцію нейтралізації комунікативних перешкод і встановлення контакту, що видно з реакції адресата: він вступає в комунікативну взаємодію зі своїм партнером. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що в художньому дискурсі доволі часто використовуються номінації на позначення тактильних дій персонажів, за допомогою яких відбувається реалізація комунікативного наміру підсилити сказане, наголосити на його правдивості та важливості. Супроводжуючи вербальне повідомлення тактильною дією, комунікант привертає увагу свого партнера, тим самим отримуючи змогу як підтвердити серйозність своїх слів, надати їм переконливості, так і впевнитися в тому, що його повідомлення справді почув адресат. Відтак, дотик, з одного боку, керує увагою партнера по комунікації, а з іншого, – є засобом *інтенсифікації контакту*, що, на нашу думку, є ще одним аспектом його фасцинативності:

"Darling," he said, taking her hands and holding them between his own. "You can't really believe I don't understand how important your own identity and independence are to you, and as far as I can see there's no reason for anything to change" (Lewis, F, p. 135).

Тактильна дія персонажа в наведеному прикладі спрямована на підсилення вербального повідомлення. Узявши руки нареченої у свої руки, чоловік уміло використовує фасцинативні тактильні сигнали, що допомагає йому досягти

комунікативної мети – переконати співрозмовницю у серйозному ставленні до неї, як до особистості. Розглянемо ще один приклад, де фасцинативна природа дотику розкривається в його здатності *привертати та утримувати увагу партнера*:

Surprising him, she placed a hand on his arm, her grasp firm and yet urgent to make sure he heard her. "I'm not saying I agree with what you're doing; what you do with your money is your business. <...> You've got to promise me you'll do that, okay?" He could feel the heat radiating from her touch." All right," he said finally. (Sparks, BOM, p. 115–116).

У наведеному фрагменті суб'єктом фасцинації виступає героїня, яка використовує неочікуваний, твердий, наполегливий дотик як інструмент фасцинативного впливу на свого комунікативного партнера з метою упевнитися в готовності адресата сприймати її повідомлення, донести важливість своїх слів, переконати його. Прикметно, що об'єкт тактильної фасцинації захоплений не стільки інтенсивністю тактильного контакту, скільки його температурними характеристиками – теплом, що випромінюється від дотику та асоціюється з приємними відчуттями. Результатом фасцинативної тактильної дії можна вважати досягнення героїнею свого задуму: її комунікативний партнер обіцяє припинити багаторічне стеження за життям сім'ї, якій колись завдав страждань.

Фасцинативний дотик чи не найбільше розкриває свій потенціал у дискурсі таких міжособистісних стосунків, як: флірт, залицяння, спокушання. Відомо, що залицяння структурно складається з декількох етапів: стадії привернення уваги, стадії очікування відповіді, стадії розмови, і нарешті, тактильної стадії, або фази дотику [232]. Бажання торкнутися партнера виникає раніше, аніж стає можливою його реалізація. Уміння мовця вчасно використати тактильні засоби встановлення міжособистісних стосунків або ж навпаки уникнути несвоєчасного контакту значно впливає на його комунікативний успіх:

He'd wanted to reach for her hands, but held himself back. It was too soon, they didn't know each other anymore, so why did it feel as though they still did? (Lewis, F, p. 54).

Персонажі давно знайомі, однак тривалий період розлуки стримує бажання чоловіка торкнутися рук героїні, оскільки така тактильна дія з його боку може тлумачитися як недоречна та несвоєчасна. В іншому прикладі в умовах взаємної симпатії в персонажа виникає бажання обійняти жінку, але фактор короткої тривалості стосунків відіграє вирішальну роль в утриманні від дотику:

He wanted to put his hands around her and give her a hug, but he didn't know her well enough (Steel, ТВ, р. 96).

Фасцинація – це мистецтво гри, спрямованої на привернення уваги. Уміле володіння інструментами фасцинації дозволяє комунікантові створити вражаючий контакт із партнером [59, с. 66]. У процесі залицяння, коли бажання привернути увагу, виявити симпатію і тим самим викликати відповідну емоцію в співрозмовника посилюється, комуніканти вдаються до більш експліцитної, неприхованої інтенсифікації своїх емоційних переживань [там само, с. 46]. Дотик у відповідь на це надає відчуття близькості. Тактильні невербальні знаки належать до найменш двозначних та сприймаються мозком як найбільш достовірні та справжні [232]. У процесі залицяння знаковим стає перший дотик. Здебільшого партнери намагаються надати першому дотику відтінку невимушеності, ненавмисності та випадковості, аніж серйозності, як-от у такому фрагменті:

Goodness, it was warm in here. If she pretended to sway a bit in the heat she could brush her bare arm against Jake's woolly-jumpered one. Juvenile but exciting (Mansell, РТ, р. 65).

Типовий сценарій реалізації першого дотику такий: партнер-ініціатор тактильного контакту протягує руку до нейтральної зони тіла реципієнта (наприклад, плеча або передпліччя), який у відповідь реагує на контакт, *приймаючи* або *відштовхуючи* його. Чутливі подушечки пальців здатні оцінити найменш помітну реакцію реципієнта на дотик, яка може виявлятися у здриганні (*startle reflex*), напруженості (*freeze reaction*) або ваганні (*hesitation*), як відповіді. Негативна реакція передбачає відвертання (*angling away*), відхилення (*leaning away*) та відсутність будь-якої реакції (*no response*). Позитивна відповідь може виражатися підняттям плечей (*lifting the shoulders*,

shoulder-shrug), нахилинням голови у бік (*sideward head-tilt*), зустрічним дотиком (*returning the touch with a touch*). Отже, перший тактильний контакт апелює до почуттів партнера, захоплює всю його увагу та дозволяє отримати інформацію про справжність почуттів і намірів партнера на стадії залицяння [232], про що свідчать непоодинокі приклади з художньої прози:

A couple of minutes later when I reached across the seat, I finally took hold of her hand, and to complete the perfect evening, she didn't't pull it away (Sparks, WTR, с. 159).

Дотик асоціюється з любов'ю та турботою [186; 191]; тактильний досвід, який отримує немовля під час комунікації зі своїми батьками, є визначальним чинником здатності в майбутньому будувати довірливі міжособистісні стосунки, володіти високим рівнем соціальної компетенції [168]. Відчуваючи ласку матері (у вигляді погладжувань, пригортань, обіймів, поцілунків тощо), дитина отримує важливе повідомлення – її люблять. Так само позитивний тактильний досвід вчить дитину виявляти любов, ніжність, турботу за допомогою дотику, що в дорослому житті виявляється, зокрема, і в романтичних стосунках [186, с. 169]. Відкритість до тактильної взаємодії свідчить про впевненість у собі, активну життєву позицію, задоволеність соціальним життям, собою і своїм дитинством [188].

Тактильна модальність з огляду на комплексний характер "відповідає" за широкий спектр відчуттів: больових, термічних, механічних, тиску та вібрації [191, с. 407]. Таким чином, тактильний досвід відзначається своєю різноманітністю, що, безумовно, впливає на його фасцинативний характер. Приваблива природа дотику виявляється у його зворушливості [107, с. 24], здатності викликати в реципієнта широку гаму почуттів і відчуттів, впливаючи на його свідомість, змінюючи відчуття часу та реальності:

He stroked the back of my hand underwater for what seemed like ages but it was probably no more than a few seconds, and I was annoyed to feel a familiar stirring within (Neill, SLOSM, p. 143).

Дотик, що реалізується у формі погладження зовнішньої сторони кисті руки, має фасцинативний вплив на героїню, хвилюючи та змінюючи її відчуття

часу: жінці здається, що він триває вічність замість реальних декількох секунд.

Дотик, що стає ефективним інструментом вияву симпатії та отримання відповідної емоції, є одним з найбільш експліцитних та відвертих засобів повідомити про свої романтичні почуття та наміри. До речі, обійми, з еволюційного погляду, сигналізують про турботу, безпеку, затишок, тому є найвдалішим способом висловити свою любов чи потрібність [232]. Викликаючи приємні тактильні відчуття в реципієнта, ініціатор тактильного контакту вводить його у стан зачарованості та захопленості. Одним з найяскравіших тактильних досвідів людини вважається поцілунок, що зумовлено фізіологічно високим рівнем чутливості губ. Поцілунок – це знак любові [187, с. 139], який виявляє емоційну близькість, прив'язаність та симпатію [232]. Фасцинативна природа поцілунку відображена в такому фрагменті художнього дискурсу, де героїня під час поцілунку з коханим чоловіком відчуває втрату зв'язку з реальністю, сила тактильних відчуттів, що інтенсифікована романтичними почуттями, на короткий момент зачаровує героїв, змінюючи їхнє світосприйняття:

I leant forward, and I placed my lips on his. He hesitated, just for a moment, and then he kissed me. And just for a moment I forgot everything – the million and one reasons I shouldn't, my fears, the reason we were here. I kissed him, breathing in the scent of his skin, feeling his soft hair under my fingertips, and when he kissed me back all of this vanished and it was just Will and me, on an island in the middle of nowhere, under a thousand twinkling stars (Moyes, МВУ, р. 423).

Аналіз ілюстративного матеріалу показав, що, описуючи тактильні відчуття, які виникають внаслідок дотику в парі закоханих, автори часто акцентують увагу на температурних характеристиках дотиків. Так, дотик, що викликає приємні відчуття, – це теплий дотик, іноді навіть пекучий; тепло від дотику коханої людини поширюється по всьому тілу:

"Mado, please." "Don't come near me." Flynn had reached out his hand to brush my arm. Though I was wearing a jacket, I imagined I could feel his touch burning through the heavy fabric and felt a sick horror at the desire which uncoiled like a snake at the pit of my stomach (Harris, С, р. 375).

"Eddie." She almost giggled. "Have you forgotten so fast how I used to look?" Eddie swallowed. "I never forgot that." She touched his face lightly and the warmth spread through his body (Mitch, FPYMIH, p. 156).

Зазначимо, що акцент, зроблений на температурних властивостях дотику в дискурсі становлення романтичних стосунків, науково обґрунтований. Проведені дослідження показують, що сенсорне сприйняття світу людиною визначає дотик теплої руки як приємний і комфортний, водночас холодний дотик – це радше неприємний, а іноді й болючий тактильний досвід [186, с. 85–86]. У цьому ж руслі варто згадати про властивість людської шкіри бути провідником електричного струму та її чутливість до електричних імпульсів. Метафора електричного струму, що проходить між небайдужими людьми під час дотику, також має наукове пояснення: зміни емоційного стану людини викликають зміни у здатності її шкірного покриву бути провідником, і цілком ймовірно, що під час тактильної взаємодії електричні імпульси передаються від одного партнера до іншого [там само, с. 145]:

When he touched me, it stung my hand as if an electric current had passed through us. "I'm sorry," he muttered, pulling his hand back immediately (Meyer, T, p. 38).

Крім того, зворушлива, чарівна сила дотику, фасцинативність тактильності підтверджується прикладами з художнього дискурсу, де актуалізовані кінцеві ефекти, тобто результати реалізованих фасцинативних дотиків, що полягають у змінах у свідомості об'єкта фасцинації, його емоційному стані, думках, почуттях [42, с. 62]. Отже, фасцинативний дотик:

– має віддалений (пролонгований) ефект: *Her hair was a rich honey blond, her eyes the color of warm summer skies, and sometimes as they scribbled equations into their notebooks, she would touch his arm to get his attention and the feeling would linger for hours (Sparks, BOM, p. 14);*

– заворює об'єкт фасцинативного впливу, уводить його в транс: *We shake hands, and I hold on for a little too long perhaps, entranced by the feel of her real skin, not just a memory. I quickly let go (Ahern, TFM, p. 306);*

– зцілює душевні рани: *As they walked down the hill, Roy reached for her hand, gripping it in his own. The simple gesture was like healing salve on a throbbing burn* (Macomber, LL, p. 73);

– спричиняє зміни у фізіологічній роботі організму (прискорює пульс, серцебиття тощо): *His cold touch on my skin never failed to make my heart thud erratically* (Meyer, T, p. 225); *Her shoulder brushed against his, making her pulse quicken* (Sparks, BOM, p. 157);

– провокує неоднозначні відчуття на межі болю та задоволення (які важко пояснити): *He raised his hand, hesitant, conflict raging in his eyes, and then swiftly brushed the length of my cheekbone with his fingertips. His skin was as icy as ever, but the trail his fingers left on my skin was alarmingly warm — like I'd been burned, but didn't feel the pain of it yet* (Meyer, T, p. 193);

– позбавляє здатності до самоконтролю: *Dawson seemed to sense the fear that seized her at her own admission, because he reached for Amanda's hand. "Let's go to Vandemere," he said. "Let's honor Tuck, okay?" She nodded, letting herself succumb to the gentle urgency of his touch, feeling yet another part of herself slip away, beginning to accept the fact that she was no longer fully in control of whatever might happen next* (Sparks, BOM, p. 152);

– є містком – посередником між життям і смертю, буттям і забуттям, тим рятувальним якорем, що не дозволяє піти людині в небуття, утримуючи її на поверхні самого життя: *I remembered the tenderness with which he had cradled my head, the way I had held on to him in the ambulance as if he were the only thing anchoring me* (Moyes, AY, p. 175).

Отже, тактильна поведінка мовця може мати фасцинативний характер, сприяючи створенню комфортних умов спілкування, позитивному налаштуванню на партнера, та в результаті – продуктивному сприйняттю інформації слухачем. Дотик як засіб фасцинації реалізує свій потенціал, передусім успішно виконуючи низку комунікативних завдань. Кінцевий ефект реалізованих фасцинативних дотиків також полягає в зміні емоційного стану об'єкта фасцинації, його думок і почуттів.

Висновки до розділу 1

1. Іманентність як фундаментальна риса дотику визначається вродженою здатністю людини до тактильної діяльності, що має універсальний характер та інтегративну природу. Дотик є первинним засобом розуміння світу через фізичний контакт із ним, що забезпечується диференційованим характером тактильної модальності, яку визначаємо як перцептивну систему, опосередковану шкірною та кінестетичною аферентними субсистемами.

2. Основними вимірами дотику є його якісні властивості – тип тактильної дії, її інтенсивність, швидкість, різкість і температурні характеристики, а також параметри, що включають локацію, частотність, тривалість дотику та площу поверхні, що він охоплює. Сукупно зазначені характеристики дотику забезпечують багатство тактильної модальності, що реалізується в численних і різноманітних виявах тактильної поведінки мовця, які також формують тактильний канал комунікативного зв'язку, слугуючи засобами передачі смислової інформації.

3. Дотик тлумачимо як функціонально та прагматично навантажену тактильну дію, що реалізується мовцем (суб'єктом) за допомогою руки чи іншої частини його тіла стосовно об'єкта дії в конкретний момент комунікативного буття. Для здійснення тактильного контакту обов'язкова попередня наявність кінесичних дій мовця, оскільки втілення власне дотику відбувається внаслідок здійснення ним передтактильних жестів, а також наявність сприятливих проксемних умов, оскільки дотик стає можливий тільки тоді, коли його виконавець перебуває достатньо близько до свого об'єкта.

4. З огляду на інтегративну природу дотику вважаємо, що тактильна поведінка як об'єкт дослідження знаходиться на перетині декількох галузей невербальної семіотики, центральною серед яких виступає такесика, або гаптика. До кола проблематики такесики входять: визначення тактильної поведінки мовця як вродженої, культурно, соціально та індивідуально детермінованої сутності людини, побудова типології дотиків з урахуванням культурологічних, соціально-інформативних, ситуативно-смислових, семіотичних

і комунікативних критеріїв, вивчення специфіки функціонування різних типів та видів дотику в межах тактильного каналу комунікативного зв'язку, встановлення комунікативної ролі дотику.

5. Семіотична природа дотику, що зумовлена його вродженістю та універсальністю, конкретними формами вираження та сферами використання, дозволяє трактувати його як знак та уможлиблює виокремлення п'яти основних семіотичних класів дотику: емблеми, ілюстратори, регулятори, тактильні емоційні вирази і тактильні адаптери.

6. Іконічним дотикам-емблемам властивий безпосередній зв'язок, схожість із своїм референтом. До символічних дотиків-емблем, що передбачають умовний зв'язок із своїм об'єктом, передусім належать дотики етикетного характеру. Дотики-ілюстратори використовуються мовцями з метою акцентування сказаного, зображення, пояснення того, що виражається вербально. Основним завданням дотиків-регуляторів є встановлення, підтримка, координація і контроль вербальної та невербальної комунікації. Тактильні емоційні вирази є іманентною здатністю людини до вираження емоцій за допомогою дотику, що виникають у відповідь на емоційний подразник та інформують інших людей про переживання мовцем певної емоції. Тактильні адаптери – це найменш усвідомлені серед п'яти семіотичних класів дотиків, однак вони слугують важливим джерелом інформації про внутрішній стан людини, її когнітивні, психологічні потреби та переживання.

7. Фасцинативна природа тактильної поведінки мовця реалізується суб'єктом тактильної фасцинації, який використовує тактильні дії як засіб досягнення комунікативних завдань, що полягають у створенні комфортних умов спілкування, встановленні чи інтенсифікації комунікативного контакту з об'єктом фасцинації, приверненні та утриманні його уваги, нейтралізації його небажання комунікативно взаємодіяти. Результатом тактильної фасцинації є змінений емоційний стан, думки та почуття об'єкта фасцинації, його позитивне налаштування на спілкування, максимально ефективне сприйняття ним певної інформації.

Основні положення розділу висвітлені в таких публікаціях автора: [38–40, 42].

РОЗДІЛ 2

МОДУЛЯРНА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Системне вивчення номінацій на позначення тактильної поведінки мовця передбачає застосування релевантних методів та підходів до комплексного аналізу предмета дослідження. Використання модулярної методики дослідження [34; 150; 200], до якої останнім часом звертаються автори лінгвістичних студій [29; 68; 86; 101; 109], покликане вирішити поставлене завдання побудови типології такесичних модулів, що відобразатиме їхні основні номінативні, локативні, функціональні та модусні характеристики, а також створить необхідне підґрунтя для подальшого дослідження лексико-семантичних особливостей досліджуваних номінацій.

2.1. Типологія такесичних модулів за релевантними ознаками

Поняття "модуль" використовується в лінгвістиці, зокрема когнітивній, для позначення тих простих систем або частин, з яких складається вся інфраструктура людського мозку, знань, мови тощо, та яким властива низка сутнісних ознак, що включають у себе відносну автономність (обмін інформацією між модулями слабший, аніж усередині нього, а внутрішні зв'язки достатньо органічні), спеціалізацію (кожен модуль має власні принципи функціонування), локалізацію, універсальність та генетичну зумовленість. Модульність зі свого боку – це уявлення про поведінку людини, зокрема, її комунікативну діяльність, що пояснює складну природу цих явищ як результат взаємодії декількох простих підсистем – модулів [34, с. 164]. Модульна концепція дозволяє формалізувати комунікативний акт у вигляді співдії двох модулів – вербального та невербального [86; 101; 102], що уможлиблює визначення ключових характеристик невербального модуля, специфіку його функціонування

в комунікативному акті, а також особливості внутрішньої структури цього модуля. У фокусі нашого дослідження – тактильна комунікативна діяльність мовця. З цієї причини особливий інтерес для нас становить невербальний *такесичний модуль* як частина англомовного художнього дискурсу, що містить одну або декілька номінацій на позначення дотику художнього персонажа [44, с. 119]. Ґрунтуючись на отриманих даних дослідження емпіричного матеріалу, ми намагалися класифікувати такесичні модулі за низкою релевантних ознак, зокрема: *номінативної, локативної, функціональної та модусної*. Таким чином, нам вдалося виокремити такі типи такесичних модулів у рамках сучасного художнього англомовного дискурсу:

- 1) за номінативною ознакою – *однономінативний і багатonomінативний*;
- 2) за локативною ознакою – *ініціальний, медіальний та фінальний*;
- 3) за функціональною ознакою – *комплементарний, опозитивний і субститутивний*;
- 4) за модусною ознакою – *активний, пасивний та взаємний*

такесичні модулі [44, с. 119–122] (див. рис. 2.1). Розглянемо кожен із зазначених типів такесичних модулів докладніше.

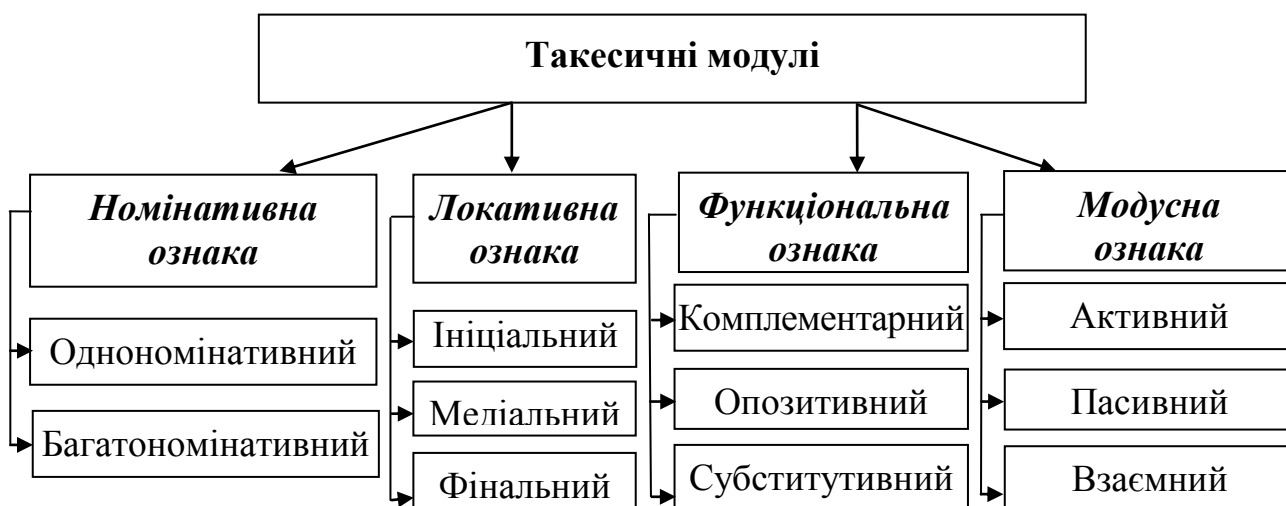

Рис. 2.1 Типи такесичних модулів за релевантними ознаками

2.1.1. Номінативна ознака. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що в рамках номінативного простору сучасного художнього англомовного дискурсу такесичні модулі можуть функціонувати

як: 1) моноструктури, наприклад: "*Thanks for coming. Thanks for this.*" *I hug her* (Kinsella, UG, p. 42); 2) матеріал для побудови полікомпонентних невербальних модулів: "*I'm not up to bedtime story right now, Faith, okay?*" "*Okay,*" *she murmurs.* *Her mother smiles and kisses her hair* (Picoult, KF, p. 178). У цьому фрагменті англomовного художнього дискурсу наявний двокомпонентний невербальний модуль, що представлений номінативними засобами на позначення усмішки (*her mother smiles*) та дотику у формі поцілунку (*kisses her hair*). Наведемо ще один приклад:

"Come on, Clark. Don't let me down now." *I closed my eyes and wrapped my arms around his neck, letting my cheek rest against his, breathing in the citrus smell of his aftershave* (Moyes, MBY, p. 349).

Поданий фрагмент англomовного художнього дискурсу ілюструє комбінацію номінацій на позначення зорової (*I closed my eyes*), тактильної (*wrapped my arms around his neck, letting my cheek rest against his*) та ольфакторної (*breathing in the citrus smell of his aftershave*) поведінки персонажа в рамках полікомпонентного невербального модуля. Уважаємо, що, застосовуючи комплексний підхід до вивчення структурних, номінативних, функціональних та інших властивостей такесичного модуля на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу, варто брати до уваги його фрагменти, які містять і монореферентні такесичні модулі, і полікомпонентні модульні структури, до складу яких з-поміж інших входить і такесичний компонент. Останні викликають науковий інтерес з позиції особливостей поєднання невербальних компонентів комунікації різної системної належності у рамках модулярного підходу.

Дослідження номінативного наповнення такесичних модулів уможливило виокремлення з-поміж них **однономінативних**, тобто таких, що містять тільки одну номінацію на позначення тактильної діяльності персонажа:

Dad elbows me. "*Would you stop looking around you, and keep your eye on the stage? He's about to kill her*" (Ahern, TFM, p. 287).

Водночас на противагу однономінативним такесичним модулям виокремлюємо **багатомінативні**, у межах яких наявні дві чи більше номінативні одиниці на позначення дотику:

He took her face in his hands and kissed her for a long time (Binchy, MF, p. 234).

Зазначимо, що до складу багатомінативних такесичних модулів може входити декілька номінативних засобів на позначення:

1) послідовних тактильних дій персонажа: *"Is this really happening?" she whispered. "Can you pinch me please so I can make sure I'm not dreaming?" Amy gave her a nip and then hugged her arm* (Lewis, F, p. 4);

2) одночасних тактильних дій персонажа: *"I thought I heard the car pull up. Lisa, looking gorgeous as ever," he told her, pulling her into a bruising, brotherly embrace, while shaking David's hand* (Lewis, F, p. 83); *"Mike," Dad said. "Hello there." He did that hilarious mangreeting, shaking his hand and half hugging him* (Evans, GH, p. 345);

3) тактильних дій персонажа, спрямованих на того самого адресата: *Mike put his hands round her and kissed her hair* (Evans, GH, p. 55); *Miles took my hand and kissed it. "Thank you so much," he said* (Evans, GH, p. 359);

4) тактильних дій персонажа, спрямованих на різних адресатів: *He kissed my cheek and shook Jaden's hand again. "Great to see you, Jaden. Take care of this one, eh?"* (Evans, GH, p. 205); *He kissed me and hugged Tom. "Right"* (Evans, GH, p. 261); *Gibbo hugged me, then shook hands with Tom. "See you soon, mate. I'll give you a call when we're back, yeah?"* (Evans, GH, p. 406); *"Hello" I hugged Dad, shook hands with Gibbo and kissed Chin* (Evans, GH, p. 16).

Відзначимо, що, незважаючи на структурну наближеність такесичних номінацій у фрагментах дискурсу типу *I hugged Mom, and she kissed my head just above my ear* (Green, FIOS, p. 179); *I shook his swollen hand, and then he shook hands with Augustus* (Green, FIOS, p. 182) наявні два послідовні однономінативні такесичні модулі. Вони функціонують як окремі модульні структури, оскільки виконавцями дотику в цих випадках є різні художні персонажі.

2.1.2. Локативна ознака. Під час вивчення локативних характеристик такесичного модуля в номінативному просторі англомовного художнього дискурсу, було зауважено, що такесичний модуль, формуючи конфігурації

з вербальними модулями, може займати в комунікативному акті будь-яку позицію – початкову (ініціальну, препозицію): *Scott took my hand, because clearly he thought he'd understood something, and said, "Ronit, will she be there, that girl who you..."* (Alderman, D, p. 39); серединну (медіальну, інтерпозицію): *"I'll be fine. Go." I push her away gently. "Go in and enjoy yourself. We'll be fine here, won't we, Sammy?"* (Ahern, TFM, p. 401); кінцеву (фінальну, постпозицію): *"Ah, love." Dad takes my hand and squeezes it again, long and hard* (Ahern, TFM, p. 51).

Таким чином, за локативною ознакою розрізняємо *ініціальний, медіальний* та *фінальний* такесичні модулі, вважаючи, що характер розміщення невербального такесичного модуля в комунікативному акті покликаний виконувати конкретні стратегічні завдання в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу та безпосередньо впливати на формування невербального контексту. Так, можна стверджувати, що ініціальний такесичний модуль у комунікативному акті є своєрідним увідним елементом, який дозволяє адресатові сформулювати гіпотезу щодо теми наступного вербального повідомлення [32, с. 60]. Окрім цього, такесичний модуль, розташований на початку комунікативного акту, задає його емоційний фон, визначає реалізованість або нереалізованість інтенцій попереднього мовця, а також формує прагматичний компонент наступних вербальних дій [101, с. 128]. Наприклад:

She placed a soft hand on Esti's arm. "It's a blessing from God. You understand?" (Alderman, D, p. 172).

У цьому фрагменті ініціальний такесичний модуль, виконуючи роль увідного компонента, дає можливість адресатові визначити характер намірів мовця як дружлюбний. Прогнозується, що тло, на якому розвиватиметься подальша комунікативна взаємодія мовців, матиме позитивне маркування, про що сигналізує особливий характер залучених номінативних засобів на позначення дотику: лінгвально актуалізованими тут є параметри слабкої інтенсивності (*She placed a soft hand*) та нейтральної зони реалізації тактильного контакту (*on Esti's arm*), що зі свого боку дозволяють охарактеризувати його як позитивно маркований, делікатний та приятельський. Розглянемо ще один приклад:

Realising the words were opening small gateways into her past, Lainey held her mother's hand tightly as she said, "Of course, I forgive you, but I wish you'd tell me..." (Lewis, TAY, p. 63).

Тут такесичний модуль (*Lainey held her mother's hand tightly*), препозитивний щодо вербального, передає емоційну напругу персонажа, викликану багаторічним пошуком правди про власне минуле: міцно тримаючи матір за руку, героїня повідомляє про силу свого бажання дізнатися правду, а також наполегливість у власних намірах ще до того, як вербалізує їх. Отже, такесичний компонент, що передує словесному повідомленню, експресивізує значення вербально репрезентованих інтенцій мовця [110, с. 193].

Медіальну позицію, або інтерпозицію, невербального модуля в комунікативному акті, на наш погляд, варто розглядати як розщеплений спосіб подачі інформації. Прикметно, що розщеплення є засобом акцентування уваги на важливих деталях, сигналізації про локально значеннєву інформацію [32, с. 61]. Медіальні такесичні модулі є тими "вкрапленнями", що, розриваючи вербальний модуль, фокусують увагу на важливих частинах вербального повідомлення, дозволяють уникнути монотонності, урізноманітнюють висловлювання. Наприклад:

"Dad," I take his hand, "we really have to go now. The house will be fine. <...> You know that" (Ahern, TFM, p. 205).

"Michael Aspel is very busy in his natural habitat, presenting a live television show." I dig my fingernails into Dad's arm. "I don't think talking to you is very high on his priority list right now" (Ahern, TFM, p. 259).

У наведених прикладах наявні медіальні такесичні модулі розбивають вербальне повідомлення, слугуючи ефективним засобом акцентування уваги на важливих деталях цього повідомлення. Ще одним функціональним призначенням медіального такесичного модуля в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу є налагодження зв'язку між вербальним модулем, що йому передує, та вербальним модулем, який за ним слідує [86, с. 8]. Наприклад:

"I've got an idea." Mrs Traynor put a hand on her daughter's shoulder. "Perhaps you could go on holiday with them, Georgina" (Moyes, MBY, p. 165).

Такесичний модуль в інтерпозиції в цьому уривку художнього дискурсу є заклик до продовження комунікативної взаємодії, а отже, створює фазу "підтримки комунікації" [118].

Кінцева позиція такесичного модуля може слугувати засобом перевірки, нагадування або коректування інформації, отриманої в попередньому вербальному повідомленні. Окрім цього, в англійській мові у фінальній позиції здебільшого розташована нова або фокусована інформація [138, с. 231; 32, с. 61]. Результати проведеного аналізу фактичного матеріалу дозволяють зробити висновок, що фінальний такесичний модуль може виконувати такі завдання:

– *інтенсифікувати* попереднє повідомлення, виражене словесно: *"Stand up." Dad pushes me up* (Ahern, TFM, p. 172).

У наведеному прикладі такесичний модуль (*Dad pushes me up*) знаходиться в постпозиції щодо вербального повідомлення. Варто зазначити, що обидва модулі є функціонально рівноцінними в цьому випадку, оскільки кожен із них спонукає адресата до конкретної дії. Можна припустити, що такесичний модуль у фінальній позиції підсилює сказане, певною мірою дублюючи комунікативний запит мовця, виражений вербально. Номінація дотику-спонукання свідчить про високу інтенсивність такого запиту, неприпустимість для комуніканта ігнорування його запиту адресатом. З огляду на це, можна зробити висновок, що фінальна позиція (постпозиція) такесичного модуля стосовно вербального в комунікативному акті виконує функцію інтенсифікації останнього, підкреслюючи невідкладність комунікативних намірів мовця та високий рівень бажання досягти поставленої комунікативної мети;

– *уточнювати* вербально виражену реакцію комуніканта на слова або дії попереднього мовця, тим самим забезпечуючи більш достовірну її інтерпретацію: *"I can eat six," Zav informed her proudly. "I know you can." She laughed, catching his face in her hands and kissing him roundly* (Lewis, TAY, p. 67). Полікомпонентний невербальний модуль, що містить одну номінацію

невербального компонента комунікації "сміх" та дві номінації на позначення двох послідовних тактильних дій комуніканта, знаходиться в постпозиції щодо вербального модуля та уточнює реакцію комуніканта на слова попереднього мовця, характеризуючи її як позитивну. Зазначимо, що саме такесичні структурні елементи невербального модуля остаточно визначають ставлення персонажа до сказаного: інтерпретація, що ґрунтувалася б тільки на вербальній реакції комуніканта, могла б бути неоднозначною. Таким чином, такесичний модуль у фінальній позиції виконує функцію уточнення реакції персонажа на попереднє вербальне повідомлення;

– самостійно кваліфікувати реакцію комуніканта на висловлювання попереднього мовця як позитивну, нейтральну чи негативну, тобто *виконувати функцію оцінки* сказаного:

"Don't even say it," Tierney cried, appalled. "No way am I ever going to want to dance like you." Loving her horror almost as much as her struggle not to laugh, Lainey went to cup her face and pressed a kiss on her forehead (Lewis, TAY, p. 76).

Зазначимо, що наведений фрагмент із художнього дискурсу ілюструє макровзаємодію вербального та невербального модулів, тобто функціонування невербального модуля в автономному режимі: на вербальну дію комуніканта інший учасник реагує лише невербально, при цьому репліка має цілком завершене значення, без залучення до неї вербальних компонентів [110, с. 151];

– *підтверджувати* вербальне повідомлення: *"Hey, Dad. Great you're up. Are we having pancakes for breakfast? You said last night we could." "Don't worry, I haven't forgotten," Tom promised, ruffling his son's already ruffled hair* (Lewis, TAY, p. 66);

Мовець застосовує дотик з метою верифікації своїх слів, надаючи їм у такий спосіб більшої правдивості чи достовірності. У цьому випадку такесичні номінації, що входять до складу невербального модуля в постпозиції, можуть свідчити про прагматичний намір комуніканта переконати партнера в істинності своїх слів або ввести його в оману.

2.1.3. Функціональна ознака. Утворення різних варіантів комбінацій вербальних і невербальних модулів відбувається за допомогою декількох шляхів: включення, приєднання та протиставлення [101, с. 126]. Так, включення характеризується комунікативною та структурною спаяністю модулів, де невербальний модуль, що номінує дотик, є функціонально еквівалентним вербальному повідомленню, наприклад:

"Stop it." Alex reached down, seizing her by the elbow (Mansell, PT, p. 95).

Зі свого боку приєднання будується за принципом сурядності. Здебільшого адитивний зв'язок вербального та невербального модулів забезпечує пояснення, уточнення емоційно-психологічного стану персонажа, зокрема, і через опис його тактильної поведінки, як це видно в такому прикладі:

*"Don't be afraid anymore." She touched him gently on the side of his face.
"I'd love to marry you" (Binchy, MF, p. 396).*

Таким чином, через включення та приєднання відбувається реалізація функції *доповнення* вербального модуля невербальним такесичним модулем. Тут, на наш погляд, варто говорити про **комплементарний** такесичний модуль, функціональне призначення якого полягає в деталізації словесного повідомлення персонажа, специфікації його емотивного складника або номінації такесичного компонента комунікації, що функціонально рівноцінний вербальному повідомленню персонажа. Наприклад:

"We've got the house!" I throw my arms round his neck. "I got us the house!" (Kinsella, S&B, p. 57).

У наведеному фрагменті англомовного художнього дискурсу комплементарний такесичний модуль (*I throw my arms round his neck*) знаходиться в інтерпозиції щодо вербального модуля та функціонально доповнює його, підсилюючи емотивний складник словесного повідомлення. Такесичний та вербальний модулі в цьому випадку є синонімічними за значенням, оскільки обидва виражають тріумф героїні від здійснення несподівано успішної угоди.

Водночас невербальний та вербальний модулі в рамках одного комунікативного акту можуть передавати протилежні значення [101, с. 127].

Для пояснення розглянемо такий приклад фрагмента художнього дискурсу:

"I think I've got some paperwork that needs sorting out," meant You're being rude, and I'm going to leave the room. All pronounced with that slightly pained expression, and the slender fingers running up and down the chain with the crucifix. She was so held in, so restrained (Moyes, MBY, p. 79).

Значення невербального модуля, що містить номінації на позначення манери передачі вербального повідомлення (*all pronounced*), ображеного виразу обличчя (*with that slightly pained expression*) і тактильного компонента у формі об'єкта-адаптера (*the slender fingers running up and down the chain with the crucifix*), що виступає маркером тривожності та знервованості, є протилежними за змістом щодо нейтрального наповнення вербального модуля. Отже, відбувається реалізація функції *протиставлення*, коли невербальний і вербальний модулі передають протилежні значення. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив непоодинокі випадки, коли такесичний модуль знаходився у функціонально протилежній смисловій площині стосовно вербального модуля. З огляду на сказане, вважаємо за можливе говорити про ще один функціональний тип такесичного модуля – **опозитивний**, який семантично не рівний вербальному модулю. Номінації дотику, що входять до складу опозитивного такесичного модуля, покликані виражати протилежні за значенням смисли щодо тих, які закладені в супутньому йому вербальному модулі. Опозитивний такесичний модуль з'являється в рамках комунікативного акту, коли персонаж говорить одне, а відчуває інше, при цьому саме номінативні засоби на позначення тактильної поведінки комуніканта сигналізують про полярний характер почуттів і слів персонажа, що, зокрема, демонструє наступний приклад:

"This is Mr Fletcher." I grip Faith's hand so tightly she yelps. "We've met. Would you excuse us for a moment?" (Picoult, KF, p. 97).

Нейтральний, увічливий характер словесної реакції героїні та її тактильна поведінка, що викликані несподіваною зустріччю, знаходяться в протилежних площинах з погляду тих смислів, які вони виражають. Жінка, несподівано зіткнувшись із людиною, яка потенційно може загрожувати благополуччю

її дитини, намагається витримати нейтральну позицію, тим самим не видавши власних побоювань і переживань: вона ввічливо припиняє комунікативну взаємодію, що тільки-но розпочалася, і дистанціюється від небажаного комунікативного партнера. Однак тактильна поведінка героїні свідчить про інший, далекий від нейтрального характер почуттів, що, очевидно, вирують у занепокоєної матері. У такий спосіб розкривається опозитивний характер такесичного модуля, який, на відміну від емоційно-нейтрального вербального модуля, передає напругу, підвищений рівень тривожності та знервованості персонажа, що виявляється як у типі тактильної дії, здійсненої щодо власної доньки (*I grip Faith's hand*), так і в неповній здатності контролювати інтенсивність власного дотику, надмірність якого призводить до виникнення больових відчуттів у адресата тактильної дії (*so tightly she yelps*).

Функція *заміщення* вербального модуля невербальним здатна реалізовуватися повністю або частково. Синтагматичне витіснення вербального невербальним може бути зумовлене як підсвідомим врахуванням можливості економії вербальних засобів, так і усвідомленими, а також соціально зумовленими аспектами комунікації [26, с. 14]. Розглянемо приклад з художнього дискурсу, де функція *заміщення* є цілком усвідомленою і зумовленою соціально значущими умовами спілкування: слова, що виражатимуть здивування, та надмірна допитливість можуть виявитися недоречним та надто прямолінійним втручанням в особисте життя двох молодих людей:

I shoot a glance at Luke, who raises his eyebrows. Mum nudges Suze, who grins back. We're all totally agog. As for Janice, she looks beside herself (Kinsella, S&B, p. 74).

Невербальна комунікативна взаємодія п'ятьох учасників комунікативного акту в наведеному фрагменті художнього дискурсу викликана неочікуваним поворотом подій: двоє абсолютно різних молодих людей несподівано стали парою. Показовими, на наш погляд, є те, що в цьому уривку дискурсу різні за формою та системною належністю невербальні вияви персонажів передають синонімічні значення: усі вони певною мірою виражають здивування від

неочікуваного розвитку подій або оцінку пережитого досвіду. Так, дієслівний компонент *to shoot* номінації на позначення зорової поведінки персонажа (*I shoot a glance at Luke*) акцентує усвідомлений характер емоційної експресії та спрямованість на конкретного адресата, є вираженням властивих для емоції здивування параметрів "швидкості появи кінеми" та короткотривалості [69, с. 60], а також фіксує особливий спосіб та манеру реалізації зорової дії, передаючи її швидкоплинність та скороминучість [75, с. 66], що може бути викликане бажанням приховати власну здивованість. Інша номінативна одиниця, що вживається на позначення невербального реагування іншого учасника комунікативного акту за допомогою лицевої експресії (*who raises his eyebrows*), є "метонімічною репрезентацією мімічних виявів емоції здивування" [69, с. 96]. Варто зауважити, що легке підняття брів або їхнє зведення є виявом емоції інтересу, що спостерігається вже з перших днів життя немовлятка [50, с. 113–114]. Дієслівний компонент номінації тактильної поведінки наступного персонажа *to nudge* виражає бажання привернути увагу партнера та отримати його емоційний відгук на несподівану ситуацію, що виникла. Можна вважати, що такий комунікативний запит персонажа був задоволений, оскільки його безпосередній комунікативний партнер, усміхаючись у відповідь, сигналізує про позитивну тональність своєї оцінки подій, що мають місце. Таким чином, наявні в аналізованому фрагменті дискурсу невербальні комунікативні модулі фактично виконують функцію заміщення можливих вербальних повідомлень, а їхні компоненти мають діалогічний і синонімічний характер, передаючи всезагальне здивування та цікавість. На противагу цьому, невербальна поведінка останнього учасника комунікативного акту свідчить про зовсім інший рівень обізнаності в наявній ситуації, однак характер зорової поведінки жінки, зокрема ухиляння від зорового контакту (*she looks beside herself*), вказує на її небажання вступати в розмову з цього приводу [101, с. 109]. Отже, проаналізований приклад ілюструє функціональну спрямованість невербального модуля на повне заміщення вербальної частини комунікації, що зумовлено соціально значущим контекстом. Варто зазначити, що заміщення як синтагматичне витіснення вербального модуля

невербальним буває повним або частковим [101, с. 127]. Так, у вище наведеному прикладі наявна комунікативна синонімія, тобто реалізація повного заміщення. Часткове заміщення вербального модуля невербальним можна проілюструвати таким прикладом із художнього дискурсу:

"Good man," Sasha said, then turned to James. James lacked Bruce's talent with a football, so he only got a pat on a shoulder and a thank you (Muchamore, MD, p. 256).

Фактичний матеріал, опрацьований нами, свідчить про те, що такесичний модуль самостійно може функціонально заміщати вербальний модуль. Це дозволяє виокремити ще один його функціональний підтип – *субститутивний* такесичний модуль. Приклади цього типу такесичного модуля спостерігаємо у таких фрагментах художнього дискурсу:

Virginia placed her hand on Ellie's knee as if to say "Enough" (Macomber, LL, p. 310); "Well, come on, come on. You can't possibly sit down looking like that," scolded her grandfather. "You'll have to change your shoes." "The old bastard," whispered Sabine tearfully, and felt Thom's good hand on her shoulder in reply (Moyes, SR, p. 63).

2.1.4. Модусна ознака. Розмежування понять активного та пасивного модусів дотику [155; 176; 186] є одним із ключових аспектів дослідження тактильної модальності і тактильного каналу комунікації (як і контактність природи дотику). Поняття "дотик" у великому тлумачному словнику сучасної української мови пояснено так: дотик, -у, ч. 1) дія за знач. дотикати 1. і дотикатися; 2) відчуття, що виникає за стикання шкіри із навколишнім середовищем [228, с. 323]. Виходячи з тлумачення лексичного значення, для дотику характерна двобічна природа: з одного боку, дотик – це процес торкання іншого, а з іншого, – це дотикові відчуття, що з'являються в реципієнта внаслідок того, що до нього торкаються. Отже, двоїстість як іманентна риса тактильної модальності виражається у двох взаємозалежних модусах – активному та пасивному. Це два аспекти того самого процесу, що принципово

відрізняються один від одного низкою ключових ознак та функціональних призначень. Так, активний модус дотику (*active mode of touch, active touch, touching, tactile scanning*) – це процес торкання іншого, *тактильна дія*, що має активний, цілеспрямований характер, а також тактильні відчуття, що виникають у виконавця дотику внаслідок здійсненої ним же дії. Натомість пасивний дотик (*passive mode of touch, passive touch, being touched*) – це *тактильні відчуття*, що виникають у реципієнта дотику в результаті тактильної дії, здійсненої щодо нього. Активний дотик має "дослідницьку" природу, так виконуючи радше експлоративну функцію, тоді як для пасивного дотику основною є рецептивна функція [155]. Ініціюючи тактильну дію, виконавець бере на себе відповідальність щодо форми її вираження, контролюючи процес реалізації дотику, його параметральні та якісні характеристики. Тут варто зазначити, що фактор контролю є одним із ключових у розмежованих поняттях активного та пасивного дотиків: якщо перший із них є відносно контрольованим, то для другого характерна відносна відсутність контролю. З погляду комунікативної спрямованості, активний дотик є експресивним та спрямованим на комунікацію, інакше кажучи, – це процес торкання іншого з комунікативною метою.

На відміну від зорової, слухової та ольфакторної сенсорних модальностей, що є дистанційними, тактильна модальність має контактний характер. За твердженням М. Н. Епштейна, тактильна модальність безпосередньо підводить річ до органу її сприйняття, до меж тіла, рецепторів шкіри, а тому має найвищий рівень контактності (разом із смаковою сенсорною системою) [123, с. 24]. Реалізація комунікативно спрямованого дотику передбачає не тільки присутність, а й певну залученість двох учасників інтеракції. Ступінь та манера цієї залученості залежить від загального контексту комунікативної ситуації. Так, один із комунікативних партнерів може взяти на себе роль ініціатора тактильної дії, у такому випадку реалізуючи активний бік дотику, тоді як інший комунікант отримує роль пасивного реципієнта тактильної дії. Окрім цього, можливі ситуації, коли відбувається взаємний активний тактильний вплив двох комунікантів один на одного; у такому випадку кожен із них виступає і суб'єктом, і об'єктом

дотику одночасно [114, с. 67]. Акцентуючи увагу на активній участі двох комунікативних партнерів у реалізації дотику або тактильних відчуттях, отриманих обома учасниками комунікативного акту, уважаємо за доцільне говорити про тактильну взаємодію, іншими словами, – тактильний взаємовплив учасників комунікативної взаємодії один на одного. З огляду на те, що двоїстість і контактність тактильної модальності є її іманентними рисами, вбачаємо можливим розрізнити **активний**, **пасивний** та **взаємний** такесичні модулі в межах комунікативної тактильної взаємодії персонажів сучасного художнього англомовного дискурсу.

Активний такесичний модуль є суб'єктивним за своєю природою і характеризується низкою сутнісних ознак, до яких належать: енергетична активність, волітєвність і контроль над реалізацією дотику [13, с. 71]. Так, ознака енергетичної активності полягає у використанні суб'єктом власної енергії для виконання тактильної дії; волітєвність зі свого боку виявляється у свідомому намірі персонажа реалізувати дотик; фактор контролю передбачає відповідність між наміром та отриманим або запланованим результатом активної тактильної дії, певний ступінь контролю над нею, її залежність від зусиль суб'єкта дотику:

"Let's hope he comes back full of tales of bungee ropes or whatever horror it is the young people like to inflict upon each other." She nudged me. "He might make you put one up in the castle" (Moyes, MBY, p. 387);

Maud gave him a hug. "Those American girls don't know what's coming on their way," she said (Binchy, MF, p. 431);

"Don't answer the door?" I took my sister's elbow. "Lou ... you didn't say anything to Patrick, did you?" (Moyes, MBY, p. 454).

Активний такесичний модуль може функціонувати в рамках сучасного англомовного художнього дискурсу як моноструктура, тобто до його складу входять одна або декілька номінацій на позначення лише тактильної поведінки мовця-ініціатора комунікативно спрямованої тактильної дії. Наведемо приклад:

Gently he [Harrison] ran a hand through her silken hair (Dexter, RD, p. 384).

У цьому фрагменті художнього дискурсу наявний монокомпонентний активний такесичний модуль, де тактильна дія комуніканта представлена за допомогою неспеціальної такесичної номінації (*to run a hand*). При цьому експліцитно виражені такі параметральні характеристики активного дотику, як: його слабка інтенсивність (*gently*), зона реалізації та якість дотикової поверхні (*through her silken hair*). З іншого боку, активні такесичні модулі можуть входити до складу полікомпонентних гомогенних та гетерогенних модулів, що демонструє такий фрагмент із художнього дискурсу:

She wore a knee-length charcoal coat that fit perfectly and sunglasses that dominated her face. She pushed them up onto the top of her head as she leaned down to hug me. "Darling," she said, vaguely British. "How are you?" (Green, FIOS, p. 42).

Тут активний такесичний модуль, що містить номінацію на позначення обіймів (*to hug me*), комбінується з іншими невербальними модулями – кінесичним (*she pushed them up onto the top of her head*), проксемічним (*as she leand down*), а також невербальним модулем, який містить номінації на позначення зовнішнього вигляду героїні, особливостей її одягу та аксесуарів (*She wore a knee-length charcoal coat that fit perfectly and sunglasses that dominated her face*), що слугує для утворення комплексного прагматично навантаженого номінативного простору невербальної поведінки персонажа.

Варто зазначити, що активний дотик часто актуалізує якісні характеристики дотикової поверхні; у такому випадку активний тактильний досвід персонажа описується через "досліджені" якості об'єкта, з яким був встановлений тактильний контакт. Наприклад, за допомогою активного дотику персонаж дізнається про температурні характеристики об'єкта: *"I think you're getting the flu." Scarpetta passes the back of her hand against Rose's cheek. "You feel warm"* (Cornwell, BOD, p. 149); текстурні та інші ознаки дотикової поверхні: *He [Frank Harrison] leaned across and kissed her on the soft, unlipsticked mouth a long, yearning kiss. His eyes closed. Her eyes closed.* (Dexter, RD, p. 385).

Пасивний такесичний модуль може функціонувати як: 1) моноструктура: *Eddie kept shooting. Suddenly, he felt a painful grip on his shoulder* (Mitch,

FRYMIH, p. 59); або як структурний складник полікомпонентних модульних утворень: *I was standing with my Chuck Taylors on the very edge of the curb, the oxygen tank ball-and-chaining in the cart by my side, and right as my mom pulled up, I felt a hand grab mine. I yanked my hand free but turned back to him.* "They don't kill you unless you light them," he said as Mom arrived at the curb (Green, FIOS, p. 20).

Зазначимо, що пасивний такесичний модуль має об'єктний характер, а також низку сутнісних ознак, протилежних стосовно активного такесичного модуля. Так, для пасивного такесичного модуля властиві ознаки інактивності, утягнутості в дію, що не контролюється. Він має рецептивний характер, а отже, опис тактильного досвіду, отриманого шляхом пасивного дотику, в основному відбувається в термінах тактильних відчуттів реципієнта. Наприклад:

She [Maggie] was acutely conscious of each detail of her surroundings. She felt the fabric of Durwood's sleeve just brushing her arm, and she heard Ira absentmindedly twanging a rubber band (Tyler, BL, p. 76).

Пасивний такесичний модуль актуалізує номінативні засоби на позначення пасивного модусу дотику персонажа, тобто тих тактильних відчуттів, які він переживає внаслідок активної тактильної дії, виконаної щодо нього іншим комунікантом. Припускаємо, що саме тому центральною мовною одиницею пасивного такесичного модуля є дієслово *feel (v) to perceive or become aware of by senses* [233, с. 357]. Розглянемо такий фрагмент з англomовного художнього дискурсу:

And I walked along beside her, feeling her hand resting in the crook of my arm, listening to her sing-song voice (Moyes, MBY, p. 386).

Цей приклад демонструє багатокомпонентний невербальний модуль, до складу якого входять проксемний (*I walked along beside her*), такесичний (*feeling her hand resting in the crook of my arm*) і паралінгвістичний (*listening to her sing-song voice*) модулі у зазначеній послідовності. Такесичний модуль, займаючи медіальну позицію щодо інших невербальних компонентів, характеризується як пасивний, оскільки він містить номінації на позначення пасивних тактильних

відчуттів персонажа, що виникають у нього внаслідок активного дотику, вчиненого стосовно нього іншим. Дієслово *to feel* є центральною номінативною одиницею зазначеного пасивного такесичного модуля, що вказує на перцептивний характер тактильного досвіду персонажа – адресата тактильної дії. Пасивний такесичний модуль у цьому випадку також актуалізує параметри способу (*her hand resting*) та місця реалізації (*on the crook of my arm*) дотику. Отже, пасивний такесичний модуль може містити номінації на позначення дотикових відчуттів комуніканта – адресата тактильної дії, водночас вказуючи на різні параметральні та фізичні характеристики дотику, здійсненого іншим комунікантом – адресантом тактильної дії. Наведемо ще один приклад:

After a minute, I felt my sister's arm snake around me (Moyes, MBY, p. 372).

Запропонований фрагмент англomовного художнього дискурсу ілюструє пасивний такесичний модуль, що містить номінацію *I felt* на позначення пасивних тактильних відчуттів персонажа, та водночас номінативно актуалізує виконавця й інструмент дотику – частину тіла комуніканта, що його реалізує (*my sister's arm*), а також манеру дотику (*snake*) і місце його реалізації (*around me*). Проаналізований фактичний матеріал засвідчив, що номінації пасивного такесичного модуля можуть безпосередньо вказувати на такі якісні та кількісні характеристики дотику, як:

– тип тактильної дії, манеру її виконання: *I feel a nudge from behind me, and I see our neighbor from the block lean over to our table* (Ahern, TFM, p. 100);

– виконавця тактильної дії, його частину тіла або об'єкт-посередник, з яким безпосередньо встановлюється тактильний контакт: *"Don't, Clark," he murmured. I felt his lips on my hair* (Moyes, MBY, p. 471);

– інтенсивність дотику: *Tiny wounds had scarred his palms but his touch was improbably gentle, and she knew then, with sudden certainty, that Dawson would have created a garden like this for her as well if he'd known she wanted it* (Spark, BM, p. 157);

– різкість: *Suddenly, he felt an arm grasp him around his waist and begin to lift* (Sparks, BOM, p. 255);

– температурні характеристики: *"No," I said. 'Not bad at all.' I lay still, listening to his breathing slow and deepen, the sound of the rain below it, felt his warm fingers entwined with mine* (Moyes, MBY, p. 417);

– місце реалізації: *Professional Sick Person is sleeping a lot, so I was kind of confused at first when I jolted awake with her hands on my shoulders. "It's almost ten," she said* (Green, FIOS, p. 38); *His dad stood up and stepped toward him. "Katherine called my cell," he said. "She is worried about you." Colin felt his dad's hand on his shoulder, and then they both moved forward, and then they were hugging* (Green, AOK, p. 5);

– площа дотикової поверхні: *"I'm going to begin with a relaxing foot rub," says Maya, and I feel her smoothing some kind of lotion over my feet. "Try to clear your mind"* (Kinsella, UG, p. 14).

Отже, уважаємо за можливе зробити висновок, що пасивний такесичний модуль у номінативному просторі англomовного художнього дискурсу покликаний представити дотик у комунікативному акті крізь призму його рецептивної сторони – пасивного модусу, що жодним чином не зменшує ступеня його інформативності порівняно із активним такесичним модулем, а навпаки – забезпечує адекватний опис реалізованого тактильного контакту, водночас апелюючи до багатства тактильного досвіду читача.

Взаємний такесичний модуль має суб'єкт-об'єктний характер, тобто представлені в ньому суб'єкти тактильної дії є одночасно її об'єктами, що отримує певне номінативне вираження в англomовному художньому дискурсі. Пояснимо сказане за допомогою прикладу:

They came back to the car with arms around each other's waists (Adler, RH, p. 245).

У цьому випадку можна говорити про тактильну взаємодію комунікантів, оскільки обидва учасники комунікативного акту беруть активну участь у реалізації тактильного контакту, отримуючи обопільний тактильний досвід унаслідок здійсненого дотику. У номінативному просторі англomовного художнього дискурсу суб'єкти взаємного такесичного модуля зазвичай представлені: 1) іменником у формі множини (для однойменних суб'єктів):

The Barley twins were walking just behind them, clinging to each other's arms (Tyler, BL, p. 82); 2) займенником у формі множини: *"Oh Suze! That's fantastic!" I shriek. "I know!" She comes running over, and we have a big hug, and sort of dance about, before she realizes she's holding a cigarette and is about to burn my hair* (Kinsella, STM, p. 11); 3) іменниковою фразою: *"I'll leave you in good hands," Clara said and mother and daughter hugged each other* (Binchy, MF, p. 447).

Типовим маркером взаємного такесичного модуля є наявність у його номінативному складі взаємного займенника *each other* (*each other's*) у формі загального або присвійного відмінка. Уживаючись у присвійному відмінку, взаємний займенник здебільшого виконує функцію означення в реченні, на мовному рівні описуючи об'єкти, щодо яких виконується тактильна дія (зазначимо, що зазвичай це однойменні частини тіла двох комунікантів – учасників тактильної взаємодії), водночас вказуючи на співпереживання тактильного досвіду суб'єктів-об'єктів взаємного такесичного модуля. Наприклад:

Periodically they would break out into song, or begin some noisy, physical altercation, ramming each other with blunt heads or wrapping their arms around each other's necks (Moyes, МВУ, p. 185).

Зі свого боку, вживаючись у загальному відмінку, взаємний займенник *each other* виконує функцію додатка на синтаксичному рівні та позначає об'єкти тактильної взаємодії, що збігаються з її суб'єктами, вираженими іншими номінативними засобами:

Ron and Doreen clutched each other, bracing for the worst. The surgeon spoke in a grave and weary voice: "He has survived the surgery and is doing as well as can be expected" (Grisham, A, p. 451).

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що типовими для взаємного такесичного модуля є номінативні засоби на позначення рукостискання *to shake hands* (*with sb*), що, очевидно, пояснюється симетричністю, еквівалентністю та взаємністю як основними характеристиками цього типу дотику [160, с. 255]:

A split second I was shaking hands with Detectives Joe Kennelly and Aron Miles from the Major Crime Division of the Connecticut State Police (Bradford, DTK, p. 13);

Instead we greeted each other rather formally and shook hands (Bradford, DTK, p. 290).

Окрім цього, для номінативного складу взаємного такесичного модуля характерним є дієслово *to embrace*, що може передавати тактильний взаємовплив двох комунікантів, кожен з яких виступає як суб'єктом, так і об'єктом дотику [114, с. 67]:

"Buzzy-Bea, sweetie, so lovely to see you!" She rushes to her niece, and they embrace (Ahern, TFM, p. 208).

Отже, застосовуючи модулярний підхід до аналізу тих фрагментів англomовного художнього дискурсу, які містять номінації на позначення дотику художнього персонажа, нами було зроблено спробу класифікувати такесичні модулі за низкою релевантних ознак, у результаті чого виокремлено такі їх типи: однономінативний та багатомінативний (за номінативною ознакою), ініціальний, медіальний та фінальний (за локативною ознакою), комплементарний, опозитивний та субститутивний (за функціональною ознакою), активний, пасивний та взаємний такесичні модулі (за модусною ознакою).

2.2. Етапи дослідження

Сутність комплексної методики вивчення засобів на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу полягає в інтегративному застосуванні науково-дослідницьких методів теорії номінації, структурної семантики, невербальної семіотики, комунікативної лінгвістики та прагмалінгвістики і охоплює такі етапи дослідження.

На *першому етапі* дослідження шляхом суцільної вибірки відбувався збір фактичного матеріалу із сучасних різножанрових художніх творів англomовних авторів загальним обсягом близько 14480 сторінок, в результаті чого було відібрано 3500 фрагментів дискурсу, що містять номінативні одиниці на позначення дотику мовця та ілюструють його ситуативне використання.

З метою уточнення поняття тактильної поведінки мовця *другий етап* нашого дослідження було присвячено вивченню теоретичних джерел у галузі

сучасних гуманітарних наук. Систематизація та узагальнення наукових здобутків філософських, психологічних, соціологічних та інших гуманітарних студій, об'єктами дослідження яких виступають різні аспекти тактильної поведінки мовця, дозволили сформуванню цілісного бачення дотику як невербального компонента комунікації людей, узявши до уваги його фізичні, культурно-естетичні та соціальні виміри. Звернення до надбань лінгвістичних наук у цій галузі, зокрема комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики та невербальної семіотики, сприяло уточненню комунікативної ролі дотику та глибшому розумінню його знакової природи. Загалом вивчення теоретичного підґрунтя досліджуваного явища, що передбачало використання *загальнонаукових методів*, уможливило надати робоче визначення дотику, з урахуванням його інтегративного характеру, з'ясувати його місце в системі невербальної семіотики, розкрити знакову природу тактильної поведінки мовця, виділивши п'ять окремих семіотичних класів дотиків.

На *третьому* етапі дослідження були виявлені засоби на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному аспекті. За допомогою *дефініційного аналізу* було встановлено корпус лексичних засобів на позначення тактильної поведінки мовця, закріплених в англійській мові.

На *четвертому* етапі з метою визначення основної структурної одиниці дослідження – такесичного модуля, а також побудови типології такесичних модулів англійського художнього дискурсу було застосовано *модулярний метод*. Релевантними критеріями виділення окремих типів такесичних модулів визначено чотири ознаки – номінативну, локативну, функціональну та модусну. З огляду на це виокремлено та схарактеризовано однономінативний і багатомінативний такесичні модулі (за номінативною ознакою), ініціальний, медіальний та фінальний такесичні модулі (за локативною ознакою), комплементарний, субститутивний і опозитивний такесичні модулі (за функціональною ознакою), активний, пасивний та взаємний такесичні модулі (за модусною ознакою). Виявлення компонентів-складників такесичних модулів, а також дослідження їхнього номінативного представлення

в англomовному художньому дискурсі дозволили розширити інвентар номінативних засобів, що слугують для побудови такесичних модулів. Таким чином, до номінацій на позначення тактильної поведінки мовця було віднесено власне такесичну лексику, соматичну лексику, а також лексику загального характеру на позначення суб'єкта дотику, інструмента дотику, тактильних дій та контактів мовця, об'єкта дотику, тактильного досвіду та тактильної взаємодії мовців. У подальшому такесичні номінативні засоби були частково диференційовані за структурно-семантичним критерієм на спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні такесичні номінації. Надалі за допомогою *компонентного аналізу* було виявлено семантичні компоненти лексичного значення спеціальних такесичних номінацій. У семній структурі такесичних дієслів було виокремлено архісеми 'встановити тактильний контакт' та 'бути в тактильному контакті', а також низку диференційних сем 'інтенсивності', 'зміни інтенсивності', 'повторюваності', 'різкості / раптовості', 'швидкості', 'місця реалізації', 'інструмента', 'спрямованості', 'способу і манери', 'емотивності', 'випадковості', 'грайливості', 'мети', 'причини' дотику тощо.

На *п'ятому етапі* дослідження, з огляду на інтегративну сутність дотику, доречним виявилось визначення принципів поєднання такесичного модуля з невербальними модулями іншої системної належності в рамках полікомпонентного модульного утворення. Було введено поняття тактильної події, що розуміємо як комбінацію проксемних, кінесичних і тактильних дій мовця, спрямованих на реалізацію дотику. Крізь призму модулярного методу тактильна подія отримала вигляд послідовної комбінації п'ятьох невербальних модулів: доцентровий проксемічний модуль "відстань" + препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик" + постпозитивний кінесичний модуль "жест" + відцентровий проксемічний модуль "відстань". Шляхом *контекстуального аналізу* визначено найпоширеніші модульні схеми номінативної подачі тактильної події в англomовних художніх практиках, а також встановлено основні фактори поєднання невербальних модулів у межах полікомпонентного невербального модуля. Так, виявлено, що в результаті

впливу фактора адресованості виникають одновекторні або різновекторні полікомпонентні невербальні модулі. Дія фактора гармонійності може виявлятися в номінативному консонансі або номінативному дисонансі поєднаних невербальних модулів. Унаслідок впливу фактора рівноваги в англomовному художньому дискурсі з'являються збалансовані або незбалансовані багатоконпонентні невербальні модулі.

На *шостому* етапі номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця досліджувались у комунікативно-прагматичному аспекті для чого було залучено *функціональний аналіз* з метою виявлення прагматичних функцій номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в сучасному англomовному художньому дискурсі, *актомовленневий аналіз* – із ціллю ідентифікації іллокутивної спрямованості досліджуваних номінацій. Так, було виявлено, що до групи прагматичних функцій дотику в англomовному художньому дискурсі належать дейктична, адаптивна, регулятивна, емотивна іллокутивна та когнітивна функції. Із застосуванням *комунікативно-прагматичного аналізу* було визначено фасцинативну специфіку номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців різних комунікативних стилів. З'ясовано, що асертивному комуніканту властива фасцинативна тактильна модель, агресивний комунікант реалізує антифасцинативну тактильну модель, тоді як для субмісивного комуніканта характерна афасцинативна тактильна модель поведінки. Також розкриті особливості номінативної репрезентації тактильних моделей поведінки різного фасцинативного наповнення та визначені основні механізми контрфасцинації фасцинативному тактильному впливу, що реалізуються у вербальному та невербальному (контактному і неконтактному) опорах.

Комплексне використання зазначених вище методів дозволило розкрити номінативні та комунікативно-прагматичні характеристики засобів на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі.

Висновки до розділу 2

1. Застосований модулярний підхід до аналізу матеріалу дослідження дозволив виділити основну структурну одиницю вивчення тактильної поведінки персонажа – такесичний модуль, який визначено як частину англомовного художнього дискурсу, що містить одну або декілька номінацій на позначення дотику художнього персонажа.

2. Запропонована типологія такесичних модулів побудована з урахуванням чотирьох критеріїв – номінативного, локативного, функціонального, модусного – та відображає основні типи досліджуваних невербальних модулів англомовного художнього дискурсу. Такесичні модулі різних типів були проаналізовані з огляду на зазначені релевантні ознаки, що дозволило схарактеризувати їхні основні риси.

3. За номінативною ознакою виокремлено два типи такесичних модулів – однономінативний і багатомінативний. Перший тип, про що свідчить його назва, містить одну номінацію на позначення дотику мовця, другий – дві та більше такесичні номінації на позначення послідовних або одночасних тактильних дій персонажа, спрямованих на одного або декількох адресатів.

4. Локативна ознака дозволила виділити ініціальний, медіальний та фінальний такесичні модулі, кожен з яких має конкретні стратегічні призначення в номінативному просторі англомовного художнього дискурсу та контекстоформує потенціал. Так, ініціальний такесичний модуль прогнозує тему наступного вербального повідомлення, характер емоційного тла комунікативного акту, вказує на те, чи були досягнуті наміри попереднього мовця, а також формує прагматичний компонент подальших невербальних дій мовця. Медіальний такесичний модуль акцентує важливі деталі висловлювання, налагоджує зв'язок між двома вербальними модулями, що його оточують, дозволяє уникнути монотонності розповіді. Фінальний такесичний модуль англомовного художнього дискурсу покликаний інтенсифікувати попереднє порівняно з ним вербальне повідомлення, уточнювати або самотійно

кваліфікувати реакцію персонажа на висловлювання попереднього комуніканта, а також верифікувати сказане.

5. З погляду функціональної ознаки виявилось можливим виділити комплементарний такесичний модуль, який деталізує словесне повідомлення, уточнює його емотивний складник або ж містить номінацію на позначення дотику, що рівноцінна за значенням вербальному модулю. Опозитивний такесичний модуль виражає значення протилежне тому, що виражене суміжним вербальним модулем. Субститутивний такесичний модуль частково або повністю замінює словесне повідомлення.

6. За модусною ознакою, що ґрунтується на іманентних рисах подвійної та контактної природи дотику, виокремлюємо активний, пасивний і взаємний такесичні модулі. Якщо активний такесичний модуль актуалізує суб'єктивний характер дотику, то пасивний – об'єктивний бік дотику, тобто тактильні відчуття реципієнта дотику, що відображається в номінативному наповненні зазначених невербальних модулів. У взаємний такесичному модулі номінативно відображений суб'єкт-об'єктний аспект дотику, тобто тактильна взаємодія мовців.

Основні положення розділу викладено в таких публікаціях автора: [44].

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ

Різномасштабні особливості номінативних засобів на позначення невербальних компонентів комунікації неодноразово ставали об'єктом вивчення в лінгвістичних розвідках. Так, зокрема, на матеріалі сучасного англійського дискурсу досліджувалися номінативно-комунікативний аспект позначення проксемних дій персонажа [91], а також їхня лінгвокультурологічна інтерпретація [54], семантико-когнітивні та прагматичні особливості номінацій на позначення зорової поведінки мовця [74], лексико-семантична та комунікативно-функціональна специфіка номінативної репрезентації голосу [100], емотивний та прагматичний характер номінацій на позначення виразу обличчя [69], номінативно-комунікативний аспект усмішки [124], а також функціонально-структурна та семантична характеристики номінативних одиниць на позначення кінесичних засобів комунікації (кінем) [116]. Мовні та мовленнєві позначення невербального компонента комунікації "дотик" вивчалися у функціонально-семантичному [114] та функціонально-зіставному ключах [83], а також частково у складі інших лексико-семантичних груп [7; 16; 30; 72; 77; 87; 112]. Цей розділ дисертаційної роботи присвячений вивченню лексико-семантичних характеристик такесичних номінацій, що входять до складу такесичних модулів англійського художнього дискурсу, а також принципам їхньої комбінаторики з іншими невербальними модулями.

3.1. Лексико-семантична характеристика такесичних номінацій

Невербальний знак комунікації "дотик" ми розуміємо як комунікативну значущу та прагматично навантажену тактильну дію мовця або тактильний контакт, встановлений мовцем з об'єктом (адресатом) дотику, а також перебування з ним у тактильному контакті в площині дискурсу. При цьому об'єктом (адресатом) тактильної дії або контакту може бути сам мовець (дотики до себе),

його комунікативний партнер або предмет навколишньої дійсності. Комунікативна та лінгвістична сутність невербальних компонентів комунікації визначається, по-перше, неодмінною наявністю невербальної поведінки людини в усних дискурсивних практиках; по-друге, будь-який невербальний компонент вербалізується в письмових дискурсивних практиках, тобто отримує лінгвальну форму, репрезентуючись у дискурсі конкретними мовними та мовленнєвими засобами [101, с. 9]. Мовні позначення тактильної діяльності мовця на матеріалі англійської мови до цього часу вивчалися у складі інших лексико-семантичних груп. Так, системно-структурні та лексико-семантичні особливості дієслів дотику аналізувалися в межах дослідження групи дієслів зі значенням перетворюючого механічного впливу на об'єкт, до якої відносились дієслова зі значенням діяльності, спрямованої на об'єкт і здійснюваної механічними засобами, наслідком якої є зміна фізичних властивостей об'єкта, його форми та цілісності [112]. Окрім цього, деякі дієслова дотику описано в складі лексико-семантичної групи дієслів зі значенням руйнування, де виявлялась їхня семантична структура та закономірності функціонування в мовленні [30]. Частково дієслова дотику були предметом вивчення в дослідженні семантико-синтаксичної структури речень із дієсловами фізичного впливу [77]. Як самостійна лексична категорія дієслова на позначення дотику досліджено в дисертаційній роботі О. В. Федотової. Тут із залученням фреймового підходу проаналізовано їхні функціонально-семантичні особливості. Зі свого боку дослідниця визначає фрейм "дотик" як когнітивно-пропозиційну модель організації знань про стереотипну ситуацію дотику, що формує певний концептуальний простір, який лежить в основі значень досліджуваних лексем [114, с. 4]. Специфіка мовної реалізації образного потенціалу сенсорного концепту TOUCH / ДОТИК на матеріалі англомовних художніх творів епохи модернізму розглядалася в рамках проблематики тілесності [20]. Окремо вивчалась вербальна репрезентація тактильної взаємодії людей в сучасній англійській мові за допомогою дієслів, що номінують жести-дотики, аналізувалася їхня роль в комунікативних ситуаціях [14]. На матеріалі англомовної прози О. В. Волошина

охарактеризувала художній образний потенціал тактильної лексики серед інших сенсорних систем [16]. В аспекті дослідження перцептивної ознаки як об'єкта номінації проаналізовано лексико-семантичні групи англійських і російських прикметників, що входять до домену "дотик" та характеризують дотикові (що сприймаються всією шкірою людини) і тактильні (що сприймаються пальцями рук людини) відчуття людини [72]. Як об'єкт номінації та синтетичних переносів досліджено англійські прикметники на позначення ознаки, сприйнятої за допомогою дотику, у зіставленні з їхніми російськими і французькими відповідниками [83, с. 86].

У нашому дослідженні визначено необхідність комплексного дослідження англійських засобів на позначення невербальних тактильних знаків комунікації, що передбачає висвітлення їхніх лексико-семантичних особливостей з метою виявлення співвідношення номінативного аспекту із функціональним і прагматичним планами дискурсивної взаємодії.

Вербалізовані тактильні знаки комунікації входять до складу такесичних модулів комунікативного акту, де представлені набором мовних і мовленнєвих номінацій різної структури та семантики. До такесичних номінацій (мовних засобів на позначення невербального знака комунікації "дотик") передусім відносимо закріплені в мовній системі й відображені в лексикографічних джерелах номінації дотику та їхні похідні. Окрім цього, до такесичних номінацій належать такі мовні засоби, що позначають тактильні характеристики об'єкта дотику, тобто його властивості, актуалізовані унаслідок залучення тактильної модальності.

Аналіз номінативного наповнення такесичних модулів англійського художнього дискурсу дозволив окреслити інвентар номінативних засобів, що можуть входити до складу такесичних модулів. Визначено, що матеріалом для їхньої побудови слугують власне такесична лексика (такесичні іменники, такесичні дієслова та дієслівні конструкції, такесичні прикметники тощо), соматична лексика (сомонімічна та сенсонімічна), а також лексика загального характеру на позначення компонентів такесичного модуля, а саме: *суб'єкта*

дотику, інструмента дотику, тактильних дій та контактів мовця, об'єкта дотику, тактильного досвіду і тактильної взаємодії мовців [46, с. 114–115].

Суб'єкт дотику – це його ініціатор та виконавець, який за допомогою певних інструментів реалізує тактильні дії та операції щодо об'єкта дотику з метою встановлення комунікативного контакту, комунікативного впливу, досягнення конкретної комунікативної мети тощо. У такесичних модулях англomовного художнього дискурсу суб'єкт дотику може бути виражений іменниками та займенниками на позначення виконавця дотику, серед яких виокремлюємо власне такесичні іменники на зразок *a hugger, a touchy-feely type, a kisser* тощо:

Dr. Maria led the meeting. She hugged me when I got there. She was a hugger (Green, FIOS, p. 114).

Інструмент дотику – це частина тіла суб'єкта дотику, що реалізує тактильні дії, операції, контакти. Ідеться про прямий дотик, здійснений суб'єктом дотику за допомогою руки, ліктя, пальців, голови, ноги тощо. Інструментом дотику можуть також виступати інші предмети, які слугують посередниками для реалізації тактильних дій і контактів. Це опосередкований дотик, здійснений суб'єктом дотику за допомогою інструментів, предметів навколишньої дійсності (побутових предметів, одягу, взуття тощо). Таким чином, інструменти дотику в такесичних модулях англomовного художнього дискурсу номінуються: а) соматичною, зокрема сомонімічною лексикою [62; с. 7]: *a hand, a finger, a palm, a fist, an arm, an elbow, a nose, lips, a head, a forehead, a cheek, a foot*; б) іншою лексикою на позначення інструментів здійснення опосередкованого дотику, наприклад: *a stick, a handkerchief, a boot* тощо:

Wiping my damp cheeks with his hand, he murmured, "Hush, darling, hush, there's nothing to be sorry about" (Bradford, DTK, p. 57);

"You haven't practiced in the mirror for the firm's Web site?" Guy adopts a pose with his finger poised thoughtfully at his chin. "Ms. Samantha Sweeting, Partner". "I haven't even thought about it," I say, feigning indifference (Kinsella, UG, p. 27).

Тактильні дії мовця спрямовані на встановлення і перебування в тактильному (тілесному, фізичному) *контакті* з об'єктом дотику та мають конкретні кількісні та якісні характеристики. У такесичних модулях англomовного художнього дискурсу тактильні дії та контакти персонажа виражаються за допомогою: а) такесичних дієслів: *to touch, to feel, to caress, to embrace, to stroke, to grip, to pat, to hit, to thump* тощо; б) такесичних дієслівних конструкцій: *to give a hug, to have a scratch, to brush a kiss, to put a hand around sb* тощо; в) такесичних іменників: *a touch, a caress, an embrace, a grip, a pat, a thump, a blow* тощо; г) усталених субстантивних словосполучень: *a firm /heartly /limp handshake, a farewell / goodnight kiss, a French kiss, a bear hug* тощо:

Then Mom hooked me up to the BiPA P and tucked me in, and Dad kissed me on the forehead, the kiss all stubble, and then I closed my eyes (Green, FIOS, p. 119);

I nudged my head into his shoulder. "Thanks for offering to come over" (Green, FIOS, p. 122);

And quickly my mom put her arm around my shoulders and spun me back toward the car, walking quickly, and I was like, "Mom, what's wrong?" (Green, FIOS, p. 139);

Об'єкт дотику – це його адресат, на якого спрямовані активні тактильні дії та операції мовця. Об'єктом дотику може виступати інша людина, тварина, предмети навколишньої дійсності, а також подекуди сам мовець (дотики до себе). Аналіз номінативного наповнення такесичних модулів англomовного художнього дискурсу засвідчив, що на позначення об'єкта дотику використано: а) соматичну (сомонімічну та сенсонімічну) лексику: *shoulder, waist, knee, the small of the back, skin* тощо; б) такесичні прикметники: *huggable, kissable* тощо; в) вільні синтаксичні словосполучення типу *the recipient of hugs / kisses*; г) іншу лексику на позначення предметів навколишньої дійсності, до яких торкається суб'єкт:

He pondered a king, while Maggie laid her cheek on the top of his head. She seemed to have fallen in love again. In love with her own husband! (Tyler, BL, p. 123).

To Patrick, and to my sister, I was no different – still the butt of jokes, the recipient of hugs or kisses or sulks (Moyes, MBY, p. 77);

Тактильний досвід, якого у процесі тактильної діяльності набуває і суб'єкт дотику, і його об'єкт. У першому випадку йдеться про активний тактильний досвід, у другому – про пасивний тактильний досвід, або тактильні відчуття. Активний тактильний досвід здебільшого актуалізує властивості зовнішнього середовища – об'єкта дотику, про які суб'єкт дотику дізнається, самотійно торкаючись до чогось / когось; пасивний тактильний досвід (тактильні відчуття) – це переважно суб'єктивні тілесні відчуття, які виникають внаслідок того, що до адресата торкаються. Номінації на позначення тактильного досвіду персонажа виражені: а) такесичними іменниками *softness, warmth, smoothness* тощо; б) такесичними прикметниками: *soft, smooth, rough, warm, cold, hot, silken, painful, gentle* тощо; в) такесичними дієсловами і дієслівними конструкціями, що позначають пасивний бік реалізації дотику: *to feel, to get a smack, to receive a blow* тощо:

I entwined my fingers with his and felt the warmth of his hand as something comforting (Moyes, MBY, p. 323);

Stepping into the underbrush, Dawson noticed that the truck was locked; he reached over and placed his hand on its hood. Warm, but not hot. Probably been there for an hour or two (Sparks, BM, p. 131).

У номінативному просторі англomовного художнього дискурсу опис тактильного досвіду персонажів здійснено передусім за допомогою такесичних прикметників – розряду якісних прикметників, семантика яких відображає ознаки навколишньої дійсності, що сприймаються за посередництвом тактильної модальності. Такесичні прикметники належать до перцептивної лексики англійської мови. Прикметники дотикового сприйняття неодноразово ставали предметом різноаспектних лінгвістичних розвідок. Досліджуючи англійські, французькі та російські якісні прикметники, що позначають ознаки, сприйняті дотиком, як об'єкт номінації та синтетичних переносів, С. А. Моїсеєва та Ж. А. Бубирьова виокремлюють лексико-семантичні групи кінестетичних (*heavy – light*), тактильних (*sharp – blunt, rough – smooth, hard – soft, dry – wet, slippery, sticky, greasy*), больових (*prickly, thorny, burning, hot*) і температурних

(*hot – cold, warm*) прикметників [83, с. 86]. Л. В. Лаєнко аналізує англійські а російські прикметники, у семантиці яких репрезентовані образи дотикових (таких, що сприймаються всім шкірним покривом людини) і тактильних (таких, що сприймаються пальцями рук людини) ознак предмета, зазначаючи, що саме цей домен, порівняно із доменами смаку, запаху, зору та звуку, представлений найбільшою кількістю прикметників первинної номінації в обох мовах. В англійській мові мікрополе перцептивних прикметників із спільним семантичним компонентом ‘те, що сприймається дотиком’ складається із декількох лексико-семантичних груп із спільними семами ‘твердий’ – ‘м’який’, ‘гострий’ – ‘тупий’, ‘мокрый’ – ‘сухий’ та прикметників на позначення температурних відчуттів, що загалом об’єднують 29 атрибутивних лексичних одиниць. Більшість англійських прикметників на позначення дотикових ознак об’єктів утворюють опозитивні групи, що градуально протиставляються одна одній. Центральним є уявлення людини про норму певного типу ознаки об’єкта, значне відхилення від норми сприймається негативно [72, с. 21–22]. Окремим об’єктом дослідження стала вербалізація перцептивних концептів *hard / soft* у спектрі англійського художнього дискурсу [87].

Аналіз номінативного наповнення такесичних модулів засвідчив, що в англійському художньому дискурсі такесичні прикметники можуть входити до складу як активних, так і пасивних такесичних модулів, тобто називати й активний, і пасивний тактильний досвід художнього персонажа. Типові такесичні прикметники активного такесичного модуля здебільшого позначають такі характеристики об’єкта дотику:

– текстурні (*plushy, silken, smooth, rough, dry, clammy* etc.):

I pause by the sofa and run my hand along the plushy fabric. It's so pristine and plumped up, I don't think I'll ever dare sit down on it (Kinsella, RM, p. 105);

I switch off the hairdryer, pull my hands through my dry hair, and survey my reflection (Kinsella, RM, p. 126);

"Fabia, listen". I wipe my clammy face. "Please. We're having a baby any day. We don't have anywhere to go. Our flat is sold" (Kinsella, S&B, p. 397);

"Yes, Bex, what's up?" Suze's brow wrinkles. "It's..." I wipe my damp upper lip, trying to keep steady. I don't even know where I'd start (Kinsella, S&B, p. 398);

– температурні (warm, cold, hot, cool etc.):

He bent his face slowly to mine, laying his cool cheek against my skin. I held perfectly still. "Mmmmm..." he breathed (Meyer, T, p. 261);

– еластичні (soft, hard):

I stretched my hand across the table again — ignoring him when he pulled back slightly once more — to touch the back of his hand shyly with my fingertips. His skin was cold and hard, like a stone. "Thank you." My voice was fervent with gratitude. "That's twice now." His face softened. "Let's not try for three, agreed?" (Meyer, T, p. 151);

"Oh my God," breathes Suze, staring at it. "That's absolutely stunning." She takes it from me and strokes the soft leather gently — then her stern expression returns. "But did you need them?" (Kinsella, STM, p. 33);

– вагові (heavy, light):

Reality didn't fully set in until I was handed a racket. It wasn't heavy, yet it felt very unsafe in my hand (Meyer, T, p. 193);

– геометричні (jagged, small etc.):

I cautiously bend down and touch the bigger tail-end piece. There's a nasty jagged edge and some splinters of glass on the floor. (Kinsella, RM, p. 111);

Then his fingers brushed something unexpected. Small and hard. Pinching the tiny object between his fingers, Langdon pulled it out and stared in astonishment. <...> "What the...?" "GPS tracking dot", Sophie said (Brown, DVC, p. 72).

Окрім зазначених прикметників, для пасивного такесичного модуля характерними є такесичні прикметники на позначення больових відчуттів реципієнта дотику:

Eddie kept shooting. Suddenly, he felt a painful grip on his shoulder. (Mitch, FPYMIH, p. 59);

Тактильна взаємодія мовців характеризується активною участю всіх її учасників, тобто, суб'єкт дотику стає його об'єктом, і навпаки. Прикладами

номінацій, що позначають тактильну взаємодію персонажів англомовного художнього дискурсу, слугують такі одиниці: *a handshake, to exchange hugs, to shake hands, to lock hands, to entwine fingers* тощо:

The Fallons and Smithleaf people have gone. They reached agreement on various points at about four o'clock, shook hands, and sailed off in their shiny limos (Kinsella, UG, p. 29).

За структурно-семантичними ознаками такесичні мовні засоби можна частково диференціювати на спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні номінації. *Спеціальні такесичні номінації* – це такі позначення дотику, "план змісту яких утворює сукупне відображення форми і значення" [33 с. 8]. Наведені нижче семантичні записи такесичних номінативних засобів у вигляді формул пояснюють це твердження: *to kiss* – "*to touch someone with your lips*" (форма невербального компонента) + "*as a greeting, to show them love, or as a part of sexual relationship*" (значення невербального компонента) [238, p. 962]; *to nudge* – "*to push someone gently, usually with your elbow*" (форма невербального компонента) + "*in order to get your attention*" (значення невербального компонента) [238, p. 1194]; *hug* – "*the action of putting your arms around someone and holding them tightly*" (форма невербального компонента) + "*to show love or friendship*" (значення невербального компонента) [238, p. 858]; *to fondle* – "*to gently touch and move your fingers over a part of someone's body*" (форма невербального компонента) + "*in a way that shows love and sexual desire*" (значення невербального компонента) [238, p. 675]. Зважаючи на сказане вище, до групи спеціальних такесичних номінацій зараховуємо такі мовні засоби: *batter* (v), *bash* (n,v), *beat* (v), *blow* (n), *brush* (n,v), *caress* (n,v), *clap* (n, v), *clasp* (n,v), *clench* (v), *cling* (v), *clutch* (n, v), *cuddle* (n,v), *cup* (v), *dab* (n,v), *embrace* (n,v), *feel* (n,v), *fondle* (v), *grab* (n,v), *grasp* (n,v), *grip* (n,v), *handshake* (n), *hit* (v), *hold* (n,v), *hug* (n,v), *kick* (n,v), *kiss* (n,v), *massage* (n,v), *nudge* (n,v), *nuzzle* (v), *palpate* (v), *pat* (n,v), *paw* (v), *peck* (n,v), *pet* (v), *press* (v), *pull* (n,v), *punch* (n,v), *push* (n,v), *rub* (n,v), *scratch* (n,v), *seize* (n,v), *slap* (n,v), *smack* (n,v), *spank* (n,v), *squeeze* (n,v), *strike* (v), *stroke* (n, v), *tap* (n,v), *thump* (v), *tickle* (n,v), *touch* (n,v), *tug* (n,v), *whack* (n, v) та інші.

Для виявлення семантичних особливостей спеціальних такесичних мовних засобів ми застосували аналіз словникових дефініцій і метод компонентного аналізу, об'єктом яких стали такесичні дієслова, оскільки саме дієслово здатне сконденсовано номінувати складні структури знання, репрезентувати цілу подію [67, с. 85]. Проведений компонентний аналіз такесичних дієслів уможливив виокремлення в їхній семній структурі таких архісем: 'встановити тактильний контакт' (*to batter, to bash, to beat, to brush, to caress, to clap, to dab, to elbow, to feel, to finger, to touch, to grab, to hit, to hold, to kick, to kiss, to nudge, to nuzzle, to palpate, to pat, to paw, to peck, to pet, to press, to pull, to punch, to push, to seize, to slap, to smack, to spank, to squeeze, to strike, to tap, to thump, to tug, to whack* та інші), 'бути у тактильному контакті' (*to clasp, to clench, to cling, to clutch, to cuddle, to cup, to hold, to grip, to stroke, to rub, to massage* та інші), або комбінація двох зазначених архісем (*to embrace, to grasp, to hug, to fondle* та інші). Окрім цього, досліджувані такесичні дієслова містять низку диференційних сем 'інтенсивності', 'зміни інтенсивності', 'повторюваності', 'різкості / раптовості', 'швидкості', 'місця реалізації', 'інструмента', 'спрямованості', 'способу і манери', 'емотивності', 'випадковості', 'грайливості', 'мети', 'причини' дотику тощо.

Зазначимо, що одну з найбільших груп такесичних дієслів утворили номінації, що містять спільну сему 'інтенсивність дотику': *to tickle, to stroke, to pat, to pet, to caress, to fondle, to nudge, to nuzzle, to brush, to graze, to chuck, to dab, to tip, to rub, to hug, to clasp, to clench, to cling, to clutch, to grasp, to clap, to hang on, to press, to embrace, to grab, to grip, to seize, to hit, to knock, to pound, to whack, to fling, to scrub, to thump, to bash, to smack, to pull, to push, to beat, to strike, to punch, to beat sb up*. Цю групу такесичних дієслів доцільно поділити на три підгрупи, беручи до уваги градуальні семи 'високої інтенсивності дотику', 'помірної інтенсивності дотику' та 'низької інтенсивності дотику'. Відзначимо, що в словникових дефініціях такесичних дієслів із семою 'високої інтенсивності дотику' зафіксовані такі лексичні засоби її вираження, як: *hard, very hard, forcefully, with a lot of force, forcibly, with great physical effort*. Отже, до такесичних дієслів 'високої інтенсивності' належать лексеми: *to grab, to seize,*

to hit, to knock, to pound, to whack, to scrub, to thump, to bash, to smack, to pull, to push, to beat, to strike, to punch, to beat sb up тощо. Натомість такесичні дієслова із спільною семою ‘помірна інтенсивність дотику’ ми виокремлювали на підставі наявності в їхніх семантичних записих таких лексичних засобів на позначення інтенсивності дотику – *firm, firmly, tight, tightly*. З цієї причини до групи такесичних дієслів ‘помірної інтенсивності дотику’ відносимо такі: *to rub, to clasp, to clench, to cling, to clutch, to grip, to grasp, to clap, to hang on, to press, to embrace, to hug* тощо. Зарахування такесичних дієслів *to tickle, to stroke, to pat, to pet, to caress, to fondle, to nudge, to nuzzle, to brush, to graze, to chuck* тощо до групи таких, що мають спільну семантичну ознаку ‘низької інтенсивності дотику’ ґрунтувалося на підставі наявності в їхніх дефініціях таких лексичних засобів на позначення інтенсивності тактильної дії, як: *gentle, gently, light, lightly*.

Аналіз такесичних модулів, що містять лексеми із градуальними смисловими ознаками ‘високої інтенсивності’, ‘помірної інтенсивності’ та ‘низької інтенсивності’ дотику, засвідчив, що закладена в їхній семантичній структурі сема ‘інтенсивності’ передбачає своє експліцитне вираження в номінативному просторі англословного художнього дискурсу. Наприклад:

Eric went to her willingly, finally beginning to cry openly as she gently caressed his hair, murmuring to him. The two of them held each other for a long time as Eric sobbed until he was too exhausted to cry anymore (Sparks, WTR, p. 212).

"There's a wonderful Walt Whitman poem about an oak tree. " I lift a hand and tenderly stroke the cool, rough bark (Kinsella, UG, p. 201).

"So," says Luke, putting a hand on my stomach. "When are we going to look at prams?" "Soon!" I put my arms round him and hug him tight in relief. Luke loves me. It's all happy again. I knew it would be (Kinsella, S&B, p. 251).

Прикметно, що до підгрупи дієслів з інтегральною градуальною семою ‘низька інтенсивність дотику’ зокрема належить низка такесичних лексем, спільними для яких є диференційна ознака позитивної емотивної маркованості. Наприклад: *to caress* – “*нестити, голубити, ніжно гладити*”, *to fondle* –

"*пестити, голубити*", *stroke* – "*гладити, погладжувати, пестити*", *to pat* – "*поплескувати, погладити*", *to pet* – "*пестити, голубити, лацити*", *to nuzzle* – "*тикати носом, головою, пестити*". Семантичні записи цих такесичних дієслів представлені так: *to caress* – "*to touch someone gently in a way that shows you love them*" [238, p. 243]; *to fondle* – "*to gently touch and move your fingers over a part of someone's body in a way that shows love or sexual desire*" [238, p. 675]; *to stroke* – "*to move your hand gently over something*" [238, p. 1751] *to move a hand, another part of the body, or an object gently over something or someone, usually repeatedly and for pleasure* [236]; *to pat* – "*to lightly touch someone or something several times with your hand flat, especially to give comfort*" [238, p. 1275]; *to pet* "*to touch or move your hand gently over someone, especially an animal or a child*" [238, p. 1298]; "*if you pet an animal, child, etc., you touch it, him, or her gently and kindly with your hands*" [236]; *to nuzzle* – "*to gently rub or press your nose or head against someone to show you like them*" [238, p. 1197].

Зазначимо, що серед такесичних дієслів із спільною семою 'помірної інтенсивності дотику' знаходимо два дієслова – *to hug* ("*міцно обнімати, стискати в обіймах*") та *to embrace* ("*обнімати(ся), притискати до грудей*"), які також містять ознаку позитивної емотивної маркованості, про що свідчать їхні семантичні записи: *to hug* – "*to put your arms around someone and hold them tightly to show love or friendship*" [238, p. 858]; *to embrace* – "*to hold someone tightly with both arms to express love, liking, sympathy, or when greeting or leaving someone*" [236].

Детальний розгляд такесичних модулів, до складу яких входять дієслова із спільною семою 'позитивної емотивної маркованості', дозволяє зробити висновок про те, що в англomовному художньому дискурсі вони здебільшого транслюють емотивні значення любові, симпатії, задоволення, а також прагматичні наміри комунікантів виявити турботу, дружлюбне ставлення, втішити, підтримати, заспокоїти комунікативного партнера тощо:

He didn't speak. His eyes searched my own, and there was this huge weight of sadness within them. I stroked the hair away from his temples, as if I could somehow

lift his sorrow, and he tilted his head to meet the palm of my hand, so that it rested there. He swallowed. "I have to tell you something" (Moyes, МВУ, р. 424).

"Darling, he's your husband." She pats my hand reassuringly. "There's nothing to worry about" (Kinsella, RM, р. 73).

Семантичні структури такесичних дієслів з інтегральною семою 'низька інтенсивність дотику' *to tickle* – "лоскотати" (*to tickle* – "to move your fingers gently over someone's body in order to make them laugh" [238, р. 1845]) та *to chuck* – "плескати, поплескувати" (*to chuck* – "to pat or tap affectionately or playfully, as under the chin" [233]) мають диференційну ознаку 'грайливість':

"I have secret initials?" "Of course. Granddaughters always have secret initials that only their grandfathers know." "P. S.?" He tickled her. "Princess Sophie." She giggled. "I'm not a princess!" He winked. "You are to me" (Brown, DVC, р. 121)

Такесичні дієслова *to graze* – "ледь торкатися, зачіпати, доторкатися" (*to graze* – "to touch something lightly while passing it, sometimes damaging it" [238, р. 767]) та *to brush* – "легко торкатися" (*to brush* – "to touch someone or something lightly when passing them" [238, р. 206]) містять спільну сему 'випадковість':

We walk on again into the night without speaking. Nathaniel's shoulder brushes against mine. Then I feel his hand. His fingers graze against my own casually at first, as though by accident—then, slowly, entwine round mine (Kinsella, UG, р. 228).

"Right," says Luke after a pause, and takes a sip of coffee. He puts his cup down and reaches for the milk. And as he does so, his hand brushes against mine – and stops still. At once I feel my whole body stiffen. I can't even blink, in case I break the spell (Kinsella, COS, р.302).

У семантичній структурі такесичного дієслова *to nudge* – "злегка підштовхувати ліктем" (*to nudge* – "to push someone gently, usually with your elbow, in order to get their attention" [238, р. 1194]) наявна сема прагматичної мети дотику 'привернення уваги':

There was talk of a training weekend in Spain. I was only listening with half an ear, until Patrick reappeared at my side and nudged me. "Fancy it?" (Moyes, МВУ, р. 70).

Такесичне дієслово *to dab* – "злегка торкатися" (*to dab* – "to touch something lightly several times, usually with something such as a cloth" [238, р. 421]) містить

сему 'повторюваність' та здебільшого передбачає опосередкований дотик:

"I still do sometimes." My sister reached for a tissue and dabbed at my eyes. Then she thumbed at something on my cheek. "All that said, the college idea is good. <...> You 're not going to want to be a carer forever" (Moyes, МВУ, р. 373).

Варто відзначити, що підгрупа такесичних дієслів з інтегральною семою 'висока інтенсивність дотику' зокрема має низку мовних засобів із спільним значенням 'ударяти'. Гіперонімом у цій підгрупі виступає такесичне дієслово *to hit* – "ударяти, бити" (*to hit* – "to touch someone or something quickly and hard with your hand, a stick etc" [238, р. 832]), найбільш узагальнене значення якого увиразнено в значеннях його гіпонімів: *to beat* – "бити, ударяти, луцювати, стукати", *to strike* – "бити, ударяти, стукати", *to punch* – "бити кулаком", *to thump* – "завдавати тяжкого удару, бити, стукати", *to beat sb up* – "бити по-звірячому", *to whack* – "ударяти, бити", *to bash* – "сильно бити, гамселити", *to pound* – "бити, луцювати, гатити", *to hammer* – "бити, стукати, калатати, барабанити", *to bang* – "ударити(ся), стукнути(ся)". Розглянемо семантичні записи зазначених дієслів з додатковими семантичними ознаками ('повторюваність', 'навмисність', 'емотивність', 'інструмент', 'супроводжуючий звук', 'спрямованість' дотику тощо), які спричиняють протилежні значення цих такесичних мовних засобів: *to beat* – *to hit someone or something many times or continuously* [238, р. 129]; *"to strike (a person or an animal) repeatedly and violently so as to hurt or injure them, typically with an implement such as a club or a whip"* [237]; *to strike* – *"to deliberately hit someone or something with your hand or a weapon"* [238, р. 1747]; *"to hit or attack someone or something forcefully or violently"* [236]; *to punch* – *"to hit someone or something hard with your fist"* [238, р. 1407]; *to thump* – *"to hit someone very hard with your hand closed"* [238, р. 1844]; *to beat sb up* – *"to hurt someone badly by hitting them"* [238, р. 130], *to whack* – *"to hit someone or something hard"* [238, р. 1994]; *to bash* – *"to hit someone or something hard, in a way that causes pain or damage"* [238, р. 122]; *to pound* – *"to hit something very hard several times and make a lot of noise, damage it, break it into smaller pieces"* [238, р. 1355]; *to hammer* – *"to hit something many times,*

especially making a loud noise" [238, p. 790] *"to hit or kick something with a lot of force"* [228]; *to bang* – *"to hit something hard, making a loud noise"* [238, p. 115]). До підгрупи дієслів із спільною ознакою 'ударяти' зараховуємо також дієслова *to slap* – *"шльопати, ляпати, ляскати, плескати"* (*to slap* – *"to hit someone with the flat part of your hand, especially because you are angry with them"* [238, p. 833]); *to smack* – *"ляпати, ляскати, шльопати"* (*to smack* – *"to hit someone, especially a child, with your open hand in order to punish them"* [238, p. 1657]); *to knock* – *"стукати, постукувати"* (*to knock* – *"to hit a door, a window with your closed hand to attract the attention of the people inside; to hit someone very hard"* [238, p. 965]), *to tap* – *"легко стукати, буми"* (*to tap* – *"to hit your fingers lightly on something, for example to get someone's attention"* [238, p. 1802]); *to kick* – *"ударяти (буми, штовхати) ногою; брикатися; давати стусана"* (*to kick* – *"to hit something with your foot"*) [238, p. 957].

У семантиці деяких такесечних дієслів із спільним значенням 'ударяти' закладена негативно маркований емотивний складний. До цієї групи номінативних засобів, зокрема, належать дієслова *to beat sb up, to bash, to slap, to smack, to pound* etc. У дефініціях цих дієслів зафіксовані лексичні компоненти з негативним значенням "деструкція, завдання шкоди, болю, покарання об'єкта удару". Проведені експериментальні дослідження засвідчують той факт, що тактильні дії, реалізовані у формі ударів високої інтенсивності – найпоширеніші засоби вираження емоції гніву [164, с. 9]. Зі свого боку аналіз номінативного наповнення англійських такесечних модулів підтверджує те, що в дискурсі ворожих відносин тактильна взаємодія має дещо обмежений, небажаний характер. Прагнення торкнутися чогось, що викликає позитивні емоції інтересу, задоволення / радості, здивування, протиставлено бажанню уникнути дотику, збільшити дистанцію з тим (часто за допомогою дотику, наприклад, відштовхування), що / хто викликає огиду, презирство та гнів. Окрім цього, пряме вираження агресивності одного художнього персонажа стосовно іншого часто відбувається через застосування першим тактильних дій деструктивного характеру – ударів, стусанів, ляпасів тощо, мета яких завдати болю та / або нанести шкоди адресатові дотику,

що в просторі англomовного художнього дискурсу передається як негативно, так і нейтрально маркованими номінативними засобами, наприклад:

Sasha grabbed the councillor by his lapels and butted him in the face. "You bloody what?" Sasha shouted, as the councillor stumbled back with blood spewing out of his nose. "Be reasonable," the councillor begged, shielding his face as Sasha closed him down and punched him in the face. "This is my club," Sasha screamed. <...> Sasha was much larger than his opponent and his next blow hit the retreating councillor in the stomach, making him crumple forward into the mud (Muchamore, MD, p. 258–259).

Пряме вираження агресії художнього персонажа щодо комунікативного партнера відбувається шляхом комбінації і вербальних (*You bloody what?*), і невербальних, зокрема паралінгвістичних (*shouted, screamed*), такесичних засобів. Докладніший розгляд наявних у наведеному фрагменті такесичних модулів дозволяє зробити висновок про те, що до їхнього складу входять негативно та нейтрально марковані такесичні номінації, які в комбінації з іншими номінативними засобами на позначення місця реалізації дотику (*grabbed the councillor by his lapels, punched him in the face, his next blow hit the retreating councillor in the stomach*), а також з експліцитним вираженням прямого результату застосованих дотиків-ударів (*the councillor stumbled back with blood spewing out of his nose, making him crumple forward into the mud*), надають яскраво вираженого негативного забарвлення аналізованим такесичним модулям.

Подальший компонентний аналіз такесичних дієслів дозволив виокремити серед них ще один гіперо-гіпонімічний ряд мовних засобів на позначення дотику зі спільним значенням ‘тримати’: *to hold* – “тримати, держати”, *to clasp* – “стискати, затискати”, *to clench* – “стискувати, затискувати, міцно тримати”, *to cling* – “триматися поруч, горнутися”, *to clutch* – “затискуватися, ухопитися”, *to hang on* – “опертися на, учепитися за”, *to grip* – “міцно стискати”. Гіперонімом у зазначеній групі виступає дієслово *to hold* – “to have something in your hand, hands, or arms” [238, p. 835]). Більшість дієслів цього ряду мають спільну сему ‘помірна інтенсивність дотику’. Семантичні (семні) структури гіпонімів вказаного

ряду включають диференційні смислові ознаки ‘інструмент дотику’ (*to clasp* – “to hold someone or something firmly, closing your fingers or arms around them” [238, p. 293]; *to clench* – “to hold something tightly in your hand or between your teeth” [238, p. 299]), ‘причина дотику’ (*to cling* – “to hold someone or something tightly, especially because you do not feel safe” [238, p. 300]; *to clutch* – “to hold something tightly because you do not want to lose it” [238, p. 309]), ‘висока інтенсивність’ (*to grip* – “to hold something very tightly” [238; p. 771]). Якщо для попереднього гіперо-гіпонімічного ряду характерна архісема статичного характеру ‘перебувати в контакті’ (щось тримати, мати у руках), то наступний ряд з гіперонімом *to get / take hold of* “схопити, ухопитися за щось” (*to get / take hold* – “to take something in your hand or hands and hold it” [238, p. 837]) характеризується динамічною архісемою ‘встановити контакт’. До цього ряду належать також такесичні дієслова *to grasp* – “ханати, схоплювати, стискати”, *to grab* – “раптом схопити, ханати”, *to seize* – “ханати, схопити”. Семантичні записи гіпонімів наведеного ряду мовних засобів виявляють такі диференційні смислові ознаки: ‘помірна інтенсивність дотику’ (*to grasp* – “to take and hold something firmly” [238, p. 765]), ‘раптовість дотику’ та / чи ‘деструктивність’ (*to grab* – “to take hold of something or someone suddenly and roughly” [236], *to seize* – “to take hold of something suddenly and violently” [238, p. 1579]).

До спеціальних розгорнутих такесичних номінацій належать усталені дієслівні та субстантивні словосполучення на позначення дотику в його активному та пасивному проявах. До цієї групи такесичних номінативних засобів відносимо:

1) дієслівні словосполучення, що містять дієслова “непрямого абстрагованого значення” та репрезентують: а) активний бік реалізації дотику, тобто вживаються на позначення тактильних дій та операцій мовця, спрямованих на встановлення, перебування або підтримку тактильного контакту з об’єктом дотику: *to give/have a hug, to give a kick, to give a kiss, to give a smack on the lips, to give a peck, to give a massage, to give a nudge, to give a pat, to give a pull, to give a push, to give a rub, to give a scratch, to give a slap, to give a squeeze, to give a stroke,*

to give a thump, to give a tickle, to give sb a dig, to give sb a handshake, to have a scratch, to give sb a whack, to take hold of, to give a poke; б) пасивне втілення дотику, зокрема – пасивний тактильний досвід адресата дотику: *to get a smack, to have a massage*;

2) дієслівні словосполучення з дієсловами вузької семантики, які конкретизують спосіб і манеру здійснення дотику та репрезентують: а) активний бік його реалізації: *to strike a blow, to offer sb a hug, to return sb a hug, to brush a kiss, to plant a kiss, to land a punch, to envelop sb in a hug, to loosen a grip, to tighten a grip, to loosen a hold (on), to tighten a hold (on), greet sb with a handshake, to wrap sb with an embrace, to grab hold of*; б) його пасивне втілення, тобто пасивний тактильний досвід адресата дотику: *to receive a blow, to feel a nudge, to feel a tap*;

3) розгорнуті субстантивні словосполучення: *a hearty/ firm/ limp handshake, an awkward half-embrace, a comforting / brotherly pat, a big / little / quick / gentle / tender / passionate / long /lingering /sloppy / a farewell / goodnight / French /resounding kiss, a bear hug, a clap on the back*;

4) прийменниково-іменникові комплекси: *in a firm grasp, with a (sharp) tug*.

Аналіз кореферентних такесичних номінацій на зразок *to kiss – to give a kiss, to squeeze – to give a squeeze, to pat – to give a pat* тощо дозволяє констатувати їхню семантичну близькість, що водночас не виключає змоги передачі додаткових смислів за допомогою кожної із них. Пояснимо цю думку на прикладі пари *to hug – to give a hug*. Розгляд дискурсивних фрагментів із зазначеними такесичними номінативними засобами засвідчує, що спеціальна такесична номінація *to hug* найчастіше поєднується з прислівниками на позначення інтенсивності (*tightly, tight*) і манери (*affectionately*) тактильної дії, а також близькості між учасниками тактильного контакту (*close*), наприклад:

She hugged me, really tightly. "You're doing the right thing," she said (Moyes, MBY, p. 463).

"Ah, come here, you silly sod." He lifts his arms toward me. I rush to him and hug him tight, his body feeling frail but protective (Ahern, TFM, p. 466).

He hugged me affectionately and then held me away from him. "Luce. You're different" (Bradford, DTK, p. 281).

Suddenly she [Faith] draws in a sharp breath. "And now I'm going to have to go to that jail place for it?" "No," I insist, hugging her close (Picoult, KF, p. 59).

Модифікована спеціальна такесична номінація *to give a hug* є відкритою для процесу розгортання іменникового складника (перетворення типу V + N → V+ AN), що в номінативному просторі англомовного художнього дискурсу забезпечує докладний опис фізичних характеристик, експресивних відтінків та інших особливостей здійснюваної тактильної дії:

"Congratulations!" I cry, giving Suze a huge hug (Kinsella, STK, p. 53).

"Suze!" I give her a great big hug, trying not to squash the baby (Kinsella, S&B, p. 63).

"There you go!" "Oh, Danny, thanks." I give him an enormous hug (Kinsella, S&B, p. 334).

She gave him a quick hug and went into her bedroom to check the boxes that were going to be driven to her sister's (Binchy, MF, p. 443).

Дієслівні словосполучення з дієсловами на позначення способу та манери здійснення дотику (як активного, так і пасивного) надають додаткову необхідну інформацію про нього. До прикладу, дієслівні компоненти номінацій на зразок *to envelop sb in a hug, to wrap sb with an embrace* акцентують велику площу дотикової поверхні, огортання комунікативного партнера в обіймах, що передусім спрямоване на прагматичне завдання втішити – та / або захистити останнього. Наведемо приклади:

"It's okay," Nathan said, catching sight of my expression. And then, totally unexpectedly, he walked up to me and enveloped me in a huge bear hug (Moyes, MBY, p. 409).

"We're going to be family now!" Before I can stop her she's enveloping a startled Elinor in a hug (Kinsella, STK, p. 75).

"Claire? Can you hear me?" "Loud and clear, baby." She hugged me gently, wrapping me with a mother's embrace. "Welcome back" (Patterson, 4OJ, p. 32).

Зазначимо, що дієслівні компоненти словосполучень на зразок *to exchange handshake / hugs / kisses* акцентують увагу на активній участі всіх учасників у комунікативній тактильній взаємодії та є характерними для взаємного типу такесичних модулів:

He stepped into the playroom, swooped up the child as if he couldn't wait to see her, exchanged hugs and kisses, asked how her day had been, and within minutes managed a graceful escape to his office, where he grabbed a phone and began yelling at Bobby Ratzlalf (Grisham, A, p. 36).

Неспеціальні такесичні номінації репрезентують дотик з боку форми та являють собою номінативні комплекси з підрядною будовою типу V + dN або предикативною будовою, що схематично можна зобразити як N + V, де V – це дієслова, що передають тактильну дію, а N – іменники, що називають її орган продукування (соматична лексика):

Annie, who had been standing helplessly, closed the front door, and walked over to the table. She laid a hand on Sabine's shoulder. "Look," she said. "Mrs. Ballantyne, I'm sure Sabine didn't mean any harm" (Moyes, SR, p. 115) (V + dN);

"I need some air." She had thought these words had been spoken only in her head, but a hand suddenly took her arm, and muttered, "Let's get you outside then" (Moyes, SR, p. 8) (N + V).

Наявність неспеціальних номінацій невербальних дій мовця, зокрема тактильних, свідчить про певні мисленнєві або семіотичні труднощі в процесі їхньої вербалізації [81, с. 65]. Це пояснюється своєрідним перекодуванням повідомлень із знаків однієї системи ("мови тіла") в знаки іншої (лінгвальні позначення компонентів "мови тіла") за відсутності відповідності семантично дискретних одиниць одного коду одиницям або їх сполученням іншого коду [36, с. 13]. Отже, у групі такесичних номінацій за критерієм "орган продукування тактильної дії" було виокремлено такі підгрупи:

1) номінації, які містять лексему *arm*: *to put one's arm sb / smth, to throw one's arm around sb, to slip one's arm around sb / smth, to wrap one's arm sb / smth, to drape one's arms around smth, to link one's arm through smth, to lock arms*;

Slipping his arm around my shoulders, he walked me across the hall, his happiness at being with me palpable (Bradford, DTK, p. 149).

We all turn to face Dad, who has gone silent, his eyes filled with tears. He nods up and down quickly, but no words come out. "Oh, Dad" – I reach out and wrap my arms around him – "it's only a dress" (Ahern, TFM, p. 449).

"Come on. While the music is slow. Because I don't think you can pogo in that thing." I didn't give him any choice. I sat down carefully on Will's lap, draped my arms around his neck to hold myself in place (Moyes, MBY, p. 348);

2) номінації з лексемою *hand*: *to shake hands (with sb)*, *to shake sb's hand*, *to put one's hand(s) on / over smth*, *to place one's hand(s) on smth*, *to slam one's hand(s) onto smth*, *to run one's hand(s) through / along / across / over / up and down smth*, *to smooth one's hand down smth*, *to lay one's hand(s) on smth*, *to join hands*;

"I'm sorry. I know you were really looking forward to it." I placed a hand on his forehead, and smoothed his hair back. "Shh. Really. It's not important. Just get well" (Moyes, MBY, p. 395).

"I'm not going anywhere, you. Hush, now." He runs his hands through my hair and pats my back comfortingly (Ahern, TFM, c. 466).

Sebastian stroke my hair, smoothed his hand down my arm, continuing to murmur gentle words (Bradford, DTK, p. 50);

3) номінації, які містять лексему *finger / (finger)nails*: *to entwine one's fingers with smth*, *to run one's fingers through / up and down smth*, *to lace one's fingers through smth*, *tighten one's fingers*, *to dig one's (finger)nails into smth*:

Reaching for one half of Faith's artwork, I run my fingers over the waxy resistance of the witch. "I think she was drawing me" (Picoult, KF, p. 19).

4) Номінації з лексемою *lips*: *to press one's lips against smth*, *to touch one's lips to smth*:

Faith carefully lifts the baby and presses her lips against the sore of his forehead (Picoult, KF, p. 105).

Hugging him close, she touches her lips to the smooth, unbroken skin of his brow (Picoult, KF, p. 114).

Отже, до такесичних номінацій, тобто до мовних засобів на позначення невербального компонента комунікації "дотик", ми відносимо закріплені в мовній системі й відображені в лексикографічних джерелах номінації дотику та їхні похідні. Як такесичні номінації розглядаємо і такі мовні засоби, що вживаються на позначення суб'єкта та інструмента дотику, його об'єкта, тактильних дій та операцій мовця, активного тактильного досвіду і тактильних відчуттів мовців, а також їхньої тактильної взаємодії. Проведений аналіз лексико-семантичних особливостей такесичних номінацій дозволив частково диференціювати їх за структурно-семантичним критерієм, виділивши серед них спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні такесичні номінації. До групи спеціальних такесичних номінацій, зокрема такесичних дієслів, було застосовано компонентний аналіз з метою виявлення їхніх семантичних особливостей.

3.2. Такесичні номінації в полікомпонентному невербальному модулі

Виходячи з аналізу ілюстративного матеріалу, у рамках номінативного простору англомовного художнього дискурсу такесичний модуль як моноструктура функціонує рідше, аніж у складі полікомпонентних невербальних модулів. Так, серед відібраних шляхом суцільної вибірки фрагментів сучасного англомовного художнього дискурсу, що містять номінації на позначення дотику комуніканта (усього 3500 фрагментів), було визначено, що відсоткова частка фрагментів з монокомпонентним такесичним модулем становить 34, 7 % (1215 фрагментів). Водночас відсоткова частка фрагментів, де такесичний модуль комбінується з іншими невербальними модулями у складі полікомпонентного невербального модульного утворення, становить 65, 3% відповідно (2285 фрагментів). Уважаємо, що отримані результати свідчать на користь інтегративної природи дотику, що полягає в трактуванні дотику як сукупної дії жесту руки (чи іншої частини тіла, за допомогою якої здійснюється тактильний контакт) та наявності таких проксемних умов, що уможливають дотик взагалі [101, с. 102–105]. Аналізуючи полікомпонентні невербальні модулі, де, зокрема, наявний такесичний, ми досліджували і принципи комбінування

номінацій на позначення різносистемних невербальних компонентів комунікації між собою, щоб забезпечити чіткіше бачення досліджуваних структурних утворень. Варто зазначити, що кількісно полікомпонентний невербальний модуль може поєднувати від двох до п'яти складників [86, с. 15]. У межах полікомпонентних невербальних модулів такесичний модуль найчастіше поєднується з проксемним модулем "відстань" (*Eric touches my cheek gently, then turns and strides off* (Kinsella, RM, p. 139)), паралінгвістичним модулем "голос" ("*Lexi, this is bound to be a shock,*" *Maureen says kindly, putting a hand on my shoulder* (Kinsella, RM, p. 38)), кінесичними модулями "жест" (*Abruptly, David reached out and grabbed my arm* (Evans, GH, p. 52)), "погляд" (*Going to her father, she cupped a hand round his face and gazed into his liquid blue eyes* (Lewis, TAY, p. 96–97) *Joy placed her arms around her friend again, and gazed at the dark sky* (Moyes, SR, p. 146)), "усмішка" (*Poppy grinned and gave him a nudge* (Mansell, PT, p. 140)) та "вираз обличчя" ("*Great!*" *His face is animated as he kisses her on each cheek* (Kinsella, S&B, p. 100)), ольфакторним модулем "запах" ("*Mum!*" "*Dad!*" *I hurry down the stairs and envelop them both in a hug, breathing in the familiar scent of Yardley's talc and Tweet* (Kinsella, STK, p. 45)), а також подекуди з іншими невербальними компонентами, симптомами, артефактами тощо [226, с. 34].

Повертаючись до твердження, що реалізація дотику відбувається шляхом синергетичної взаємодії відстані і жесту як різних сенсорно-моторних модальностей в одній з інтегративних зон семіотичного поля системи невербальної комунікації [101, с. 105; 18], припускаємо, що монокомпонентні такесичні модулі це – редуковані структури, в яких за відсутності експліцитних засобів вираження інших невербальних компонентів у комунікативному акті імпліцитно наявні проксемні (відстань між комунікантами, що уможлиблює тактильний контакт, скорочення занадто далекої для доторку відстані тощо) та кінесичні невербальні компоненти (жест, спрямований рух руки чи іншої частини тіла, за участі якої відбувається тактильний контакт). Такий підхід зумовлений пріоритетністю номінативного аспекту дослідження, тобто, на наш

погляд, характер номінативних засобів на позначення тактильного компонента комунікації буде краще висвітлений за умови відокремлення власне тактильного компонента від супутніх йому проксемних і кінесичних елементів.

З огляду на зазначене вище, доречно, на нашу думку, говорити, про *тактильну подію* [45, с. 36–37] як складну комбінацію тісно пов'язаних між собою проксемних, кінесичних і тактильних дій комуніканта, що регулюється певними зовнішніми чинниками та відбуваються на тлі комунікативного акту. Центральним елементом тактильної події є дотик, оскільки інші її складники спрямовані на його реалізацію. Уважаємо, що здійснення будь-якого комунікативного дотику зовні регулюється факторами, які безпосередньо впливають на обрані та застосовані комунікантом параметральні характеристики його проксемних, кінесичних і власне тактильних дій. Те, якою буде тактильна подія, залежить від внутрішньої мотивації комуніканта, його індивідуальних особливостей та здатностей, набутого ним комунікативного досвіду та попередніх знань і специфіки особистісних стосунків із адресатом дотику. Окрім цього, характер тактильної події визначатиметься соціально-культурним контекстом ситуації, у якій реалізується тактильний контакт, ритуальними елементами в ній, присутністю або відсутністю спостерігачів у момент реалізації дотику, різними фізичними перешкодами, а також іншими чинниками. На початковій фазі тактильної події наявний *доцентровий проксемний компонент*, зокрема забезпечення ініціатором дотику таких проксемних умов, що уможливлять тактильний контакт. Це може бути скорочення відстані стосовно комунікативного партнера або зміна комунікантом положення свого тіла в комунікативному просторі тощо. Наступним обов'язковим елементом тактильної події є *кінесичний компонент*, інакше кажучи, *передтактильний жест*, тобто рух руки чи іншої частини тіла комуніканта у напрямку адресата з метою реалізації дотику. Успішне здійснення тактильного контакту з іншим відбувається за умови досягнення комунікантом сприятливих передтактильних проксемних і кінесичних обставин. Зазначимо, що реалізований дотик може мати ускладнену природу, наприклад, комунікант,

здійснивши тактильний контакт, змінить його інтенсивність за допомогою стискання або видозмінить його тип, залучаючи поплескування, погладження тощо. Виходячи зі сказаного, опціональною є фаза ампліфікації тактильного контакту. Фаза припинення тактильного контакту пов'язана з появою ще одного кінесичного елемента – *післятактильного жесту* в напрямку від комунікативного партнера. На завершальній фазі тактильної події наявний *відцентровий проксемний компонент*: комунікант віддаляється від свого партнера на більш нейтральну відстань, змінює положення свого тіла або взагалі покидає комунікативний простір, що веде до повного завершення не тільки тактильної, а й комунікативної взаємодії взагалі. Зазначимо, що запропонована схема тактильної події не є валідною для тих ситуацій, коли мають місце само-адаптери (дотики до себе) чи об'єкт-адаптери (наприклад, дотик до амулета на тілі комуніканта тощо).

За модулярного підходу тактильну подію можна представити як комбінацію таких модулів: доцентровий проксемний модуль "відстань" + препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик" + постпозитивний кінесичний модуль "жест" + відцентровий проксемний модуль "відстань" [45, с. 37]. У сучасному англomовному художньому дискурсі зрідка трапляється повна номінативна подача всіх компонентів тактильної події, спричиняє перенавантаження його номінативного простору. Здебільшого тактильна подія зредукована: вербалізовані не всі, а тільки деякі її структурні елементи. Опис тактильної події в англomовних художніх практиках найчастіше містить такі модулі з відповідним номінативним наповненням [45, с. 37–38]:

- такесичний модуль "дотик": "*Not now, love, eh?*" *Dad touches her shoulder* (Moyes, AY, p. 14);
- препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик": *Daphne, beside me, reached out a plump, beringed hand and patted my leg* (Moyes, AY, p. 45).

Доволі часто автори вдаються до розщепленого способу подачі передтактильних жестів і тактильних дій персонажа в комунікативному акті:

Cara held out her arms. "I'm really sorry to miss the farmers' market," she said, hugging her. "I was looking forward to it" (Lewis, TAY, p. 65).

Зазначимо, що в англомовних художніх практиках такесичний модуль "дотик", поєднуючись із кінесичним модулем "жест", який містить номінації на позначення *передтактильного жесту*, займає постпозицію щодо нього:

It took a long time for them to quiet down. When he started to speak, her fingers reached out and touched his lips. "No" (Adler, RH, p. 212).

Особливість передтактильних жестів у стандартизованих ситуаціях, різних ритуалах полягає в тому, що вони мають фіксоване, затверджене соціально-культурним досвідом значення, а тому не потребують додаткового визначення [110; с. 263]. З огляду на це, в англомовних художніх практиках подекуди трапляються приклади маркування в номінації передтактильного жесту появи тактильної події в комунікативному акті. Наприклад:

"Hi there, " I say. "Rebecca Bloomwood, Successful Saving." "Hello," he says, turning toward me and extending his hand. "Derek Smeath from Endwich Bank. And this is my assistant, Erica" (Kinsella, COS, p. 176).

Тут препозитивний кінесичний модуль (*extending his hand*), який містить номінації на позначення передтактильного жесту, семантично заміщає такесичний модуль (притаманно для жестів із фіксованим у певному соціумі значенням);

– такесичний модуль "дотик" + постпозитивний модуль "жест", що закономірно визначатиме препозицію першого відносно другого: *"Yes, something like that." She touched his cleft with her fingers, tracing a line down his neck (Adler, RH, p. 231).*

Варто вказати на ті випадки, коли тактильна ситуація супроводжується іншими типами жестів, які не реалізують дотик як такий, наприклад:

"We can go home now." He nodded and grasped her hand as she eased him past people he'd known for years but didn't recognise now (Lewis, TAY, p. 131);

– доцентровий проксемний модуль "відстань" + такесичний модуль "дотик", де першому належить ініціальна позиція: *"I'm sorry I lost my temper. It's no way to send you off to an exam, so can we be friends again?" Going to her,*

Tierney gave her a loving hug (Lewis, TAY, p. 128); *"I'm so sorry, Dad." "Don't worry." He seesaws up to me and pats my shoulder. "You're having a hard time, that I know. Remember I'm only round the corner if you need me for anything"* (Ahern, TFM, p. 83-84); *He walked over to Isaac and grabbed him by the shoulders. "Dude, pillows don't break. Try something that breaks"* (Green, FIOS, p. 62);

– такесичний модуль "дотик" + відцентровий проксемний модуль "відстань", де першому належить початкова позиція: *Her [Debbi's] cheeks were dry now, unfurrowed by a single tear. Yet Morse knew that she probably understood as much as he did about those Virgilian 'tears of things'. And for that moment he felt a deep compassion, as with the gentlest touch he laid his right hand briefly on her shoulder, before walking slowly along that amateurishly concreted path that led towards the road* (Dexter, RD, p. 194); *Augustus leaned in so he thought I couldn't hear. "She's a regular?" I couldn't hear Isaac's comment, but Augustus responded, "I'll say." He clasped Isaac by both shoulders and then took a half step away from him. "Tell Hazel about clinic"* (Green, FIOS, p. 15);

– доцентровий проксемний модуль "відстань" + препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик": *Simeon stood up and reached casually across the desk to shake hands. "If you're fair with me you'll have no problem," he said* (Muchamore, MD, p. 314).

– доцентровий проксемний модуль "відстань" + такесичний модуль "дотик" + відцентровий проксемний модуль "відстань": *He leans forward, brushes a kiss against Mariah's cheek, and starts down the hall* (Picoult, KF, p. 127).

Припускаємо, що вербалізація саме тих чи інших елементів тактильної ситуації зумовлена бажанням автора акцентувати її ключові параметральні та якісні ознаки. Так, у наведеному вище фрагменті художнього дискурсу номінативна подача реалізованої художнім персонажем тактильної події є неповною: вербалізованими є власне дотик (*brushes a kiss against Mariah's cheek*), його адресат, тип, манера і місце реалізації, а також проксемні компоненти, що передують (*He leans forward*) та завершують тактильну подію (*starts down the hall*). Водночас обидва кінесичні елементи словесно не виражені, що, можливо,

зумовлено особливою природою застосованого дотику – поцілунку. При цьому експліцитне вираження проксемних компонентів тактильної події певною мірою її деталізують, ніби уповільнюють в уяві читача, акцентуючи його увагу на фінальній позиції тактильної події в заданому комунікативному акті. Тактильна подія наявна на завершальній фазі комунікативної взаємодії в такому прикладі:

"Maybe another time, eh?" Annie patted her husband's arm, stood, and walked without explanation from the room (Moyes, SR, p. 68).

Отже, у тих випадках, коли тактильна подія – маркер кінця комунікативного контакту, обов'язковим є номінативне вираження її фінального проксемного компонента. Проведені раніше дослідження підтверджують той факт, що типовим у фінальній позиції є проксемний модуль [86, с. 8].

Окрім цього, стандартизованість та поширеність певних тактильних подій в англomовному соціумі, їхній ритуальний характер (наприклад в контексті вітання або прощання) сприяє тому, що передтактильні жести дозволяють комунікантам прогнозувати те, який саме тактильний компонент матиме місце в конкретній тактильній ситуації. Маємо на увазі, що деякі передтактильні жести виконують *антиципаційну функцію*, у такий спосіб ніби "натякаючи" на потенційну реалізацію комунікантом конкретного типу дотику. В англomовних художніх практиках особливий інтерес становлять ті ситуації, коли мовець, з огляду на виконаний його комунікативним партнером передтактильний жест, очікує появи одного типу дотику, а насправді відбувається реалізація іншого, відмінного від прогнозованого тактильного компонента. Наприклад:

She was a short woman in a large sweater with straight, shoulder-length brown hair, full lips, and big, sad eyes. They wrinkled into a greeting as she held out her hand – not to shake Sabine's own, but to pull her gently in to the house (Moyes, SR, p. 64).

Наведений фрагмент художнього дискурсу ілюструє ситуацію знайомства двох молодих жінок та підкреслює той факт, що очікування однієї з них щодо іншої відрізняються від реальної ситуації. На порозі з'являється далека від ексцентричної та гламурної дівчина із сумними очима, яка подає руку не для очікуваного в контексті знайомства рукостискання, а з метою легенько

затягти нову знайому до своєї оселі. Далі з розвитком подій у художньому творі читач спостерігає, як Сабіна поступово розгадує загадки Енні, розвіюючи власні надумані враження та очікування щодо останньої. Розглянемо ще один приклад з цього роману:

She was old, her brow, nose, and chin pushing past dignified pronouncement to the exaggeration of old age. But she stood tall, and lean. When she held out her hand, her fingers were unexpectedly broad and close, like rough sausages. "Sabine," she said, smiling. As an afterthought, she held out her other hand, too, as if she was expecting a hug. "I'm sorry I didn't meet you at the boat. It's been all go this afternoon." Sabine didn't know whether to walk forward or not. "Hullo", she replied, unable to say Granny. She rubbed at her hair awkwardly, unsure what to do with her hands. "Nice . . . nice to see you." Her grandmother withdrew her hands, and stood, her smile looking a little stiffer (Moyes, SR, p. 36).

Зустріч бабусі та онуки після багатьох років розлуки відбувається в досить некомфортній для обох атмосфері, про що красномовно свідчать наявні у фрагменті номінації на позначення передтактильних жестів. Жодна з героїнь не знає, як компетентно повести себе в ситуації, що складається: з одного боку, старша жінка – господиня дому, якій, за культурно-етичними та соціальними нормами, надається право ініціювати тактильну взаємодію, непослідовна у своїх невербальних виявах, що зауважує інша учасниця комунікації. Спочатку бабуся протягує руку, мабуть, для рукостискання, а потім, ніби передумавши, намагається видозмінити передтактильний жест, протягуючи й іншу руку, у такий спосіб, запрошуючи онуку до обіймів. З іншого боку, спостерігаємо, як дівчина, помітивши непослідовність у невербальній поведінці своєї бабусі, не знає, як чинити у ситуації, що склалася. Врешті-решт, онука не приймає запрошення бабусі до обіймів чим, очевидно, відштовхує її від себе, ще більше ускладнюючи та напружуючи міжособистісні стосунки, адже відсутність очікуваної тактильної взаємодії після тривалої розлуки між рідними людьми є маркером низького рівня близькості, довіри та бажання спілкуватися.

Таким чином, у наведених вище фрагментах проілюстровано, як передтактильні жести комунікантів “прогнозують” їхні потенційні тактильні

дії, при цьому подальша відсутність прогнозованого дотику або реалізація його неочікуваного типу стає підґрунтям для появи нових інтерпретацій художнього дискурсу.

3.3. Фактори комбінаторики невербальних модулів

Поєднання номінацій на позначення різносистемних невербальних виявів комуніканта в полікомпонентних модульних структурах сприяє породженню нових смислів інтерпретації номінативного простору англomовного художнього дискурсу. Аналіз принципів комбінаторики такесичних модулів з невербальними модулями іншої системної належності дозволяє диференціювати їх на *зовнішні* та *внутрішні*. До зовнішніх чинників поєднання відносимо фактор *адресованості*, фактор *гармонійності* та фактор *рівноваги* [45; 226] (див. рис. 3.1), тоді як внутрішніми чинниками комбінювання такесичних та інших номінативних засобів є номінативно актуалізовані (омовлені, вербалізовані) конкретні знакові параметри невербальних виявів, наприклад, тип залученої тактильної дії та спрямованість погляду тощо:

"And that old girl there. Look at her! She's mad as a bag of snakes." Gibbo nudged me now, his eyes on Mrs Thipps, the organist's wife, who opened her mouth incredibly wide on every word and shut it with a snap as she sang (Evans, GH, p. 23).

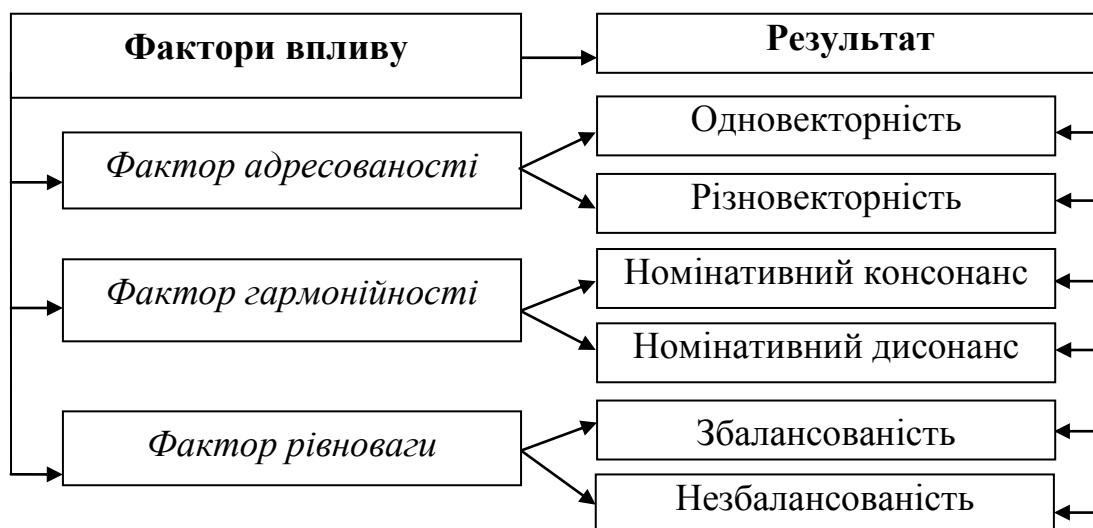

Рис. 3.1 Зовнішні фактори комбінаторики невербальних модулів

Далі докладніше проаналізуємо кожен із зазначених принципів поєднання різних невербальних модулів у рамках полікомпонентного невербального модуля.

3.3.1. Фактор адресованості. За цим фактором розрізняємо *одновекторні* та *різновекторні* полікомпонентні невербальні модулі [226, с. 34]. У першому випадку всі невербальні дії художнього персонажа спрямовані на одного комунікативного партнера, наприклад:

As he reached her and slipped his free hand into her hair, his smoky grey eyes told her more profoundly than words how glad he was to be home (Lewis, TAY, p. 49).

Зі свого боку *різновекторні* полікомпонентні невербальні модулі містять омовлені невербальні дії художнього персонажа, які він адресує різним комунікативним партнерам. Аналіз ілюстративного матеріалу дозволив зробити висновок про те, що багатоконпонентні невербальні модулі часто поєднують *такесичні* та *окулесичні* номінації, для яких характерне *різновекторне* спрямування, тобто, дотик персонажа адресований одному комунікантові, а його погляд – іншому. Припускаємо, що така *різнонаправленість* використаних автором номінацій на позначення невербальних засобів не тільки сприяє "втримуванню" в полі зору читача ситуативно важливих художніх персонажів, а й збагачує номінативний простір дискурсу, певним чином забезпечуючи його *різнопланове* або *ретельніше* прочитання з погляду актуальних на певний момент аспектів міжособистісних відносин, найголовніших орієнтирів чи пріоритетів персонажів. Наприклад:

He [Augustus] offered me his arm. I took it, glancing back to Mom. "See you by eleven," she said. (Green, FIOS, p. 160).

Як видно із запропонованого фрагмента, у цьому випадку тактильний і візуальний контакти отримують різних адресатів. Погляд, спрямований на матір, імовірно, вказує на бажання дівчини отримати схвалення, оцінку своїх дій, а також соціально стандартизованих інструкцій, прийнятих у парі "матір – дочка". З іншого боку, із попередніх сторінок твору читач знає про непростий характер відносин між персонажами, затьмарений смертельною хворобою доньки, її бажаннями не ускладнювати життя матері, дозволити останній сповна насолодитися повнотою життя улюбленої доньки. Мабуть, "включення" матері за допомогою погляду у важливий момент життя кожного підлітка – побачення,

мотивований саме ціннісними орієнтирами доньки, її прагненням ошчасливити матір, продемонструвати її важливість. У цьому ж руслі наведемо ще один фрагмент дискурсу:

"She's the girl of my dreams", said Will. He gave her a squeeze and winked at Caspar. "I like a cosy armful, don't you?" (Mansell, PT, p. 149).

Запропонований приклад демонструє двокомпонентний невербальний модуль, що актуалізує номінативні одиниці на позначення тактильної (*he gave her a squeeze*) та зорової (*winked at Caspar*) поведінки мовця. Відзначимо різну направленість невербальних виявів персонажа: його дотик у формі стискання адресований одному комунікантові, а погляд – іншому, що, з одного боку, допомагає ввести в поле зору читача ситуативно важливих учасників комунікативного акту, а з іншого, – говорить про те, що має місце свідомо чи несвідомо відсутність візуального контакту персонажа з адресатом дотику. Тут варто згадати, що, по-перше, один із постулатів компетентної та ввічливої тактильної поведінки комуніканта наголошує важливість підтримувати максимально адекватний візуальний контакт з тим, кого торкаєшся [130, с. 12], по-друге, зв'язок, що виникає під час контакту очима, не сумісний з обманом [126, с. 80–94]. Зі свого боку прагматична інтерпретація використаних комунікантом тактильних і зорових виявів у заданому контексті породжує додаткові смисли з погляду особливостей міжособистісних відносин персонажів, зокрема стосовно щирості та серйозності намірів героя. Так, у трактуванні Г. Крейдліна номінація підморгувати (*to wink at sb, to give sb a wink*) виражає щось на зразок запрошення адресата приєднатися до спільної справи, прихованої від інших, скажімо, це може бути жарт над третьою особою [64, с. 376–377]. Отже, повертаючись до нашого фрагмента, вербальне повідомлення комуніканта набуває жартівливого забарвлення завдяки зовнішнім і внутрішнім факторам комбінації залучених невербальних компонентів – стискаючи дівчину та одночасно підморгуючи іншому чоловікові, якого той ніби запрошує розділити жарт, персонаж чи то умисне заявляє про несерйозність своїх намірів, чи то несвідомо викриває власну нещирість.

3.3.2. Фактор гармонійності. Цей фактор поєднання такесичних модулів з іншими невербальними модулями отримує дві протилежні реалізації в просторі сучасного англомовного художнього дискурсу: *консонанс* та *дисонанс* поєднуваних номінацій у рамках полікомпонентного невербального модуля. Якщо перше – це співзвуччя, смислова злагодженість номінацій на позначення невербальних виявів персонажа, то друге, навпаки, – відсутність значеннєвої співзвучності між номінативними одиницями, смисловий розлад, порушення відповідності між смислами, що передаються поєднуваними номінаціями на позначення невербальної поведінки комуні кантів [226, с. 25]. Пояснимо сказане за допомогою ілюстративного матеріалу:

"Thanks for coming," she said warmly, giving him [Marty] a hug. "It always perks Dad up to see you" (Lewis, TAY, p. 97).

У наведеному вище фрагменті англомовного художнього дискурсу наявний двокомпонентний невербальний модуль, до складу якого входять паралінгвістичний модуль "голос" і такесичний модуль "дотик". Поєднані номінативні одиниці на позначення невербальних компонентів різносистемної належності взаємодоповнюють одна одну з погляду істинності виражених ними смислів: як паралінгвістичний елемент – лагідний теплий голос персонажа (*she said warmly*), так і такесичний – його обійми, адресовані комунікативному партнерові (*giving him a hug*), є виявом дружнього та щирого ставлення художнього персонажа до іншого учасника інтеракції. Обидва складники полікомпонентного невербального модуля гармонізують між собою, у такий спосіб утворюючи номінативний консонанс у його межах. Аналогічним з погляду реалізації фактора гармонійності є такий приклад:

His voice sounded ominous, and his hand gripped Vivien's shoulder. "The FBI. <...> They know everything" (Adler, RH, p. 218).

Комбінація паралінгвістичного модуля, що представлений номінаціями на позначення зловісного голосу персонажа (*His voice sounded ominous*), із такесичним модулем, у якому наявна номінація на позначення особливого

типу тактильного контакту – стискання високого рівня інтенсивності (*his hand gripped Vivien's shoulder*), – працює на створення напруженої, загрозливої атмосфери. Консонанс номінативних одиниць на позначення невербальної поведінки мовця в цьому випадку досягається внаслідок гармонійного поєднання паралінгвістичних і такесичних мовних засобів у полікомпонентному модульному утворенні. У ході нашого дослідження було встановлено, що консонанс номінацій невербальних виявів мовця має системний характер, регулярно функціонує в полікомпонентних невербальних модулях різного референтного наповнення. Наприклад, у поданому нижче фрагменті дискурсу окулесичні й такесичні номінації на позначення невербальної поведінки мовця разом виражають позитивне ставлення художнього персонажа до комунікативного партнера:

Her lovely dark green eyes sparkled and she patted Gibbo's hand. I was glad she liked him (Evans, GH, p. 23).

Дієслівний компонент номінації на позначення погляду персонажа *to sparkle* належить до так званих "світлових" номінацій лицевих експресій, що підкреслюють інтенсивність і скороминучість світіння відповідної мимічної кінеми та можуть містити вказівку на емоцію позитивної орієнтації. Понад те, сяяння очей можна вважати доказом щирого вияву емоції, з огляду на те, що такі зміни майже не піддаються маніпуляціям [69, с. 123–125]. Зі свого боку, такесична одиниця *to pat* асоціюється з вираженням базової позитивної емоції радості, прихильного ставлення до адресата, а також поплескування є одним із тактильних виявів схвальної оцінки дій комунікативного партнера. Таким чином, гармонійно поєднані такесичний модуль "дотик" та кінесичний модуль "погляд" взаємодоповнюють один одного, створюють ефект номінативного консонансу, спільно вказуючи на позитивне налаштування художнього персонажа щодо іншого учасника інтеракції. Підтвердження недвозначності та високої інформативності залучених невербальних засобів комунікації отримуємо вже в подальшому коментарі оповідача.

Консонанс номінацій на позначення невербальних компонентів комунікації спостерігаємо і в такому фрагменті англомовного художнього дискурсу:

"And I failed." "Who says you failed?" Dad stroked her hair back from her face. His expression was tender (Moyes, MBY, p. 449).

Батьківський дотик-ласка, що вербалізований такесичною одиницею *to stroke (v)* ("to move a hand, another part of the body, or an object gently over something or someone, usually repeatedly and for pleasure") [236] активізує, зокрема, параметри слабкої інтенсивності та високої частотності тактильної дії, її лагідний та приємний характер, гармонійно поєднується з ніжним, турботливим виразом обличчя персонажа (*His expression was tender*), що експлікує смислове співзвуччя скомбінованих у полікомпонентному модулі номінацій на позначення невербальних засобів комунікації.

"We think two million is a fair settlement." "I bet you do," York said, managing the customary defense lawyer reaction of shock and dismay. Eyebrows arched in disbelief. Head shaking slowly in bewilderment. He grabbed his face with his hand and squeezed his cheeks, frowning. His quick smile was long gone (Grisham, A, p. 316).

Іншим виявом фактора гармонійності поєднання номінативних одиниць на позначення різносистемних невербальних виявів художнього персонажа є *дисонанс* номінацій, скомбінованих у межах одного полікомпонентного модуля. Розглянемо приклад:

"Is something troubling you?" His smile seemed forced as he shook his head. "Not a solitary thing." Then he wrapped his hand around the back of her neck and touched her forehead to his own (Macomber, LL, p. 140).

Номінативний дисонанс виникає внаслідок поєднання невербальних номінацій, що виражають відмінні, протилежні смисли. Якщо консонанс невербальних модулів різносистемної належності в нашому контексті – це смислова злагодженість номінацій на позначення невербальних виявів персонажа, то дисонанс, навпаки, – відсутність співзвучності між значеннями, вираженими досліджуваними номінативними одиницями.

3.3.3. Фактор рівноваги. Теоретичним підґрунтям для виокремлення фактору рівноваги поєднання такесичних модулів з іншими невербальними модулями в полікомпонентному невербальному модулі послугувала модель еквілібріуму невербальних засобів комунікації [126]. За модулярного підходу

до вивчення невербальної поведінки комуніканта в англомовному художньому дискурсі суть моделі рівноваги можна трактувати як таку, що передбачає інверсивний (обернений) характер відношень між номінаціями різносистемних невербальних компонентів комунікації, які входять до складу полікомпонентного невербального модуля. Вплив фактора рівноваги може реалізовуватися в *збалансованості* та *незбалансованості* різносистемних невербальних модулів у полікомпонентному модулі [226, с. 36]. Пояснимо сказане вище за допомогою таких прикладів:

"Never mind, I'll be off now." She walks by me, grabs my arm, and squeezes hard but still refuses to look at me. "Take care of yourself, love" (Ahern, TFM, p. 82).

У запропонованому фрагменті сучасного англомовного художнього дискурсу наявний трикомпонентний невербальний модуль, до складу якого входять: проксемний модуль "відстань" (*she walks by me*), такесичний модуль "дотик" (*grabs my arm, and squeezes hard*), кінесичний модуль "погляд" (*refuses to look at me*) з відповідним номінативним наповненням. Ситуативний контекст наведеного фрагмента полягає в доволі делікатній і непростій ситуації героїні, що зазнала непоправної втрати, з приводу чого інший персонаж бажає висловити свої співчуття, заявити про готовність бути корисним, в той самий час не проявивши нав'язливості, для чого він поряд із вербальними залучає невербальні засоби спілкування. Зазначимо, що інтенсивні тактильні дії персонажа, що найімовірніше свідчать про вияв емпатії – високого рівня розуміння психологічного стану іншого та співпереживання йому, поєднуються із усвідомленим небажанням персонажа дивитися на комунікативного партнера. Тобто, цілеспрямоване ухиляння персонажа від зорового контакту в цьому випадку є інверсивним по відношенню до його ж інтенсивних (дещо надмірних) тактильних дій та слугує балансуєчим елементом у заданому контексті комунікативної ситуації, що допомагає уникнути небажаного ефекту нав'язливості та надмірного втручання в особистий простір іншого. У наступному фрагменті сучасного англомовного дискурсу також простежується збалансованість

вибору залучених до комунікативного акту невербальних засобів, що, вочевидь, сприяє гармонізації спілкування:

I was horrified by my selfishness. "I'm so sorry, Kate," I said. "Forget about it – stupid David Eliot and his stupid bloody gorgeous eyes." She looked at me, perplexed, and kissed my cheek. "You are bonkers, you know" (Evans, GH, p. 54).

Із номінативного погляду двокомпонентний модуль представлений номінаціями на позначення зорової (*She looked at me perplexed*) і тактильної (*kissed my cheek*) поведінки мовця. При цьому розгублений, спантеличений погляд героїні, викликаний непослідовною поведінкою комунікативного партнера, урівноважується за допомогою поцілунку в щоку, що ніби дає зрозуміти про намір бути разом з партнером, підтримувати та приймати його, незважаючи на дивакуватість у поведінці чи словах.

Незбалансованість поєднаних невербальних модулів є протилежним виявом впливу фактора рівноваги на їхню комбінацію, тобто, якщо збалансованість реалізується в обернених відношеннях між поєднуваними невербальними модулями, то незбалансованість – у прямих. Незбалансовані між собою невербальні модулі не компенсують інтенсивності вияву один одного, а навпаки, сукупно підсилюватимуть прагматичний ефект, створюваний окремо кожним із них. Розглянемо приклад:

"La Marinette," said my father. His voice sounded rusty and unused. For a moment the syllables chased each other in my mind, indecipherable. "La Marinette," said GrosJean again, more insistently this time, putting one hand on my arm. His blue eyes pleaded. "It's only a church bell," I said reassuringly. <...> GrosJean shook his head impatiently. <...> But my father's reaction to the sound of the bell chilled me. There he stood, straining forwards like a leashed dog, his hand gripping my arm hard enough to bruise. His face was white (Harris, C, p. 146).

Неочікувана реакція батька на звук церковного дзвону справляє на героїню моторошний ефект, який, мабуть, досягається специфічною комбінацією невербальних модулів – паралінгвістичних (*His voice sounded rusty and unused, said GrosJean again, more insistently this time*), такесичних (*putting one hand*

on my arm, his hand gripping my arm hard enough to bruise), окулесичного (*His blue eyes pleaded*), кінесичного (*GrosJean shook his head impatiently*) та проксемного (*straining forward like a leashed dog*). У полікомпонентній структурі зазначені невербальні модулі не збалансовані, в результаті прямого характеру відношень між смислами, які вони виражають.

Основою *внутрішніх* чинників комбінаторики різносистемних невербальних модулів є комплексна взаємодія конкретних знакових параметрів невербальних виявів персонажа. Спробуємо зрозуміти принципи комбінування номінацій на позначення зорової і тактильної поведінки мовця в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу, коротко з'ясувавши семантику погляду комуніканта. Дослідники відзначають фасцинативний характер погляду [232], адже людина спроможна як зачаровувати очима, так і зануритися в гіпнотичний стан під впливом зачаровуючого погляду іншого. Зоровий контакт може бути ознакою персональної зацікавленості, певною мірою окреслювати особистісні зв'язки, "наближати" комунікантів в умовах їхньої фізичної віддаленості. Через очі прочитуються емоції, настрої, взаємини та переконання комунікантів, отримується важлива соціальна інформація. Головними функціями зорового каналу комунікації є передусім забезпечити отримання інформації різного характеру, а також надсилати певні сигнали комунікативним партнерам [126, 136]. Знакову специфіку має, зокрема, тривалість погляду: довготривалий погляд, наприклад, сигналізує про підвищений рівень зацікавленості в об'єкті, що може бути дружньою, любовною або агресивно-супурницькою.

Натомість бути об'єктом споглядання протягом короткого часового періоду зазвичай визначається як приємний та емоційно-зворушливий досвід. Водночас довготривалий погляд часто викликає у реципієнта відчуття дискомфорту та тривоги [126]. Спрямованість погляду є ще одним ключовим параметром зорової поведінки комуніканта, що вказує на те, на чому саме зосереджена його увага [232]. Дослідники невербальної комунікації відзначають, що вже у момент першого візуального контакту комуніканти перебувають у площині конфлікту: з одного боку, існує бажання дивитися на партнера, з іншого, – уникати прямого

споглядання, інакше кажучи, відвести очі, унаслідок чого напрям погляду комунікантів постійно змінюється, а їхня зорова поведінка утворює серію рухів очей у напрямках до та від комунікативного партнера [187, с. 104]. Спрямованість погляду регулюється комплексним набором правил зорової поведінки людини, що по-різному працюють залежно від контексту ситуації – соціального, комунікативного чи особистісного. Скажімо, пасивний вияв і домінантної, і субмісивної позицій комунікантів у конфліктній площині за параметром спрямованості погляду виявлятиметься в надмірному умисному униканні контакту очима. Натомість домінантна і субмісивна комунікативні позиції активного характеру по-іншому реалізують параметр спрямування зорової поведінки. Це буде інтенсивний погляд, направлений на комунікативного опонента [там само, с. 106]. Отже, семантика погляду вибудується на таких знакових параметрах, як: спрямованість, тривалість, а також частотність і стійкість зорового контакту. Виходячи зі сказаного, дослідники виокремлюють такі прагматичні стратегії керування дискурсом за допомогою зорової поведінки, типової для англомовного соціуму: адекватний, надмірний, недостатній зоровий контакт, а також цілеспрямоване ухиляння від зорового контакту або його відсутність [101, с. 107–108].

Згадані вище знакові параметри зорової поведінки комуніканта, отримуючи номінативне вираження та поєднуючись із такесичними одиницями, утворюють номінативно ускладнені невербальні модулі. Вони так само з іншими полікомпонентними семіотичними конфігураціями слугують будівельним матеріалом для створення складного та прагматично навантаженого номінативного простору англомовного художнього дискурсу:

*"Believe me, I have no intention of converting your granddaughter –"
"Of course not! You think it's half done already, what with the bleeding from her hands. Stigmata, my Aunt Fanny!" I roll my eyes and take the priest's elbow. "Ma, maybe you could watch Faith and help her with the Jell-O" (Picoult, KF, p. 138).*

Двокомпонентний невербальний модуль у наведеному прикладі представлений кінесичним модулем "погляд" (*I roll my eyes*) і такесичним модулем

"дотик" (*take the priest's elbow*). Зазначимо, що це різновекторні невербальні модулі. Очевидно, зорова поведінка персонажа адресована всім учасникам комунікативного акту та спрямована на особисте ставлення та оцінку діалогу, що відбувається: закотивши очі, героїня чітко дає зрозуміти, що не схвалює поведінку своєї матері, є невдоволена нею та скептично її оцінює. Зоровий вираз персонажа, виражений номінацією *to roll one's eyes*, досить легко "прочитується", про що свідчить її словникова дефініція: значення цього невербального компонента можна схематично зобразити як *"to move your eyes around and up" + "especially to show that you are annoyed or think something is silly"* [238, p. 1515]. Зі свого боку такесичний складник модуля має інше спрямування: по-перше, адресатом тактильної дії виступає тільки один учасник комунікації; по-друге, функція цього дотику є регулятивною, спрямованою на припинення суперечки шляхом фізичного дистанціювання конфліктних сторін. Розглянемо ще один приклад:

Jake barely glanced at Will as he shook his hand. He muttered "Hi", then turned to Poppy. "Look, I'm sorry about earlier. I lost my temper and I shouldn't have. You aren't fired" (Mansell, PT, p. 150).

Проаналізований чотирикомпонентний невербальний модуль містить кінесичний модуль "погляд", представлений номінаціями на позначення недостатнього зорового контакту (*Jake barely glanced at Will*), такесичний модуль "дотик", актуалізований номінативними засобами на позначення рукостискання (*he shook his hand*), паралінгвістичний модуль "голос" (*he muttered*) та проксемний модуль "відстань" (*turned to Poppy*), що разом утворюють складну семіотичну конфігурацію. Невербальна поведінка художнього персонажа чітко сигналізує про відсутність комунікативної та особистісної зацікавленості в першому адресатові невербальних дій: мотиви майже ненаявного зорового контакту в момент соціально зумовленого рукостискання, що між іншим супроводжується невиразним привітанням щодо першого комунікативного партнера, стають зрозумілими, коли вся увага (виражена вербально та невербально) зосереджується на другому комунікативному партнерові – дівчині, несправедливо звільненій

унаслідок не виваженої поведінки героя. Отже, перші три різносистемні невербальні модулі в цьому випадку взаємодоповнюють один одного, маркуючи ситуативну неважливість одного з комунікативних партнерів художнього персонажа, що водночас разом з останнім проксемним модулем підкреслює значущість його іншого комунікативного партнера. Останнє відразу підтверджується змістом вербального повідомлення персонажа. Зі сказаного виходить, що на внутрішньому рівні поєднання номінацій на позначення невербальної поведінки художніх персонажів регулюється взаємодією знакових параметрів кожного із залучених компонентів.

Висновки до розділу 3

1. Невербальний знак комунікації "дотик" у роботі визначено як комунікативно значущу та прагматично навантажену тактильну дію мовця або тактильний контакт, установлений мовцем з об'єктом дотику в межах дискурсу, а також комунікативну тактильну взаємодію мовців. Вербалізовані тактильні знаки комунікації входять до складу такесичних модулів комунікативного акту, де представлені набором мовних і мовленнєвих номінацій різної структури та семантики.

2. Дослідження номінативного наповнення такесичних модулів дозволило визначити інвентар номінативних засобів, що слугує матеріалом для їхньої побудови, та включає в себе власне такесичну, соматичну й загальну лексику на позначення суб'єкта дотику, інструмента дотику, тактильних дій та операцій мовця, об'єкта дотику, активного й пасивного тактильного досвідів, а також тактильної взаємодії мовців.

3. До такесичних номінацій передусім відносимо закріплені в мовній системі та відображені в лексикографічних джерелах мовні засоби на позначення невербального знака комунікації "дотик", а також похідні від них номінації. Окрім цього, до такесичних номінацій також зараховуємо позначення характеристик об'єктів дотику, досліджених шляхом залучення тактильної модальності.

4. Такесичні номінації вдалося частково диференціювати, виокремивши

серед них спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні такесичні номінації. У спеціальних такесичних номінаціях (іменники та дієслова *brush, grip, grab, hug, embrace, nudge, dab, thump, slap* тощо) план змісту сукупно відображає форму і значення. Спеціальні розгорнуті такесичні номінації представлені усталеними дієслівними словосполученнями, що містять дієслова "непрямого абстрагованого значення" та репрезентують активний бік реалізації дотику (*to give/have a hug, to give a kick, to give a kiss, to give a slap, to give a squeeze, to give a stroke, to give a thump, to give a tickle* тощо) або пасивне його втілення (*to get a smack, to have a massage* тощо), дієслівними словосполученнями з дієсловами вузької семантики на позначення як активного (*to strike a blow, to offer sb a hug, to return sb a hug, to brush a kiss, to plant a kiss, to land a punch* тощо), так і пасивного боку дотику (*to receive a blow, to feel a nudge, to feel a tap* тощо), розгорнутими субстантивними словосполученнями (*a hearty handshake, an awkward half-embrace, a brotherly pat, a goodnight kiss, a bear hug* тощо) та прийменниково-іменниковими комплексами (*in a firm grasp, with a sharp tug* тощо). Неспеціальні такесичні номінації – це номінативні комплекси з підрядною будовою V + dN або предикативною будовою N + V, де V – це дієслова, що передають тактильну дію, а N – іменники, що називають орган її продукування (*to put one's hand on sth, to throw one's arm around sb, to run one's finger through sth, to press one's lips against sth* тощо).

5. Лексико-семантичні особливості спеціальних такесичних номінацій у роботі досліджено із залученням компонентного аналізу, який був застосований до дієслів, оскільки саме вони здатні у згорнутому вигляді номінувати складні структури знання та репрезентувати цілу подію. У семній структурі такесичних дієслів було виокремлено архісеми 'встановити тактильний контакт' та 'підтримувати / перебувати у тактильному контакті', а також диференційні семи 'інтенсивність', 'зміна інтенсивності', 'повторюваність', 'різкість / раптовість', 'швидкість', 'місце реалізації', 'інструмент', 'спрямованість', 'спосіб і манера', 'емотивність', 'випадковість', 'грайливість', 'мета', 'причина' дотику тощо. Однією з найчисельніших виявилася група такесичних дієслів зі спільною семою 'інтенсивність' дотику, яку надалі було диференційовано на три підгрупи

за критерієм наявності градуальних сем 'висока інтенсивність', 'помірна інтенсивність' та 'низька інтенсивність' дотику.

6. Серед такесичних дієслів, у семній структурі яких закладена ознака 'емотивність' дотику, були виокремлені позитивно марковані, негативно марковані та нейтрально марковані. Визначено, що здебільшого такесичні дієслова з ознакою 'низька інтенсивність' дотику містять сему 'позитивна емотивна маркованість', тоді як переважно такесичні дієслова з ознакою 'висока інтенсивність' дотику мають сему 'негативна емотивна маркованість'.

7. З огляду на інтегративну сутність дотику монокомпонентні такесичні модулі – це редуковані структури з експліцитно невираженими іншими невербальними компонентами, в яких імпліцитно наявні в комунікативному акті проксемні і кінесичні компоненти, безпосередньо спрямовані на реалізацію дотику. Це дало підстави виокремити поняття "тактильної події", що за модулярного підходу виражається так: доцентровий проксемний модуль "відстань" + препозитивний кінесичний модуль "жест" + такесичний модуль "дотик" + постпозитивний кінесичний модуль "жест" + відцентровий проксемний модуль "відстань". У номінативному просторі англomовного художнього дискурсу частіше трапляється неповна номінативна подача тактильної події: вербалізуються тільки деякі її структурні елементи, зумовлені контекстуальними чинниками.

8. У полікомпонентних модульних утвореннях такесичні модулі комбінуються з невербальними модулями іншої системної належності з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів. До перших належать фактори адресованості, рівноваги та гармонійності; до других – специфічна взаємодія знакових параметрів невербальних виявів персонажа, актуалізований у номінативному просторі художнього англomовного дискурсу.

Найсуттєвіші положення цього розділу розкрито в таких публікаціях автора: [45; 46; 226].

РОЗДІЛ 4

НОМІНАТИВНІ ЗАСОБИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАКТИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження комунікативно-прагматичного аспекту номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця визначається загальною тенденцією в сучасній лінгвістиці вивчення невербальних компонентів комунікації з позиції прагмалінгвістики [92]. Такий підхід зумовлений тісним взаємозв'язком між мовленням і невербальною поведінкою людини [64; 110; 162; 172; 185; 219; 222], твердженням про те, що єдність семіотичного простору дискурсу досягається поєднанням його вербальних та невербальних складників [101, с. 129; 61, с. 55] в процесі реалізації позитивної оцінки [12], в умовах емпатизації [57], інвективності спілкування [48], виходу з конфліктної взаємодії [117], неправди [84], байдужості [113], сумніву [22], уведення в оману [95], непрямих відповідей адресата [11], апелятивних висловлювань харизматичного лідера [89], комунікативних невдач [106], при маніфестації емоції радості [55] інтересу [76], вираженні соціального статусу особи [19], в ситуаціях поздоровлення [85]. Комунікативно-прагматичний аспект дослідження номінацій дотику мовця передбачає вивчення їхнього функціонального потенціалу в рамках художнього дискурсу, а також виявлення прагматичної специфіки номінативної репрезентації тактильної поведінки комунікантів, що реалізують різні стилі спілкування.

4.1. Прагматичні функції такесичних номінацій

Аналіз функціонального потенціалу невербальних знаків у номінативному просторі став невід'ємною частиною наукових досліджень у галузі невербалістики. У низці наукових праць, виконаних на матеріалі англомовного художнього дискурсу [69; 74; 91; 100; 124], простежується тенденція розгляду невербальних компонентів комунікації (голосу, усмішки, виразу обличчя, проксемних дій,

зорової поведінки) як функціонально необхідних і значущих. Серед цих лінгвістичних розвідок окремої уваги, на наш погляд, заслуговує тактильний компонент невербальної комунікації, а саме визначення функціональної цінності номінацій, що його позначають [43, с. 81]. У комплексному дослідженні І.І. Серякової, присвяченому вивченню невербальних знаків комунікації в англomовних дискурсивних практиках, виокремлено три глобальні функціональні застосування авторами номінацій невербальної поведінки персонажів: 1) констатація факту наявності комунікативного акту та умов його протікання; 2) специфічне визначення учасників комунікативного акту та їхніх референтних характеристик (вік, стать, соціальний статус, фізичний та емоційний стани); 3) підсилення змістового та експресивного аспектів повідомлення, прагматичних намірів учасників комунікації [101, с. 117]. Таке наукове бачення функціональної цінності номінацій невербальних засобів загалом стає основою для вивчення особливостей функціонального репертуару, характерного для номінативних одиниць на позначення тактильної поведінки персонажа в заданому англomовному дискурсивному просторі. Ґрунтуючись на проведеному аналізі ілюстративного матеріалу, вважаємо за доцільне виокремити шість прагматичних функцій номінацій дотику в комунікативному акті: дейктичну, адаптивну, регулятивну, емотивну, іллокутивну та когнітивну [43, с. 81–84]. Розглянемо кожне з цих функціональних застосувань номінативних засобів на позначення дотику докладніше.

Проведений аналіз емпіричного матеріалу, що загалом становить 3500 фрагментів англomовного художнього дискурсу, засвідчив, що провідною для такесичних номінацій виявилася саме дейктична функція, реалізація якої у формах особистісного, соціального або просторового дейксису спостерігалася практично у всіх досліджуваних нами фрагментах англomовного художнього дискурсу одночасно з іншими функціональними призначеннями такесичних номінацій. Другою за частотністю вживання є адаптивна функція, яка реалізується такесичними номінативними засобами в 1204 випадках, що становить 34% усіх досліджуваних фрагментів англomовного художнього

дискурсу. Регулятивна та емотивна функції такесичних номінацій представлені в наших текстах майже рівноцінно – у 984 (28%) та 929 (27%) фрагментах відповідно. Найменш частотними виявились іллокутивна та когнітивна функції такесичних номінативних засобів, реалізація яких спостерігалась у 274 (8%) та 109 (3%) випадках відповідно.

Функціональний потенціал тактильного каналу комунікації розкривається в його здатності передавати інформацію про роль, соціальний статус, домінуючу позицію учасників комунікативного акту, їхню професійну належність [130, с. 17]. Ідеться про так звану *дейктичну функцію*, завдання якої вказувати на референта та його характеристики [101, с. 123].

Специфіка природи тактильного каналу комунікації зумовлює дещо обмежене його використання в умовах соціальної взаємодії: тактильна поведінка є об'єктом жорстких соціальних норм [191, с. 497; 38, с. 113–115] і регулюється встановленими експліцитними й імпліцитними правилами тактильної комунікації, що регламентують соціальну доречність та допустимість тих чи інших дотиків [130, с. 22–23]. Культурні табу на тактильні контакти в умовах соціальної взаємодії пов'язані перш за все з можливим проявом негативного афекту, фізичного насилля, що передусім уможливується через тактильний канал [38]. Дотики, які відбуваються прилюдно, тісно пов'язані з традиційним ставленням культури до агресії. Зі свого боку заборона, що накладається на дотик, призводить до не менш важливої проблеми – тактильного голоду. До категорій, які найбільше страждають від тактильної депривації належать діти, самотні люди та особи похилого віку [147, с. 735]. Наведений нижче фрагмент англійського художнього дискурсу яскраво ілюструє потребу людини похилого віку у тактильній взаємодії з іншими. Автор влучно підкреслює схожість двох соціально-вікових категорій у цій потребі. Це, мабуть, пояснюється бажанням отримати відчуття захищеності, увагу, турботу та любов – основні просоціальні категорії, з якими асоціюється дотик [231, с. 1277]:

I looked at Morrie and I suddenly knew why he so enjoyed my leaning over and adjusting his microphone, or fussing with the pillows, or wiping his eyes. Human touch. At seventy-eight, he was giving as an adult, and taking as a child (Mitch, TWM, p. 116).

Соціально дозволена та безпечна зона тактильної взаємодії – це руки, плечі та спина, а право бути ініціатором дотику належить комуніканту із вищим соціальним статусом, тому, хто займає домінуючу позицію [205, с. 273; 203]. Дотримання правил тактильної комунікації в умовах соціальної інтеракції є вкрай важливим, оскільки знижує імовірність виникнення перешкод на шляху отримання інформації через тактильний канал, а також забезпечує більш чітку та правильну її інтерпретацію [171, с. 151]. Таким чином, на комунікативному рівні номінативні одиниці на позначення невербального компонента "дотик" можуть виконувати функцію *соціального дейксису* [101, с. 122], адже поява конкретного типу дотику в комунікативному акті з характерними для нього якостями та параметрами в заданому соціальному середовищі стає знаковою з погляду специфіки стосунків та розподілу соціальних ролей між комунікантами. Наприклад, доречним і дозволеним у межах культурних норм Заходу є дотик, здебільшого у формі поплескування по спині, про що свідчить і проаналізований ілюстративний матеріал (*to slap sb on the back, to clap sb on the back, to pat sb on the back*). Тут ініціатором дотику виступає керівник щодо свого підлеглого. Це невербальна форма похвали, подяки за добре виконану роботу, що може як заміщати її вербальне вираження: *Aringarosa had entered Gandolfo's Astronomy Library with his head held high, fully expecting to be lauded by throngs of welcoming hands, all eager to pat him on the back for his superior work representing Catholicism in America* (Brown, DVC, p. 446); так і використовуватися поруч із ним [130, с. 19]: *"Jon's our creative spirit," says Eric, slapping him on the back. "He's the talent. I may have the financial sense, but this is the man who brings the world" – he pauses momentarily – "loft-style living"* (Kinsella, RM, p. 188). Зазначимо, що та сама тактильна дія, виконана підлеглим, буде розглядатися як не доречна, а подекуди й образлива, оскільки виходитиме за рамки прийнятих норм і правил.

Дейктична функція номінацій дотику також виявляється в їхній здатності

визначати часову та просторову локалізацію об'єктів, про яких ідеться, місцезнаходження людей і предметів у художньому просторі, забезпечуючи у такий спосіб структурну цілісність і впорядкованість дискурсу [101, с. 121]. Інтегративна природа дотику [102, с. 153] вимагає сприятливих проксемних умов для реалізації тактильного контакту. Інакше кажучи, наявність дотику в процесі комунікативної взаємодії виступає маркером відносної просторової близькості між комунікантами, такої дистанції, що уможлиблює цю невербальну дію. Таким чином, інтегративний характер дотику є передумовою його здатності певною мірою визначати просторову локалізацію учасників комунікації стосовно один одного, розташування ситуативно важливих об'єктів, предметів, що наявні в художньому просторі, щодо комунікантів, які з ними тактильно взаємодіють:

"Right," he says. "Got to go. Help yourself to breakfast." He leans over the bed to kiss her (Moyes, MBY, p. 2);

We all turned to look at Mr Traynor. He was stroking the dog's head and his expression was gentle, but his voice was firm. "No. I don't think you should go, Camilla. Will should be allowed to do this by himself" (Moyes, MBY, p. 167).

Тактильна дія, виконана персонажем, може стати засобом визначення місцезнаходження, а також способом розташування в художньому просторі предметів, про які йдеться в комунікативному акті:

"As you can see, my dear," Teabing said, hobbling toward a bookshelf, "Leonardo is not the only one who has been trying to tell the world the truth about the Holy Grail. The royal bloodline of Jesus Christ has been chronicled in exhaustive detail by scores of historians." He ran a finger down a row of several dozen books (Brown, DVC, p. 273).

У наведеному прикладі читач "бачить" десятки книг, розташованих вертикально, унаслідок тактильної дії персонажа, який провів пальцем (*ran a finger*) по згаданих предметах.

Виконуючи функцію *особистісного дейксису* [101, с. 122], номінативні одиниці на позначення тактильної поведінки мовця вказують на те, хто виконує комунікативну дію, його стать, вік, стан здоров'я тощо:

Huh? Langdon tried to sit up. Sophie's touch was shaken but tender. "Just give yourself a minute, Robert" (Brown, DVC, p. 302);

"Let's discuss this some other time." Mr Traynor's hand landed on his daughter's shoulder and squeezed it gently (Moyes, MBY, p. 166);

She squeezed my hand, her grip weak, smiling tenderly at me. "This," she admitted as she looked around her room, "could be better" (Sparks, WTR, p. 220).

Окремо виділяємо *адаптивну функцію* невербального компонента комунікації "дотик", що здебільшого реалізується шляхом свідомого чи несвідомого, таємного чи привселюдного залучення мовцем до комунікативного акту самоадаптерів, альтер-адаптерів та об'єкт-адаптерів як таких, що забезпечують задоволення його фізичних, соматичних, психологічних, естетичних, етичних, експресивних або діяльнісних потреб та є одним із інструментів пристосування до умов реальності. Сюди відносимо:

– *задоволення соматичних потреб* (втирання сліз, почесування, потирання замерзлих кінцівок тощо): *Jess came down the stairs, rubbing her eyes. "Come on, Jess, we'll be late," said Mum hastily* (Evans, GH, p. 42); *Sometimes, after a difficult day, he'd sit in the tapestry chair in our living room, finger and thumb pressing on to the bridge of his nose, where his glasses sat* (Alderman, D, p. 52); *"I'm sorry. We should have saved the Eleanore. If only we'd had more people." I rubbed at my arms for warmth* (Harris, C, p. 83); *Poppy, suddenly nervous, wiped her damp palms on the back of her skirt* (Mansell, PT, p. 24); *"Don't you think I worried that she killed herself because Ben was seeing me?" She dabbed at her swollen eyes, and more tears came* (Patterson, 4OJ, p. 346); *"Hey," he said, touching my waist. "Hey. It's okay." I nodded and wiped my face with the back of my hand* (Green, FIOS, p. 195);

– *приховування соматичних потреб* (наприклад, прикладання руки до рота під час чхання, кашлю, зівання тощо): *"What's going on, Clark?" Will said. I opened my eyes. He was right beside me, his head cocked to one side,*

watching me. I got the feeling he might have been there for some time. My hand went automatically for my mouth in case I had been dribbling (Moyes, MBY, p. 283);

– виконання різних об'єктних форм діяльності, таких, як: читання, писання тощо, – що передбачають різні види необхідних для цього тактильних маніпуляцій / дій (наприклад, тримання потрібного об'єкта тощо): *"Now that is a terrific idea. Why didn't I think of it months ago? Hang on a sec," she patted her jeans pockets, "where's my purse? I know I've got sixty or seventy grand here somewhere" (Mansell, PT, c. 49); All eyes were fixed on Claire as she flipped through a leather-bound notepad before speaking again (Patterson, 4OJ, p. 49); Hartog narrowed his eyes slightly and pursed his lips. He seemed about to say something and then thought better of it. He gripped the black folder. He said, "Well then, to business" (Alderman, D, p. 157); "No." Dovid looked down at the empty plate before him, pushed it away slightly, swept a few crumbs from the table into his hand and then brushed them onto the plate (Alderman, D, p. 48);*

– полегшення чи блокування сприйняття інформації через: слуховий канал комунікації: *"Oh my God," shouted Claudia, jerking awake and clapping her hands over her ears as an alarm clock three inches away from her head exploded into life. "Turn that thing OFF!" (Mansell, PT, p. 305); зоровий канал комунікації: Allison pointed to the round tower of a house. Then she clapped the hands over her eyes. Her voice was barely audible. "We're here" (Patterson, 4OJ, p. 385);*

– приховування певних переживань, емоційних станів: *Fred puts his hand over his mouth and giggles in that way children do when they sense a parent is losing control (Neill, SLOSM, p. 35); Dovid was smiling. He was looking up at the ceiling, with his hand half covering his mouth, silently smirking (Alderman, D, p. 99);*

– дії, спрямовані на догляд за собою, чепуріння: *Ash was contemplating himself in the huge antique glided mirror, licking his fingers and smoothing down his trendy sideburns (Evans, GH, p. 140–141); "Just what I thought he'd say." Looking immensely pleased with herself, Claudia smoothed back her blonde hair and waved hello to someone behind Poppy (Mansell, PT, p. 25); I straightened my freshly pressed collar, ran a hand over my hair, and walked with Yuki across the carpeted floor of the courtroom to the attorney's tables at the front (Patterson, 4OJ, p. 234);*

I spot the blurry outline of one of the fathers from school walking down the road towards us. He is talking on his mobile phone and running his fingers through his thick dark hair in a gesture familiar to me from the previous year (Neill, SLOSM, p. 9).

В останньому прикладі герой, виконуючи характерну для нього тактильну дію, з одного боку, привертає до себе увагу, акцентуючи на якості власного волосся, отже, його міцності та здоров'ї, а з іншого, – формує певне уявлення про себе як про особистість [101, с. 131], у цьому випадку, натякаючи на роль героя-звабника;

– реакція на фізичний біль: *Claudia nodded, winced and clutched the side of her head. Getting into a sitting position was worse than climbing Everest (Mansell, PT, p. 71); She hits him over the head with her leather bag. "Ow! Hey! Jesus!" Apologizing, he slowly makes his way back to the theater, trying to catch his breath, rubbing his sore head, cursing and grumbling to himself in frustration (Ahern, TFM, p. 305); He rubs his arm. "That hurts" (Ahern, TFM, p. 371);*

– завдання собі фізичного болю: *I don't know, I nearly said, I can't think why I'd need to defend myself from you. Instead I dug my nails into the palm of my hand – hard, really hard – and said, "I'm glad you came" (Alderman, D, p. 36); As I heard the steady thump of their feet on the last staircase I pinched my left arm to ward off a rising tide of hysteria (Evans, GH, p. 191);*

– самовтішання, самозаспокоєння: *He had not taken a pill yet but he tapped the box in his pocket from time to time, just to remind his headache that it was there (Alderman, D, p. 240); I touched the photo in my pocket once more, like a talisman. "I'll manage," I said (Harris, C, p. 46).*

Регулятивна функція невербального компонента "дотик" полягає в його здатності керувати дискурсом, виконуючи роль засобу встановлення, підтримки чи розмикання комунікативного контакту [101, с. 130]. Вибір комунікантами типу тактильного контакту в контексті зустрічі та прощання спричинений декількома чинниками: ступенем близькості стосунків і характером відносин між партнерами, тривалістю розлуки, що передувала зустрічі чи слідуватиме за прощанням, присутністю аудиторії, культурними традиціями та прийнятими нормами

конкретної спільноти, змінами різного характеру, що мали місце в житті комунікантів. Таким чином, тактильні засоби встановлення, підтримки та розмикання комунікативного контакту будуть різнитися від нейтрального рукостискання (*handshake*) до міцних обіймів (*total embrace*), поцілунків (*kissing*), контакту "голова до голови" (*head contact*), поплескування по щоках (*cheek claspings*), погладжування волосся (*hair-stroking*), притискання щоками (*cheek pressing*) тощо [187, с. 115].

Закономірним є те (про це свідчать і результати аналізу ілюстративного матеріалу), що на початкових стадіях комунікативної взаємодії між раніше незнайомими людьми, тобто в умовах знайомства, тактильний контакт між персонажами, якщо такий присутній, здебільшого відбувається у формі рукостискання. Часто рукостискання, як один із найбільш нейтральних та вживаних типів тактильної взаємодії в загальному неконтактному англомовному середовищі, стає важливим фактором першого враження про партнера з комунікації, джерелом інформації про нього [205, с. 274]. Розглянемо приклад:

To Langdon's surprise, the woman walked directly up to him and extended a polite hand. "Monsieur Langdon, I am Agent Neveu from DCPJ's Cryptology Department." Her words curved richly around her muted Anglo-Franco accent. "It is a pleasure to meet you." Langdon took her soft palm in his and felt himself momentarily fixed in her strong gaze (Brown, DVC, p. 56).

У наведеному прикладі жест-запрошення до рукостискання слугує для героя, по-перше, сигналом про бажання жінки познайомитися, встановити комунікативний контакт із ним, по-друге, є інформативним з погляду таких характеристик, як: ввічливість (*a polite hand*), делікатність і жіночність (*soft palm*). Водночас, на противагу м'якій долоні, інший невербальний компонент комунікації, що має місце в наведеному фрагменті дискурсу, а саме прямий, зосереджений погляд героїні (*strong gaze*), говорить про силу її характеру, цілеспрямованість намірів. Таким чином, ритуал рукостискання є очікуваним та адекватним у контексті знайомства та виступає ефективним регулятором

комунікативної взаємодії на стадії встановлення контакту, відразу надаючи важливу інформацію партнерам один про одного.

З іншого боку, якщо стосунки між персонажами можна охарактеризувати як дружні або близькі, а інші супутні умови є сприятливими, на стадіях встановлення та припинення комунікативного контакту автор використовує номінації менш нейтральних типів тактильної взаємодії: обіймів, поцілунків тощо:

"Hello, Janice," I say, going over and giving her a hug. "How are you feeling?" (Kinsella, STM, p. 112);

"I have to see you more often, darling." She placed her hands on my shoulders, kissed me on both cheeks, and marched off, her narrow hips swishing (Green, FIOS, p. 45).

Ще одним виявом регулятивної функції номінацій дотику в художньому дискурсі є їхнє використання в тексті як засобу, що дозволяє підтримувати комунікативний акт, спрямовувати його в потрібне русло. Торкаючись, учасники комунікативної взаємодії отримують потужний невербальний інструмент, що дозволяє керувати діями та почуттями один одного, у такий спосіб контролюючи процес інтеракції [202, с. 160]:

"But all those rehearsals...those long days...maybe you shouldn't have – " *"Maybe," she said, reaching for my hand and cutting me off. "Doing the play was the thing that kept me healthy for so long"* (Sparks, WTR, p. 194).

Дотик до руки партнера з комунікації в цьому випадку є свого роду проханням припинити говорити те, з чим не погоджується героїня. Таким чином, тактильна дія допомагає їй змінити хід комунікації.

Емотивна функція дотику розкривається в його потенціалі виражати різні емоції, переживання та почуття комунікантів [37, с. 68–69]. Гуманістична парадигма сучасної науки сприяла тому, що емоційна сфера людини увійшла до кола питань, що вивчаються лінгвістикою. Емотіологія або лінгвістика емоцій – відносно молода галузь в межах мовознавства, серед пріоритетних напрямків якої знаходимо, зокрема, проблему співвідношення лінгвістики та паралінгвістики емоцій. Людина здатна виражати емоції як за допомогою мови тіла (фізіологічна

екстеріорізація емоцій), так і вербально, тобто, іменуючи або описуючи їх. Водночас тілесна семіотична система емоцій є первинною щодо вербальної та відповідно перевищує її з погляду надійності, швидкості, щирості, сили вираження і комунікації емоцій [119]. Актуальність вивчення взаємозв'язку та закономірностей взаємодії емоцій і невербальної поведінки людини підтверджує той факт, що до 93% емоційно-оцінної інформації передається за допомогою невербальних компонентів спілкування [183, с. 182]. Роль дотику в передачі емоцій, порівняно з мімічними та просодичними невербальними засобами, не отримала достатньої уваги з боку науковців [37, с. 68]. На основі тих нечисленних досліджень, що враховували емоційний потенціал дотику в процесі комунікації, було зроблено два фундаментальних висновки: 1) дотик може передавати гедонічне емоційне забарвлення (позитивне чи негативне) [169; 88]; 2) дотик може уточнювати та підсилювати мімічні й просодичні емоційні вияви [88]. Включення різних типів тактильних контактів до процесу комунікативної взаємодії розглядається як бажання встановлення емоційного контакту, надання позитивної чи негативної оцінки тому, що відбувається. Відомою всім є універсальна здатність дотику виражати емоції в процесі догляду за дітьми, на певних етапах залицяння та встановлення особистих відносин [232]. Утім, дослідження проведене американськими психологами Лабораторії Дотику та Емоції (*Touch and Emotion Lab, DePauw University, Greencastle*) дозволяють зробити висновок, що за допомогою дотику, окрім зазначеного вище, можлива комунікація конкретних емоцій [209, с. 566]. Отримані дані дозволили зробити важливі висновки щодо можливості, точності, надійності тактильної системи в передачі емоцій гніву, страху, суму, радості, відрази, співчуття, любові та вдячності, а також напоширеніших формах дотиків для кожної із зазначених емоцій, типових тілесних зон тактильного контакту, деяких фізичних параметрів (інтенсивності, тривалості) властивих дотику як невербальному засобу вияву емоцій. Здатність дотику самостійно передавати емоції гніву, страху, огиди, суму, любові, радості та співчуття, точність декодування яких із залученням виключно тактильної

модальності коливається від 50% до 70%, ставить його в один ряд з іншими невербальними компонентами комунікації – виразом обличчя та голосом. У кодуванні кожної з зазначених емоцій переважають ті чи інші тактильні вияви [209, с. 566–569]. Наприклад, огида здебільшого асоціюється з відштовхувальним рухом (*pushing motion*). Водночас характерною рисою дотиків як засобів вираження емоцій є їхня еквіпотенціальність – здатність того самого типу дотику передавати різні емоції. Наприклад, обійми використовуються партнерами для вираження декількох емоцій, а саме: радості, любові та співчуття. Очевидно, така властивість забезпечується комплексним характером тактильної модальності, тому емотивне значення конкретного типу тактильного контакту змінюватиметься залежно від варіацій та поєднання між собою передусім факторів інтенсивності, тривалості, різкості та зони реалізації дотику [там само, с. 571]. Розглянемо докладніше особливості передачі емоцій тактильними засобами з погляду комбінації таких параметрів: "тип дотику – інтенсивність – тривалість – місце реалізації" на матеріалі номінативних одиниць на позначення дотику, що реалізують емотивну функцію в художньому дискурсі. Відзначимо, що досліджувані номінації слугують засобом передачі емоцій персонажів самотійно, у комбінації з іншими невербальними компонентами, або супроводжуючи вербальне повідомлення.

Найбільш типовими тактильними виявами емоції **суму** є обійми (*to hug, to envelop*), стискання (*to squeeze*), контакт без супроводжувального руху (*to put one's head/hand on sth/sb else's part of the body etc.*), погладжування (*to stroke*), що характеризуються здебільшого слабкою інтенсивністю та помірною тривалістю:

I got up, dragging my body and the cart across carpet that was older than Augustus would ever be, and I knelt at the base of the chair and put my head in his lap and hugged him by the waist. He was stroking my hair. "I'm so sorry," I said. "I'm sorry I didn't tell you," he said, his voice calm (Green, FIOS, p. 214).

Страшна звістка про смертельну хворобу друга закономірно викликає емоцію суму та жалю в героїні, виражену комбінацією вербальних ("I'm so

sorry") і невербальних засобів у формі двох послідовних тактильних дій (*put my head in his lap and hugged him by the waist*). Зі свого боку, очевидно, прийнявши свій діагноз (про що свідчить наявний паралінгвістичний компонент *his voice calm*), герой погладжує волосся подруги (*He was stroking my hair*), бажаючи її заспокоїти. Локалізація тактильних контактів у зоні голови, талії та стегон є не зовсім типовою в умовах вираження емоції суму (переважно реалізація дотиків відбувається в зоні плечей, кистей рук, подекуди обличчя), тому стає знаковою, підкреслюючи високий ступінь близькості стосунків між персонажами.

У наступному прикладі героїня вдається до тактильного контакту, прикладаючи голову до свого чоловіка (*I put my head on his nice blue shirt*), що дозволяє їй врешті-решт звільнити довго стримувані сльози, дати волю своєму смутку й отримати необхідне для неї втішання, реалізоване її партнером через тактильну модальність (*he held and comforted me*):

Joe's words got to me in a way that Mason Broyles's vicious barbs had not. I put my head on his nice blue shirt and let the pent-up tears come as he held and comforted me (Patterson, 4OJ, p. 69).

Розглянемо ще один приклад, що розкриває емотивну функцію невербального компонента комунікації "дотик":

"Richard is still angry at me," she said. "Why is that, Agnes?" "I did a bad thing." I was almost desperate to know. I put a hand on her bare arm and at my touch, tears rose in her eyes. "Tell me," I said softly. She grabbed tissues out of a box and pressed them to her eyes (Patterson, 4OJ, p. 160).

У представленому фрагменті дискурсу бажання встановити емоційний контакт з метою отримати необхідну інформацію спонукає адресанта вдатися саме до тактильного контакту (*I put a hand on her bare arm*), що викликає емоційний відгук з боку адресата (*at my touch, tears rose in her eyes*). Цікавим для нашого дослідження є використання автором мовних засобів на позначення однієї невербальної дії для позначення іншої: про те, що жінка врешті-решт розплакалася, читач робить висновок завдяки двом послідовним тактильним діям (*She grabbed tissues out of a box and pressed them to her eyes*).

Вираження емоції *гніву* через тактильний канал комунікації відбувається здебільшого шляхом залучення сильної або помірної інтенсивності та короткої тривалості дотику у формі ударів (*to hit, to pound, to kick, to punch*), ляпасів (*to slap, to smack*), штовхання (*to shake, to shove*), відштовхування (*to push*), стискання (*to squeeze, to grab*) тощо. Зона реалізації таких дотиків – це переважно руки (від кисті руки до плеча), грудна клітка, іноді – обличчя:

I smacked his shoulder. It hurt my hand. "Jacob Black, don't you ever do that again! Promise me you won't" (Meyer, E, p. 115).

Часто тактильна дія з агресивним компонентом спрямована не на партнера з комунікації, а на об'єкт, що знаходиться поблизу персонажа та може прямо чи опосередковано стосуватися його емоцій та переживань, як це видно з такого прикладу:

"But you weren't doing it for us, were you?" I couldn't believe he was trying to justify his betrayal. "You were looking after number one. And it's paid off, hasn't it? A Brismand partnership, with a bank balance to match?" Flynn kicked at one of the faded creatures at his feet with sudden viciousness. "You have no idea what it was like," he said (Harris, C, p. 336).

Наступний приклад яскраво ілюструє здатність різних форм тактильних дій, зокрема ударів, бути потужним засобом вираження емоції гніву. Раптова й недолуга смерть батька остаточно розбиває всі сподівання героїні налагодити з ним колись такий тісний, однак давно втрачений родинний зв'язок. Перебуваючи в стані афекту, не промовивши ані слова та не в змозі обдумати власні дії, усе, на що здатна Мадо, – це безмірна лють, виражена ударами кулаків, що спочатку спрямовані на мертве тіло батька (*I was pounding my fists against my father's clammy body*), а потім на іншого (*hit him across the mouth*) – того, хто намагається її заспокоїти, однак, на думку героїні, має певний стосунок до трагедії:

Someone took my arm; I was pounding my fists against my father's clammy body; it felt like meat. "Mado, please." It was Flynn. My anger surged again; without thinking, I whipped around and hit him across the mouth (Harris, C, p. 352).

Відзначимо, що в наведеному фрагменті дискурсу автор майстерно створює атмосферу трагічності та недолугості того, що сталося, безпорадності героїні будь-що змінити, вдало апелюючи до тактильного досвіду читача (*my father's clammy body; it felt like meat*).

Емоція **страху** в рамках тактильної модальності в основному передається довготривалими та помірними з погляду інтенсивності стисканням (*to squeeze*), хапанням (*to grip, to grab*), надавлюванням, натисканням (*to press*), триманням іншого (*to hold*), стисканням, притисканням (*to clutch*) та контактом без супроводжувального руху (*to put one's hand on sb else's arm etc.*). У цьому випадку дотики здебільшого локалізуються в зоні плечей, передпліччя, кистей рук, грудної клітки, спини. Наприклад:

I gripped Mickey's hand under the table and I even prayed. Dear God, let her dismiss the charges, please (Patterson, 4OJ, p. 65);

Ron and Doreen clutched each other, bracing for the worst. The surgeon spoke in a grave and weary voice: "He has survived the surgery and is doing as well as can be expected..." (Grisham, A, p. 451).

В очікуванні найгіршого подружжя хапається одне за одного, боячись почути найстрашніше, – те, що їхній син не витримав складної операції. Переживаючи емоцію страху, потреба в тактильній взаємодії з іншим – це свого роду пошук захисту та опори, що допоможе подолати цей страх.

Цікавим з погляду поєднання невербальних компонентів комунікації для вираження емоції страху є такий приклад:

We were picking up speed and suddenly Gus's hand grabbed the armrest, his eyes wide, and I put my hand on top of his and said, "Okay?" He didn't say anything, just stared at me wide-eyed, and I said, "Are you scared of flying?" (Green, FIOS, p. 147).

Відомо, що експресія очей достатньо релевантна в декодуванні емоції страху [27, с. 152; 69, с. 27], а широко розплющені очі – характерне мімічне вираження цієї емоції [50, с. 190]. Таким чином, параметр раптовості появи тактильної дії персонажа та її конкретний тип (*suddenly Gus's hand grabbed the*

armrest), поєднуючись із згаданою експресією очей (*his eyes wide, just stared at me wide-eyed*), стають достатньо інформативними маркерами для правильного визначення емоційного стану персонажа.

Дотику, що передає *огиду*, властиві помірні тривалість та інтенсивність. У цьому випадку доміантними тактильними виявами є відштовхування (*to push*), стискання (*to squeeze*), ляпаси (*to slap*), удари ногою (*to kick*), а зонами тактильного контакту здебільшого виступають руки (від плеча до кисті), обличчя та подекуди потилиця.

With that, he runs out of the apartment as Bea cheers him on, Jennifer wiping her lips in disgust and Laurence wiping the spilled water from his clothes (Ahern, TFM, p. 471).

Емоція *радості* асоціюється з дотиками помірної тривалості та сильної інтенсивності у вигляді обіймів (*to hug, to fling one's arms around sb*), гойдання (*to swing*), підіймання (*to lift sb*), кружляння (*to spin sb in one's arms*) іншого, стискання, притискання до себе (*to squeeze, to clutch*), поплескування (*to pat*), поцілунків (*to kiss, to give a kiss*). Характерним місцем реалізації дотиків є плечі, передпліччя, кисті рук, спина та обличчя. Наприклад:

"Mommy, we won, we won!" Mary Grace lifted her in the air and clutched her tightly. "Yes, dear, we won" (Grisham, A, p. 47).

У наведеному нижче прикладі неочікуваний успіх невеличкої острівної спільноти, яка веде нерівну боротьбу за виживання, породжує атмосферу всезагальної радості, подекуди ейфорії, що виявляється в нетипово інтенсивній (*flinging her arms around Matthias Guénolé and giving him a resounding*) та демонстративній, надмірній (*spinning me into his arms with sudden exuberance*) тактильній поведінці комунікантів:

"It worked," said Capucine in awe. "They did it!" crowed Toinette, flinging her arms around Matthias Guénolé and giving him a resounding kiss. "We did it!" corrected Alain, spinning me into his arms with sudden exuberance. "Les Salants!" (Harris, C, p. 252).

Як засвідчив проведений аналіз ілюстративного матеріалу, саме обійми виступають найбільш вживаним тактильним контактом для вираження радості.

Варіативність форм реалізації цього типу дотику дозволяє передавати різні ступені інтенсивності вказаної емоції – радість (*Poppy thought her heart would explode with joy. She flung out her arms and kissed him. Between kisses she said breathlessly, "Yes, yes, of course I'll marry you"* (Mansell, PT, p. 342)); задоволення (*"I'm so glad you're here." She hugged Rita, who was wearing an orange and white polka-dotted frock and matching shoes* (Mansell, PT, p. 285)); щастя, тріумф (*Xavier, flushed with triumph, made his way down the gangplank toward Mercédès and spun her into his arms. If there was little warmth in her embrace, at least Xavier didn't seem to notice* (Harris, C, p. 252)).

Зазначимо, що чим вищий ступінь інтенсивності емоції, яка переживається, тим розлогіші, міцніші обійми. Розглянемо ще один приклад:

Just then my air choked off – Jacob grabbed me up in a bear hug too tight to breathe and swung me around in a circle. "Wow, it's good to see you here!" (Meyer, E, p. 90).

Радість героя бачити свою подругу автор передає, залучаючи до комунікативного акту надзвичайно тісні обійми, надмірність яких виражена вибором мовних засобів для позначення трьох фаз здійснюваної тактильної дії: ініціальної – герой швидко хапає подругу (*Jacob grabbed me up*), основної – обійми героя асоціюються з ведмежими та є настільки міцними, що заважають дихати (*in a bear hug too tight to breathe*), та фази ампліфікації – герой, не випускаючи подругу з обіймів, доповнює їх кружлянням (*swung me around in a circle*). Відзначимо, що наведений фрагмент дискурсу – це ритуал привітання, де невербальний тактильний складник комунікативного акту займає ініціальну позицію щодо вербального компонента та відіграє надзвичайну інформативну роль, уточнюючи ступінь емоційно-психологічного стану персонажа. Завдяки низці використаних автором номінацій на позначення залученої тактильної дії, досягнуто чіткого декодування емоції та високого рівня її деталізації.

Снівчуття здебільшого виражається погладжуванням (*to stroke*), обіймів (*to hug, to cradle sb in one's arms*), поплескуванням (*to pat, to give a pat*), стисканням (*to grip*), яким зі свого боку властиві довготривалість та інтенсивність різного ступеня. Локалізація дотиків у цьому випадку відбувається в зоні рук (від плеча до кисті), спини та голови (зокрема маківки):

Tom tightly gripped her hand. "I'm sorry about that" (Macomber, LL, p. 346).

Mark joined him and gently slapped Roy across the back. "Some things are easier to forgive than others, just like you said, but it takes a big man to forgive a big offence. Find your wife, Roy, and do what you can to hold your marriage together" (Macomber, LL, p. 35).

Нерідко, якщо це дозволяє характер стосунків, соціальні ролі та розташування комунікантів одного щодо іншого, дотик у формі поплескування, що виражає співчуття, а також бажання заспокоїти, має місце в зоні коліна. Наприклад:

"And how's your mother, Little Mado? Did she come over with you today?" I hesitated. Flynn was still looking at me. "She died," I said at last. "In Paris. My sister wasn't there." Both nuns crossed themselves. "That's sad, Little Mado. So veryvery sad." Soeur Thérèse took my hand between her withered fingers. Soeur Extase patted my knee (Harris, C, p. 28);

Тактильні вияви почуття *любові* реалізуються у формі обіймів (*to hug sb, to throw one's arms around sb's neck, to drape one's arms around sb's neck*), поцілунків (*to kiss, to press one's lips to/against sb else's body part, to drop a kiss on sb's body part*), триманням іншого (*to hold sb/sb's body part with/between one's hands*), поплескування (*to pat*), погладжування (*to stroke*), контакту без супроводжувального руху (*to touch the nape of one's neck*), що мають різну тривалість та здебільшого помірну інтенсивність. Ділянки спини, плечей, передпліччя, кистей рук, обличчя та шиї є найбільш типовими в цьому випадку. Наведемо декілька прикладів:

So I held him, Will Traynor, ex-City whiz kid, ex-stunt diver, sportsman, traveller, lover. I held him close and said nothing, all the while telling him silently that he was loved. Oh, but he was loved (Moyes, MBY, p. 472);

"Do you really have any idea how important you are to me? Any concept at all of how much I love you?" He pulled me tighter against his hard chest, tucking my head under his chin. I pressed my lips against his snow-cold neck. "I know how much I love you," I answered (Meyer, E, p. 29);

"A wife and a present-wrapper, rolled into one. What more could a chap ask for?" Mike dropped a kiss on her shoulder (Evans, GH, p. 60).

Цікавим фактом, який, на нашу думку, свідчить про високу інформативність і потенціал тактильної поведінки мовця виконувати емотивно-оцінну функцію є те, що автори часто повідомляють читачеві про конкретний емоційний стан героя, вказуючи на його бажання вчинити певну тактильну дію, яка проте є не можливою з огляду на різні причини. Так, емоція гніву декодується читачем через наявне в персонажа бажання вдарити партнера по комунікації, що стримується внаслідок чинних культурно-соціальних норм: "*Thought your boys had things under control,*" Flint pressed on, slurping a tall glass full of either scotch or bourbon. He somehow managed a frown while working hard to conceal his delight. "Yes, we thought so, too," Carl said, wishing he could slap the fat jowls twelve inches away (Grisham, A, p. 41); ступінь емоційного стану радості уточнюється бажанням героїні розцілувати незнайому їй людину – водія, якому вдалося уникнути зіткнення з її автомобілем: *I pumped the brakes and a black pick-up truck swerved to avoid creaming me broadside. The driver leaned on his horn and yelled obscenities out his window – but I was so glad he'd missed me, I wanted to kiss him* (Patterson, 4OJ, p. 329).

Сучасне наукове бачення мовленнєвого акту здебільшого визначає його як мінімальну одиницю дискурсу, багатшарове утворення, де поєднуються його знаковий статус з намірами та діями адресанта стосовно адресата, реакцію якого акт передбачає [98, с. 559]. Таким чином, особливого статусу набирає вивчення іллокутивного складника мовленнєвих актів, зокрема невербальних, що полягає у визначенні комунікативної мети продуцента, його намірів отримати певний результат від реципієнта. З огляду на це, виокремлюємо **іллокутивну функцію** номінацій на позначення тактильної поведінки мовця, що об'єднує вияв волі та цілеспрямованість наміру мовця. Цілеспрямованість як ключова характеристика іллокутивного акту передбачає свідоме використання адресантом конкретних невербальних засобів [101, с. 131], зокрема тактильних, для досягнення поставлених комунікативних завдань. Як показав аналіз

ілюстративного матеріалу, номінації дотику в художньому дискурсі здатні реалізовувати передусім директивний та експресивний прагматичний зміст з опорою на вербальне висловлення або самотійно. Так, іллокутивна спрямованість **директивів** полягає в намаганні мовця схилити слухача до певної дії [99], прямому спонуканні адресата до дії [49, с. 276]. Припускаємо, що директивний потенціал тактильного каналу комунікації зумовлений його контактним характером, отже, можливістю прямого фізичного впливу на партнера в процесі реалізації комунікативного наміру. Отже, з-поміж директивів, комунікативно-інтенціональний зміст яких виражений такесичними номінаціями, виділяємо такі прагмасемантичні підтипи:

– **застереження:** *Matthias took a step forward, his old hands shaking. Alain put his own hand warningly on his father's arm. "Enough. I'm tired. And there's work to do tomorrow"*(Harris, С, р. 86);

– **спонукання:** *"Go on love, you tell her." Rita gave Alex a nudge* (Mansell, РТ, р. 102);

– **вимога:** 1) змінити лінію поведінки: *Yuki's cool hand on my wrist broke my eye-contact with Mrs Cabot – but not before the image of our locked stare was captured on tape* (Patterson, 4OJ, р. 237) ; 2) певного типу реакції від слухача: *"People looking for a new opportunity. What do you want to be? You could be a beautician. You're pretty enough."* *He nudged me as we ran, as if I should be grateful for the compliment* (Moyes, МВУ, р. 15); 3) виконання певної дії: *Van Houten interrupted me, tapping his glass as he talked until Lidewij refilled it again* (Green, FIOS, р. 189);

– **запит про увагу:** *Caspar rapped Poppy across the knuckles to regain her attention* (Mansell, РТ, р. 160);

– **наказ:** *"Why would I run!" Langdon demanded. "I'm innocent!" "Fachè feels otherwise." Angrily, Langdon stalked toward the trash receptacle to dispose of the tracking dot. "No!" Sophie grabbed his arm and stopped him* (Brown, DVC, р. 72).

Зі свого боку експреси ви як окремий клас мовленнєвих актів виражають психологічний стан мовця, зумовлений його щирістю стосовно заданої ситуації

[99]. На основі проведеного аналізу фактичного матеріалу виділяємо такі типи експресивних невербальних комунікативних актів, де номінації дотику мають іллокутивне навантаження:

– **підтримки**: *As Yuki sat down beside me, Chief Tracchio reached across the railing to squeeze my shoulders in support* (Patterson, 4OJ, p. 236); *"My wife had a slight accident in the early stages of pregnancy", Luke explains from his seat beside the bed. "So she's a little anxious". He squeezes my hand supportively, and I squeeze back.* (Kinsella, S&B, p. 14);

– **втішання**: *"Poor you". Casper gave her knee a comforting pat* (Mansell, PT, p. 134); *Their heads were close together, and Virginia had her hand on Ellie's shoulder in a comforting gesture* (Macomber, LL, p. 300);

– **підбадьорювання**: *Suddenly there was a reassuring hand on my shoulder. I turned, and my eyes watered when I saw Joe* (Patterson, 4OJ, p. 48); *Kyle put a reassuring hand on her shoulder* (Muchamore, MD, p. 79);

– **недовіри**: *Ellie pressed her hand against her forehead in disbelief* (Macomber, LL, c. 263); *"Fifteen overdrafts?" Luke clutches his head in disbelief. "Becky...you are third world debt"* (Kinsella, S&B, p. 44);

– **збентеження**: *She was twiddling her hair furiously, a sure sign of agitation* (Mansell, PT, p. 318);

– **страху**: *"Look!" Sophie gasped, jarring his thoughts as she grabbed his arm. From the fear in her touch Langdon sensed someone must be approaching, but when he turned to her, she was staring aghast at the top of the black marble sarcophagus* (Brown, DVC, p. 432);

– **суму**: *Sophie and her grandmother were seated on the porch stairs in a tearful hug when the young docent dashed across the lawn, his eyes shining with hope and disbelief* (Brown, DVC, p. 475);

– **заспокоювання**: *"Everyone's pretty much got used to it". Nicole pats my shoulder soothingly* (Kinsella, RM, p. 46);

– **докору**: *As I close the phone, Nicole puts a reproving hand on it. "You're not supposed to use these in here," she says* (Kinsella, RM, p. 53).

У межах цього класу, окрім експресивів стану та оцінки, можна виокремити етикетні експресиви. Як видно поданих нижче прикладів, номінації дотиків у художньому дискурсі здатні реалізовувати такі прагматичні значення етикетного характеру:

– **вдячності:** *"Thanks, babe". She kisses me on the cheek (Kinsella, RM, p. 16);*

– **вибачення:** *"Well, I didn't want to alarm you before, but I was thinking about it on the plane ride over, and" – she takes a deep breath and touches his arm gently – "it can't be Jennifer Aniston. It's just going to be some old lady sitting in the front row waiting for you with a bouquet of flowers that you don't even want, or some overweight guy with bad breath. Sorry, Al, I don't mean you." She touches his arm apologetically (Ahern, TFM, p. 442);*

– **привітання:** *The door opened and Alan York appeared with a big smile and warm handshake (Grisham, A, p. 313);*

– **прощання:** *Like clockwork, Ron Fisk kissed Doreen goodbye at the front door at six o'clock on a Wednesday morning, then handed his overnight bag and briefcase to Monte (Grisham, A, p. 326);*

– **похвали:** *"Good job," Nathan said, clapping me on the back as he let himself out, but I found it hard to believe it had been (Moyes, MBY, p. 89);*

– **співчуття:** *"You're very stoical, Rebecca," says Paula, resting a sympathetic hand on my shoulder (Kinsella, S&B, p. 410); *A few of Jo's red-shirt friends ran out of the reception area and gave her consoling hugs as James headed off to the lift, slightly put out that none of his mates had shown their faces (Muchamore, MD, p. 95).**

Відзначимо, що в процесі аналізу фактичного матеріалу траплялися поодинокі випадки прикладів асертивних і комісивних невербальних комунікативних актів, які не мали системного характеру. Прагнучи до якомога більшої достовірності дослідження, наведемо отримані дані. Так, згідно з твердженням Дж. Р. Серля, асертиви фіксують відповідальність мовця за передане ним повідомлення з погляду його істинності чи хибності [93].

Таким чином, комунікативно-інтенціональний зміст наведеного нижче невербального комунікативного акту має асертивний характер, підтверджуючи істинність наміру мовця, вираженого вербально:

"Will you keep coming over to my house?" she asked. "Even later, you know, when...?" I squeezed her hand, not hard, but enough to let her know that I meant what I said. "As long as you want me to come, I'll be there" (Sparks, WTR, p. 209).

У руслі сучасних когнітивних досліджень тілесність [17] розглядається як чинник глобального характеру зв'язку людини з навколишньою дійсністю: світобачення та світосприйняття, процеси пізнання та мислення визначаються категорією людської тілесності, оскільки зіткнення людини з реальністю водночас час вимагає дотику реальності до людини. Концепти, якими ми оперуємо, не можуть бути прямим відображенням зовнішньої, об'єктивної реальності з огляду на те, що саме сенсомоторна система людини відіграє визначальну роль у їхньому формуванні [175]. Тактильність зі свого боку можемо розглядати як одну з підкатегорій тілесності, а тактильний досвід – як один з найважливіших чинників ментального, соціального та емоційного розвитку людини [130, с. 8; 154; 187]. Дотик – один з головних інструментів дослідження людиною себе, інших та навколишнього предметного світу [186; 137], отже, він набуває формотворчого потенціалу, у значно впливаючи як на сам процес пізнання, так і на його результат – конкретно сформовану думку, враження про той чи інший об'єкт пізнання [146]. Таким чином, у семіотичному просторі тексту окреслена вище природа дотику реалізується в здатності номінативних одиниць на його позначення виконувати *когнітивну функцію* [101, с. 119]. Номінації дотику регулярно стають засобом пізнавальної діяльності персонажа, що дозволяє йому відчутти текстуру, форму, контури, температуру та інші характеристики дотикової поверхні:

He ran a palm across the wooden lid, feeling the texture of the inlaid flower.
"The Rose," he whispered (Brown, DVC, p. 296).

Іншим втіленням когнітивної функції номінацій дотику є їхній потенціал бути індикатором інтелектуальної діяльності персонажів. Наприклад, поява

самоадаптерів (дотиків до себе) в тексті часто є показником свідомої чи несвідомої ментальної діяльності персонажа [189, с. 202]. Це саме стосується об'єкт-адаптерів. Конкретні тактильні дії сигналізують читачеві про те, що персонаж виконує певні мисленнєві операції: збирається з думками (*"The dream life?" Jon rubs his forehead as though trying to gather his thoughts. "That's what you think?"* (Kinsella, RM, p. 198)); щось пригадує (*Eddie rubbed his head. Who was this woman?* (Mitch, FPYMІH, p. 111)); намагається зрозуміти (*He touched the photo in its plain wooden frame, as if still trying to comprehend a world without Tuck in it* (Sparks, BOM, p. 52)) тощо.

Окрім цього, лінгвальні втілення виявів тактильної поведінки мовця можуть слугувати показником результату його когнітивної діяльності, що втілюється в згоді чи незгоді з чимось, розумінні чи нерозумінні чогось тощо. У наведеному нижче прикладі тактильна дія учасника комунікативного акту, що реалізується ним у формі поплескування себе по животі, сигналізує про його згоду із зауваженням партнера з комунікації щодо набраної ваги:

"Robert, you've lost weight." Langdon grinned. "And you've found some." Teabing laughed heartily, patting his rotund belly (Brown, DVC, p. 247).

Підсумовуючи зазначмо, що отримані результати дослідження функціонального потенціалу номінацій дотику в сучасному англomовному художньому дискурсі уможливив виокремлення їхніх шести прагматичних функцій: дейктичної, адаптивної, регулятивної, емотивної іллокутивної та когнітивної. Такий функціональний репертуар такесичних номінативних засобів підтверджує їхню комунікативну значущість та невід'ємність у комунікативному процесі.

4.2. Фасцинативний потенціал такесичних номінацій різних комунікативних стилів

Міждисциплінарний характер поняття "комунікативний стиль" визначається його актуальністю для низки наук гуманітарного циклу – комунікативної

лінгвістики, психолінгвістики, психології, соціолінгвістики та ін., які по-різному тлумачать це поняття та створюють неоднакові типології комунікативних стилів. Скажімо, у галузі міжособистісної комунікації відомою є класифікація стилів комуніканта, запропонована Р. Нортонем. Він трактує комунікативний стиль як спосіб комуніканта взаємодіяти з іншим вербально та невербально, що вказує на те, як саме слід сприймати, інтерпретувати, відфільтровувати або розуміти пряме значення повідомлення. Учений виділяє та описує дев'ять незалежних стилів комуніканта: домінантний (*dominant*), дружній (*friendly*), уважний (*attentive*), м'який, або розслаблений (*relaxed*), суперницький (*contentious*), драматичний (*dramatic*), активний, або жвавий (*animated*), відкритий (*open*) і той, що залишає враження (*impression-leaving*). Проведені вченим експериментальні дослідження дозволили зробити висновок, що саме домінантний і відкритий стилі – найбільш привабливі для інших. Характерними рисами домінантного комуніканта, за Нортонем, – це провідна позиція у спілкуванні з іншими, демонстрація відповідальності та впевненості у висловленні власних думок і переконань в умовах різних соціальних ситуацій; зі свого боку відкритий комунікант впевнено виражає власні почуття та емоції, а його емоційний стан легко "прочитується" іншими учасниками спілкування [190, с. 260].

Іншою оригінальною та нестандартною з погляду номінування комунікативних стилів є класифікація, розроблена американським психологом В. Сатіром, яка акцентувала увагу на особливостях взаємодії і узгодженості вербальних та невербальних виявів комуніканта з певним стилем спілкування. Таким чином, було виокремлено чотири неконгруентних паттернів комунікації, використовуваних в процесі комунікативної взаємодії блеймерами (*blamers*), плакаторами (*placators*), комп'ютерами (*computers*) та дистракторами (*distractors*). Для всіх чотирьох типів властива невідповідність між обраними вербальними та невербальними засобами спілкування. На противагу зазначеним вище комунікативним стилям дослідниця виокремила ще один, єдиний у цій класифікації конгруентний стиль спілкування – левелінг (*levelling*), для якого характерні врівноваженість, збалансованість обраних комунікантом вербальних

і невербальних засобів, що гармонізують процес інтеракції, сприяють успішному встановленню та підтримці комунікативного контакту, ефективному вирішенню комунікативних завдань [201, с. 80–100]. Однак, різним підходам до розуміння поняття "комунікативний стиль" властива спільна інваріантна ознака: стиль завжди характеризується певним принципом відбору і комбінації мовних засобів. Відмінності між цими принципами визначають виокремлення різних комунікативних стилів. Для кожного стилю спілкування властиві диференційні ознаки, які відрізняють його від інших стилів. Внутрішні характеристики комунікативного стилю це його постійні складники, інтегральні ознаки [70, с. 153], які виявляються у типовому для кожного стилю наборі залучуваних вербальних і невербальних компонентів комунікації.

Актуальним у сучасній лінгвістиці є підхід, за якого комунікативний стиль трактується як спосіб дискурсивної поведінки (вербальної та невербальної), що ґрунтується на діаді "перемагати – зазнавати поразки". За такого бачення вибудовується три варіанти комунікативних стилів – агресивний, асертивний та субмісивний [76; 86; 101, 151; 153, с. 187–195]. Агресивний стиль спілкування ґрунтується на опозиції "перемогти – зазнати поразки" та притаманний комунікантові з домінантною позицією, який прагне досягти поставлених комунікативних завдань, ігноруючи інтереси співрозмовника. Асертивний стиль спілкування побудований на діаді "перемогти – перемогти" та спрямований на кооперативну комунікативну взаємодію, дотримання партнерського формату спілкування. Субмісивний стиль спілкування протилежний агресивному та ґрунтується на опозиції "зазнати поразки – перемогти". Субмісивний комунікант займає позицію жертви в спілкуванні, даючи співрозмовникові змогу психологічно та комунікативно перемогти [101, с. 143–173].

Для кожного з трьох запропонованих комунікативних стилів властивий специфічний репертуар залучуваних невербальних засобів комунікації, зокрема тактильних. Наприклад, агресивний комунікант невербально не стриманий, занадто експресивний, агресивний у погляді та жестію. Тактильна поведінка

агресивного комуніканта надмірна, що спричинятиме дискомфортні відчуття в співрозмовника. Агресивний дотик є небажаним втручанням в особистісний простір іншого, має руйнівний характер, провокуючи не тільки дискомфортні, а й подекуди больові відчуття, адже агресор прагне домінувати будь-якою ціною, навіть вдаючись до фізичного насилля [173, с. 354]. Тактильний канал комунікації стає для агресора ефективним шляхом впливу на комунікативного партнера з огляду на його безпосередність і контактність:

Mr Kazakov gave Kevin a shove in the back. "Get a move on," he growled. "I want that jump suit before you cry all over it" (Muchamore, MD, p. 21).

Тактильна поведінка асертивного комуніканта адекватна й доречна, тобто йдеться про помірність як основну характеристику застосовуваних дотиків у рамках цього комунікативного стилю, що сприяє комфорту в спілкуванні. Асертивний комунікант, який поважає простір іншого і захищає власний від небажаного втручання [153, с. 189], очевидно, ефективно використовує тактильні засоби для створення позитивно маркованого комунікативного клімату. Тактильний репертуар у цьому випадку представлений дружніми, соціально доречними дотиками, зосередженими лише на нейтральних тілесних зонах; фізичні параметри асертивних тактильних дій відзначатимуться помірністю та нейтральністю:

Kyle put a reassuring hand on her [Lauren's] shoulder. "If the worst comes to the worst, we'll walk down to Zara's house and kidnap Meatball ourselves. But I'm sure it won't come to that. We'll speak to Meryl tomorrow and sort something out, so don't go losing any sleep" (Muchamore, MD, p. 79).

Невпевнений у собі, тривожний субмісивний комунікант демонструватиме тактильний репертуар – незграбний і недоречний. Намагаючись "догодити" комунікативному партнерові, пристосовуючись до ситуації [153, с. 186], він може використовувати надмірну кількість дотиків, або ж навпаки, страх чи сором, що переживає такий комунікант, може призвести до ухиляння від доречної за конкретних обставин комунікативної тактильної взаємодії. Окрім цього, особистісні страхи та сором'язливість субмісивного комуніканта можуть

спричинити появу великої кількості дотиків-адаптерів:

"Thank you for agreeing to meet me," he said. He looked as nervous as Ellie felt. He folded his hands on the tabletop as if unsure what to do with them. Before she realized what she was doing, Ellie reached for a fork and ran her fingers down the handle. Embarrassed, she set it aside (Macomber, LL, p. 224).

З іншого боку підставою до використання комунікантом саме субмісивного стилю може стати його незацікавленість у спілкуванні, небажання брати активну участь у ньому [153, с. 186]. У тактильному плані таке апатичне ставлення до комунікації відобразиться в ухилянні від будь-якої ініціативи тактильної взаємодії або ж слабкій, інертній реакції на ініційований комунікативним партнером дотик.

У просторі художнього дискурсу покликання на специфіку тактильної поведінки персонажа інформує про характер його особистості. Відсутність або ж навмисне ухиляння від дотику в різних прийнятних для нього контекстах характерні для менш контактних особистостей, тоді як висока частотність дотиків виявляє відкриту, більш контактну особистість [174, с. 67]. У наступному фрагменті англомовного художнього дискурсу героїня співвідносить холодну вдачу матері свого підопічного з неможливістю уявити те, як вона нестримно та радісно обіймала, пригортала свого сина в дитинстві:

Yes, I had thought her cold, and yes, awkward around him. It was hard to imagine her cuddling him, as my mother had cuddled us – fiercely, joyously – until we wriggled away, begging to be let go (Moyes, MBY, p. 144).

Розглянемо ще один приклад:

"How exactly was he holding her hand?" Suze frowns intently. "Could it just have been friendly? Is Venetia a touchy-feely person?" "She's..." I think back. I remember her squeezing my arm, brushing a hand down my arm. "Quite," I allow at last. "Well, maybe that's all it is! Maybe she's just one of those people that gets too close" (Kinsella, S&B, p. 226).

У запропонованому фрагменті подруги намагаються визначити прийнятність і вмотивованість тактильної поведінки потенційної суперниці однієї з них щодо

одруженого чоловіка. Розмірковування вголос з приводу того, як саме відбувся дотик, чи був він результатом специфічного тактильного типу, до якого належить Венетія (*touchy-feely person*), наводять на думку про те, що її тактильна поведінка скоріше зумовлена особистісними характеристиками, аніж провокативним характером її намірів.

Отже, тактильний компонент невербального репертуару художнього персонажа здатен виявляти його особистісні характеристики – відкритість чи, навпаки, закритість, дружелюбність чи ворожість, пихатість чи безпосередність. Окрім цього, тактильна поведінка мовця в ході спілкування може виступати маркером конкретного комунікативного стилю особистості – агресивного, асертивного чи субмісивного, – для кожного з яких притаманні дотики різної природи та параметрального наповнення.

У ході аналізу номінативних засобів на позначення дотику персонажа в англійському художньому дискурсі було помічено їхнє системне використання з метою зачарувати, привабити чи звабити комунікативного партнера, захопити його увагу, ефективно скерувати його поведінку в потрібне русло тощо. Усе це спричинило звернення нашого дослідження до явища фасцинації (від англ. – *fascination*) [15; 58; 59; 107; 108].

4.2.1. Фасцинативна тактильна поведінка асертивного комуніканта. Явище фасцинації тісно пов'язане з поняттями афасцинації, антифасцинації та контрфасцинації та перебуває з ними в різних за своєю природою зв'язках [41; 42; 107; 114]. Уважаємо за доцільне дослідити специфіку тактильної поведінки художніх персонажів, яким властиві різні стилі спілкування, з позиції фасцинології, а також проаналізувати характер номінацій на позначення дотиків, використовуваних у кожному комунікативному стилі – асертивному, агресивному та субмісивному.

З погляду фасцинології, комунікативні стилі, яким властива експресивність, що приваблює увагу співрозмовника, створює позитивне враження, вважаються фасцинативними [58, с. 81]. За такого підходу асертивний стиль, комуніканти

якого завжди позитивні в спілкуванні, є фасцинативним, адже вибір мовцем асертивного комунікативного стилю ґрунтується на бажанні побудувати конструктивні, рівноправні стосунки з іншими учасниками спілкування, створити комфортний комунікативний фон, що сприятиме гармонізації інтеракції. Асертивність виявляється в умінні бути емоційно доречним та в здатності емоційно налаштуватися на партнера. Емоційний складник цього стилю пов'язаний із тріадою дружелюбності "інтерес – радість – здивування". Це відкритий, контактний, партнерський тип спілкування, що так само виражається і в тактильному репертуарі асертивних комунікативних особистостей [101, с. 147–149].

Проведений аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що для персонажа, який застосовує асертивний комунікативний стиль, типовою є *фасцинативна тактильна поведінки*, тобто цілеспрямована реалізація мовцем таких комунікативно значущих дотиків, що разом з вербальними засобами або ж самостійно сприяють ефективному встановленню комунікативного контакту, успішному, гармонійному ходу спілкування та досягненню комунікативних цілей. У наступному прикладі рукостискання використано як ефективний засіб гармонізації стосунків в умовах некомфортної ситуації спілкування, що свідчить про успішну реалізацію фасцинативного потенціалу тактильної дії:

Emma's banker, sensing our discomfort, steps forward and puts out his arm to shake hands with us, pulling Emma along with him. His other arm is firmly coiled around her (Neill, SLOSM, p. 184).

У художньому дискурсі фасцинативний тактильний репертуар персонажів може бути представлений такими номінативними засобами [42, с. 62]:

– дієсловами на позначення тактильних дій персонажа, які фасцинативно наповнені: *to hug, to kiss, to fondle, to caress, to peck, to nuzzle, to cuddle etc.* Значення вияву любові, симпатії, ніжності, турботи закладено в семантиці цих дієслів:

"Do you suppose we could spend it together?" she asked, cuddling up to him, and looking at him (Steel, TB, p. 353);

– дієслівними конструкціями на позначення тактильних дій персонажа із фасцинативним потенціалом: *to give a hug, to give a kiss, to plant a kiss, to press a kiss, to throw one's arms around sb, to fling one's arms around sb, to wrap one's arms around sb, to envelope sb in an enormous hug etc.*):

"Becky! Oh my God, look at you." He envelops me in an enormous hug (Kinsella, S&B, p. 257);

– фасцинативними прислівниками для опису тактильних дій персонажа: *warmly, comfortingly, gratefully, companionably, affectionately, heartily, gently, soothingly, politely, briskly etc.*:

Brismand, who had only glanced at Flynn once, turned to me again, slinging an arm companionably over my shoulders. "He's not important. I want to know all about you" (Harris, C, p. 72);

– позитивнооцінними прикметниками на зразок: *good, friendly, enormous, hearty, bear, sympathetic, gentle etc.* для надання експресивності тактильним діям персонажа:

Tony Zachary was waiting at the general aviation terminal with a hearty handshake and a vigorous "Good morning, Your Honor" (Grisham, A, p. 171).

Окрім цього, фасцинативний вплив дотику може виражатися за допомогою таких прийомів:

– використання відразу декількох інтенсифікаторів для опису тактильної дії комуніканта:

"Oh, Becky, darling. Congratulations!" Dad gives me the hugest, tightest hug (Kinsella, S&B, p. 430);

– опису декількох тактильних дій, реалізованих у певній послідовності з метою фасцинативного впливу:

She kissed me gently, almost like the breath of a passerby on a city street, then ran her finger over my cheek. "You can't be in love with me, Landon," she said through red and swollen eyes (Sparks, WTR, p. 190).

Як засвідчив проведений аналіз ілюстративного матеріалу, у номінативному просторі художньої англомовної прози фасцинативним може бути покликання

на окремий фізичний параметр тактильної взаємодії. Так, у наведеному нижче прикладі фасцинативним елементом є параметр "зона реалізації дотику":

He touched the nape of my neck briefly; I felt static in his fingertips (Harris, С, р. 376).

Комплексний підхід до вивчення явища тактильної фасцинації закономірно передбачає аналіз механізмів протидії фасцинативному впливу. Ідеться про контрфасцинацію [41; 107, 122], суть якої, за трактуванням Ю. Шрейдера, полягає в реалізації людиною цілеспрямованого опору прийнятій в її звичному середовищі фасцинації, що зі свого боку нав'язує певний спосіб відбору інформації [122, с. 62]. Контрфасцинація – це антипод фасцинації. Будучи протилежними за суттю та маючи різне спрямування, вони передбачають існування одне одного, інакше кажучи, фасцинація породжує контрфасцинацію, і навпаки. Це дві діалектичні протилежності, "поле боротьби та єдності" яких охоплює практично всі сфери людського життя, насамперед комунікативні процеси [15, с. 78–79]. Для понять фасцинації, афасцинації, антифасцинації та контрфасцинації властива динамічна природа. Скажімо, те, що в певному комунікативному контексті є фасцинативним заразом, може втратити таку свою наповненість та набути афасцинативного або ж антифасцинативного характеру. До механізмів контрфасцинації належать: 1) цілеспрямоване ігнорування, уникнення, ухиляння від фасцинативного; 2) навмисне створення психологічних бар'єрів, фільтрів, своєрідного щита, завдання яких протистояти фасцинативному впливу; 3) механізм залучення суперфасцинативного (тобто більш потужної фасцинації), що "глушить", "гасить", пригнічує фасцинативний вплив [107, с. 97]. Для більшої наочності наведемо приклад:

"Louisa." I shot out a hand, as my mother had impressed upon me to do. The young people never offered up a hand these days, my parents had agreed. In the old days you wouldn't have dreamt of a 'hiya' or, worse, an air kiss. This woman did not look like she would have welcomed an air kiss. "Right. Yes. Do come in." She withdrew her hand from mine as soon as humanly possible, but I felt her eyes linger upon me, as if she were already assessing me (Moyes, МВУ, р. 26).

За задумом героїні, заздалегідь запланована нею тактильна поведінка повинна була вчинити позитивне фасцинативне враження на співрозмовницю. Однак, залучений дотик є небажаний для адресата. Це, як відомо, може мати руйнівний вплив на процес становлення комунікативної взаємодії [193, с. 84]. Реакція жінки на запропоноване рукостискання є контрфасцинативною: не ухиляючись від тактильного контакту, вона намагається припинити його так швидко, як це тільки можливо (*She withdrew her hand from mine as soon as humanly possible*), у такий спосіб прагнучи протистояти фасцинативному тактильному впливу іншої учасниці спілкування. Загалом аналіз фактичного англомовного матеріалу показав, що стратегія контрфасцинації фасцинативному тактильному впливу може реалізуватися комунікантами шляхом залучення низки механізмів, серед яких виокремлюємо такі: вербальний опір, невербальний опір. У межах останнього виокремлюємо підгрупи контактного, тобто власне тактильного протистояння, та неконтактного протистояння. Таким чином, протидія фасцинативному тактильному впливу може виражатися словесно, за допомогою прямих та непрямих мовленнєвих актів прохання, вимоги, погрози, наказу тощо [41, с. 111]. Наприклад:

Tony Sommerwille rose to his feet and before she could stop him he'd swept her into a crushing embrace. "It's wonderful to see you too," he told her giving a wink to a waiter. <...> "Let me go," she said through her teeth (Lewis, F, p. 107).

Зазначимо, що вербальні засоби контрфасцинації в цьому випадку поєднуються з паралінгвістичним компонентом (*she said through her teeth*). Так само активний контактний невербальний опір фасцинативному дотику реалізується шляхом залучення комунікантом контрфасцинативних тактильних засобів – відштовхування, ударів, ляпасів тощо, тобто активних тактильних дій (часто деструктивного, агресивного характеру), мета яких припинити фасцинативний тактильний вплив. Наприклад:

"Look," said Miles, smoothing his hair. "You need to calm down, David. <...> You weren't the right for her – was he, Lizzy? – and we're happy. So it's all worked out anyway, even if I did help it along. To get what I wanted. Just once." He put

his arm round me and pulled me towards him. I pushed him away. "Get off me" (Evans, GH, p. 394).

До підгрупи неконтактної контрфасцинації відносимо нетактильні невербальні засоби (кінесичні, паралінгвістичні, проксемні тощо) протистояння фасцинативному тактильному впливу, коли комунікант може: змінювати позицію свого тіла – відхилитися від свого співрозмовника, різко відвертатися тощо: At his tentative touch, she wheeled around (Sparks, BOM, p. 267); Going to her, he started to pull her into his arms, but before she could stop herself she turned away (Lewis, F, p. 141); збільшувати комунікативну дистанцію з ним, фізично унеможливаючи тактильний контакт узагалі, ігнорувати фасцинативні тактильні наміри комуніканта: "Des!" he said and held out his hand. The boy looked at him appraisingly. "Well, well, well..." he said. He had ignored the hand that had been offered to him (Binchy, MF, p. 255); висмикувати руку: She needed to see Jared, she needed to hear his voice to know that he was okay and when Frank had tried to put a comforting hand on her back, she'd jerked away as if scalded (Sparks, BOM, p. 240).

Очевидно, що явище фасцинації має комплексну багат шарову природу, а фасцинативний ефект досягається за допомогою цілого арсеналу вербальних і невербальних засобів комунікації, де тактильний канал комунікації відіграє хоча і важливу, проте далеко не єдину роль. Відповідно і механізми контрфасцинації відзначаються багатоаспектністю, тобто тенденцією до використання декількох способів протидії фасцинативному, їхніх різноманітних комбінацій [41, с. 112]. Пояснимо це за допомогою прикладу, де наявна комбінація контрфасцинативних вербальних і невербальних засобів, зокрема тактильних:

"We can always have one coffee out there," David suggested. Closing up the dishwasher and reaching for her hand, he said, "Now, we can go on avoiding the real issue between us if you like <...>" Rosalind's face was already tightening. "I don't see what there is to discuss," she responded shortly. < ...> "Come and sit down," he said, trying to lead her to the table. "I'm making the coffee," she reminded him, and pulling herself free she turned her back (Lewis, F, p. 70–71).

Намагаючись відновити теплі стосунки зі своєю дочкою, батько вирішує піти на відверту спокійну розмову з нею, однак його ініціатива обговорити болючу для обох тему зустрічає на своєму шляху декілька перешкод. По-перше, жінка чітко заявляє про те, що не хоче торкатися цієї теми, підкреслюючи своє небажання низкою невербальних засобів – вираз її обличчя стає більш напруженим (*Rosalind's face was already tightening*), відповіді лаконічні та сухі (*she responded shortly*). По-друге, намір батька гармонізувати процес комунікації за допомогою дотику до руки героїні, створити комфортні умови спілкування (запрошення сісти за стіл та обговорити наболіле) співрозмовниця руйнує, комбіновано використовуючи дві невербальні контрфасцинативні дії – жінка припиняє тактильний контакт, який має фасцинативне наповнення, звільняючи себе та змінюючи позицію свого тіла (*pulling herself free she turned her back*).

Очевидно, зазначені способи протидії фасцинативному дотику можуть мати різний характер та форму вираження: вербальна та невербальна контрфасцинація – важлива ланка комунікативної тактильної взаємодії персонажів, тому її вивчення є невід’ємним складником дослідження специфіки функціонування невербального компонента "дотик" в англomовному художньому дискурсі [41, с. 112].

Отже, проведений аналіз номінативних засобів на позначення тактильної поведінки персонажа з погляду реалізації її фасцинативного потенціалу на тлі художнього дискурсу дозволив зробити висновок про те, що дотик у процесі комунікації може виступати потужним фасцинативним сигналом. Така природа тактильного компонента спілкування дозволяє йому інтенсифікувати вербальне повідомлення, виступати в ролі важливого засобу встановлення міжособистісних контактів різного характеру, привертати увагу, зачаровувати партнера. Номінації дотику фасцинативного характеру стають невід’ємною частиною особливого прагматично та експресивно навантаженого простору тілесності в художньому дискурсі.

4.2.2. Антифасцинативна тактильна поведінка агресивного комуніканта. Тактильна поведінка комунікантів агресивного стилю

спілкування має принципово інший характер, відповідно й інші номінації на позначення дотиків, залучених до комунікації такими персонажами. У фасцинології на протипагу фасцинативним сигналам виокремлюють поняття анти- та афасцинації. Зупинимося докладніше на першому з них. Явище антифасцинації визначають як сукупність ознак, властивостей і дій, що активно руйнують комунікацію. Інакше кажучи, антифасцинація – це активна деструктивна надмірність [107, с. 91]. Виходячи із твердження, що комуніканти, яким властивий агресивний стиль, не можуть бути фасцинативними, оскільки відкрито вдаються до вираження своїх негативних емоцій, несхвалення, погрози тощо [58, с. 82], припускаємо, що тактильний репертуар таких персонажів матиме антифасцинативний характер. Агресивному комунікативному стилю властиві егоцентричність і деструктивність [101, с. 155]. Концентрація лише на власних потребах та бажанні домінувати веде до ігнорування агресивною комунікативною особистістю інтересів партнера з комунікації [153, с. 188], отже, до створення некомфортних, ворожих умов спілкування, його дисгармонізації. Емоційний складник цього стилю ґрунтується на тріаді ворожості, що є виявом різного ступеня негативного налаштування щодо комунікативного партнера – від гніву до відрази та зневаги. Ворожість – це орієнтація особистості на конфлікт [101, с. 153], яка значною мірою реалізується і через невербальний канал комунікації, зокрема тактильний. Егоцентричність, деструктивність, надмірність, ворожість як типові риси агресивного комунікативного стилю виявляються і в тактильних комунікативних засобах, що набувають антифасцинативного характеру. Отже, на протипагу фасцинативній виокремлюємо **антифасцинативну тактильну поведінку** мовця та визначаємо її як реалізацію останнім такого набору комунікативних дотиків, що разом із вербальними засобами або самостійно має руйнівний вплив на процес комунікації на етапах її встановлення, розвитку чи завершення. Розглянемо докладніше, як антифасцинативна тактильна модель поведінки персонажа знаходить своє відображення в художньому дискурсі в рамках агресивного стилю спілкування. Аналіз англійського фактичного

матеріалу показав, що такесичні засоби є експліцитними маркерами агресивного стилю спілкування комуніканта. Контактний характер тактильного каналу комунікації дозволяє комунікантові безпосередньо апелювати до фізичних відчуттів партнера, викликаючи неприємні, іноді навіть больові відчуття, що, веде до дисгармонізації комунікативного процесу, створює некомфортні умови спілкування, деструктивно впливаючи на його хід. Однак, саме таким шляхом агресивний комунікант намагається досягти поставленої мети, домінуючи та пригнічуючи партнера, часто погрожуючи або залякуючи його:

"Next time send a letter." Marino grabs him by the front of his dirty denim jacket. "It's cheaper than a funeral" (Cornwell, BD, p. 193).

У наведеному прикладі тактильна поведінка персонажа є експліцитним маркером його агресивного стилю спілкування, ворожого ставлення до співрозмовника; вербально виражену погрозу більше не з'являтися в його офісі, герой супроводжує тактильною дією з яскраво вираженим агресивним відтінком, тим самим підкреслюючи власну роздратованість і недружелюбне ставлення до непроханого гостя. У наступному фрагменті дискурсу героїня, будучи розгніваною через несправедливу, на її думку, критику створеного нею дизайну інтер'єру залучає тактильні засоби з метою акцентувати незгоду з такою оцінкою власної роботи:

She prods him in the chest with her dagger nail as she emphasizes each word, finally backing him up against the wall. "Don't. Tell. Me. That this is too big for me" (Ahern, TFM, p. 345).

Штирхаючи гострим нігтем у груди співрозмовнику, жінка вдається до відкрито агресивного стилю комунікації, надмірної експресивності та нестриманості, та врешті-решт фактично притискає співрозмовника до стіни, цим самим демонструючи своє бажання пригнітити, ігнорувати альтернативний погляд. Намір заявити про власну домінантну позицію, продемонструвати свою силу та владу над іншим є однією з передумов використання персонажем антифасцинативної тактильної моделі поведінки у рамках агресивного стилю.

Наприклад:

He feels the power. It spikes through his brain like an electric shock, and he grabs her hard around the wrists (Cornwell, BD, p. 218).

Міцно хапаючи жінку за зап'ястя, герой використовує фізичну силу, високу інтенсивність дотику з метою досягти поставленої цілі.

У номінативному просторі художнього англомовного дискурсу виокремлюємо такий репертуар номінативних засобів на позначення антифасцинативної тактильної поведінки персонажа:

– дієслова, у семантиці яких закладено агресивний (деструктивний) компонент або потенційне нанесення шкоди об'єкту : *to slap, to grab, to grip, to seize, to hit, to smack, to whack, to paw, to punch, to sock, to thump, to pummel, to prod, to slam, to shove* etc.:

"I think not," said Teddy firmly, stepping smoothly to one side and gripping her elbow (Binchy, MF, p. 130);

"Have a seat," Major Dee said, as Colin shoved Aaron towards the sofa (Muchamore, MD, p. 225).

Kerry punched James on the arm. "Don't be so sexist" (Muchamore, MD, p. 100);

Oddly, Edward felt no panic. Vinnie's meaty hand grabbed a handful of shirt just below his neck and lifted him out of his chair (Adler, RH, p.191).

В останньому з наведених вище прикладів антифасцинативний характер номінації на позначення тактильної поведінки персонажа передається шляхом декількох прийомів: по-перше, автор використовує дієслово *to grab* – "*to take hold of someone or something with sudden or violent movement*" [239], у такий спосіб визначаючи залучену персонажем тактильну дію як неочікувану, різку та надмірно інтенсивну, що, очевидно, зумовлено розлюченістю героя; по-друге, антифасцинативність виявляється в обраному персонажем місці реалізації дотику-хапання (*just below his neck*) – це чутлива до тактильного втручання тілесна зона, дотик до якої розцінюватиметься реципієнтом як загрозовий та образливий; по-третє, імпліцитним маркером антифасцинативного забарвлення тактильної поведінки персонажа в цьому прикладі можемо вважати опис частини тіла,

що виконує дію (*Vinnie's meaty hand*) – товста м'ясиста рука. Такий опис фізичної характеристики частини тіла персонажа хоча і є об'єктивним, неекспресивним [51, с. 402], у поданому контексті сприймається як неприємний, небезпечний та загрозовий. Наведемо ще один приклад, який ілюструє агресивний стиль тактильної поведінки комуніканта:

"Gissa smile, sweetheart. It's Marky's stag weekend," one slurred, slamming a ham-sized hand on to my shoulder. "It's Monday." I tried not to flinch as I peeled it off (Moyes, МВУ, р. 195).

Номінація *slamming a ham-sized hand* поєднує в собі декілька антифасцинативних елементів, що дозволяє розпізнати дотик як надмірний, некомфортний для реципієнта та агресивний: дієслово *to slam* актуалізує параметри швидкої (*fast*) та інтенсивної (*violent*) тактильної дії, а опис розміру та незграбності руки, що реалізує дотик, за допомогою номінації *a ham-sized hand* збільшує силовий компонент та дискомфортний для реципієнта характер тактильного контакту. Про те, що такий тактильний контакт є неприємним та страхітливим для героїні, свідчить її реакція: припиняючи контакт, вона докладає зусиль, щоб не здригнутися;

– дієслівні конструкції на позначення тактильних дій персонажа, що мають антифасцинативне (агресивне) наповнення: *to give a slap, to strike a blow, to land a punch, to give a thump, to earn sb a punch from sb*:

"She is a bitter little lemon," Rat said, which earned him a punch from Lauren (Muchamore, MD, р. 126).

– прислівники, що, описуючи тактильну дію персонажа, надають їй антифасцинативного забарвлення: *aggressively, hard, tightly, furiously, violently, crossly* etc.:

"Waffles," Hayley spat, as she smacked James hard across the face (Muchamore, MD, р. 136);

I was furious. Drawing in my breath in anger, I stepped closer to her, gripped her arm tightly and stared hard at her. "Now you listen to me and listen very, very carefully," I said in a low, harsh voice (Bradford, DTK, р. 106).

Розлюченість героїні виражається зокрема номінаціями на позначення низки невербальних засобів: проксемних (*I stepped close to her*), такесичних (*gripped her arm tightly*), зорових (*stared hard at her*) і паралінгвістичних (*in a low, harsh voice*). Антифасцинативного забарвлення тактильна поведінка персонажа набуває внаслідок використання автором прислівника *tightly*, що активізує динамічний, силовий аспект тактильної дії – стискання. Розглянемо ще один приклад:

"Mr. Fletcher?" I wait until he is looking right at me, expecting a thank-you, and then I slap him as hard as I can across the face (Picoult, KF, p. 101).

Антифасцинативний характер тактильної поведінки героїні виявляється, по-перше, у реалізованих нею фізичних параметрах дотику: типі (*I slap him*), інтенсивності (*as hard as I can*) та площі дотикової поверхні (*across the face*), – по-друге, у факторі несподіваності такої поведінки для іншого учасника комунікації – замість подяки герой отримує ляпаса;

– прикметники, що описуючи тактильну дію, надають їй антифасцинативного характеру (з акцентом на силовий компонент дотику): *hard, crushing, tight, furious, violent, aggressive etc.*

Також зазначимо, що ворожість як емоційний складник агресивного стилю спілкування досить часто передбачає уявлення та фантазії, пов'язані з нанесенням шкоди об'єкту ворожого ставлення [101, с. 153]. Це стосується і тактильних засобів фізичного впливу на об'єкт, бажання нанести біль співрозмовнику, що з тих чи інших причин не може бути реалізоване. У наступному прикладі невинувато зухвалий вираз обличчя злочинця викликає в героїні бажання вдарити по ньому кулаком, що не реалізується з огляду на соціальний контекст ситуації:

I wanted to punch his face until he didn't look so smug (Patterson, 4OJ, p. 370).

Розглянемо ще один приклад:

Perfectly mildly, he said, "When I heard that you were getting married... Well, you and I both know that you're not cut out for this, Lisa. You're looking stunning, by the way, and how old will you be next birthday?" Torn between wanting to slap him and getting up and walking out, she heard herself saying, "Forty, the same as you, but clearly only one of us is wearing well" (Lewis, F, p. 109).

У наведеному фрагменті дискурсу жінка свідомо не піддається на відверто провокативні зауваження свого співрозмовника, який зі свого боку має намір "вколоти" героїню, акцентуючи увагу на її віці та неспроможності створити міцний шлюб. Однак героїня вміло реагує на провокацію: жінка стримує своє бажання дати ляпаса або ж просто піти геть, натомість гідно відповідає співрозмовникові.

Конфлікт визначають як найбільш гострий спосіб вирішення суттєвих протиріч, що виникають у процесі взаємодії. Він полягає в протидії суб'єктів конфлікту та зазвичай супроводжується негативними емоціями. Незгода суб'єктів конфлікту може розгортатися в комунікативній, поведінковій та діяльнісній площинах [4, с. 81]. До невід'ємних атрибутів конфлікту, або конфліктної ситуації, належать учасники конфлікту (протидіючі сторони, опоненти), предмет конфлікту (відображення зіткнення інтересів та цілей конфліктних сторін, наявна або уявна проблема як суть конфлікту), об'єкт конфлікту (матеріальна, соціальна або духовна цінність, володіти якою прагнуть учасники конфлікту), макро- та мікросередовище конфлікту (умови, у яких перебувають і діють сторони конфлікту) [там само, с. 232–235]. Формою комунікативної конфліктної взаємодії виступає конфліктний діалогічний дискурс, в умовах якого вербальна та невербальна діяльність дискурсивних особистостей спрямована на подолання протиріч, що викликали конфлікт [103, с. 78]. Слід зазначити, що фізичний вплив, який за своєю природою передбачає тактильний контакт з об'єктом у тій чи іншій формі реалізації, є одним із невербальних способів впливу учасників дискурсивних практик в умовах комунікативного конфлікту [101, с. 163]. Дослідження лінгвокогнітивних і прагматичних особливостей дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії в сучасній англомовній прозі показало, що здійснення фінальних невербальних активних конфліктних дій з позитивними чи негативними наслідками є однією з її дистинктивних ознак [117, с. 9]. Концептуальний аналіз завершальної фази конфліктного дискурсу дозволив виокремити три ключові концепти: БОРОТЬБА (діяльність, спрямована на подолання чи знищення когось або чогось), ЗГОДА (взаємна домовленість, погодження з чимось) та ГАРМОНІЯ (поєднання, примирення,

злагожденість). Експлікація цих концептів передбачає використання корпусу дієслів фізичної дії, до складу яких входять дієслова на позначення тактильної діяльності мовця. Так, при розгортанні концепту БОРОТЬБА актуалізуються такі такесичні дієслова, як: *to grab sb., to smack sb., to give sb a shove* та ін.; при розгортанні концепту ГАРМОНІЯ використовуються дієслова на позначення тактильних дій та операцій мовця, як-от: *to touch, to take in sb's arms, to cling, to trace, to hold, to pull, to kiss, to tug at smth.* та ін.; при розгортанні концепту ЗГОДА передусім вживаються позначення дотику у формі рукостискання *to shake hands*. Поява певної форми дотику на завершальній фазі конфлікту зумовлена як вибором конкретної комунікативної стратегії (суперництво, співробітництво, компроміс, пристосування, поступка), так і чинниками ситуативного, індивідуального та гендерного характеру [117, с. 13–16].

Невербальні дії конфліктних комунікантів різняться залежно від властивого для них стилю спілкування. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що тактильні способи впливу в ході конфлікту залучаються в усіх трьох комунікативних стилях: агресивному, асертивному та субмісивному. Закономірно, що форма реалізації залучених дотиків за їхніми параметральними характеристиками буде відмінною. Так, тип конфліктної взаємодії, що ґрунтується на конкуренції та боротьбі, отже, бажанні перемогти суперника, а не досягти компромісу, передбачає антифасцинативну модель тактильної поведінки персонажа, що виявлятиметься в ударах руками, ногами, ляпасах, хапаннях тощо. У художньому дискурсі акцентується на силовому компоненті тактильної дії персонажа (*to gripping sb's arm tightly, to grab sb hard, to wrap sb's arm with crushing force* etc.) Тактильні засоби впливу, що використовуються агресивними комунікантами в ході конфлікту мають різкий, брутальний, часто больовий характер, виражають неприязнь і ворожість, частково або повністю ігнорують принцип ввічливості, тому відповідають критеріям антифасцинативності.

We all stepped back when it was clear she was aiming for Tom. She grabbed him by the scruff of the nightshirt so that it rode up almost to his bottom. "You!" She

curled her lip and bared her teeth. "You're starting to get on my nerves! <...> You've ruined Christmas! You've ruined it!" Her voice broke (Evans, GH, p. 104).

Натомість засоби фізичного впливу в умовах конфліктної ситуації, в основі якої лежить принцип кооперації, мають превентивний характер, тобто спрямовані на те, щоб попередити виникнення конфлікту чи його розгортання. У цьому випадку конфліктний дискурс розгортатиметься в умовах асертивного комунікативного стилю, з його вектором на мирне вирішення протистояння. Відтак, тактильні засоби матимуть принципово відмінну форму реалізації – наприклад, дружні легкі дотики до нейтральних частин тіла співрозмовника, що можуть виявляти свій фасцинативний потенціал:

I covered Keith's hand with my own. "Would you feel more comfortable if we took of those cuffs" (Patterson, 4OJ, p. 69).

Модель поступливості, прийняття вини на себе передбачає активізацію афасцинативних тактильних засобів. З одного боку, субмісивна комунікативна особистість намагатиметься взагалі уникнути будь-якого тактильного контакту з партнером, проте, якщо тактильна взаємодія і матиме місце в процесі спілкування, її характер відзначатиметься невпевненістю, тривожністю, знервованістю. З іншого боку, субмісивна позиція комуніканта в умовах конфлікту активізуватиме використання ним дотиків-адаптерів різних типів: здебільшого самоадаптерів та об'єкт-адаптерів, що є визнаними маркерами невпевненого, тривожного комуніканта.

Таким чином, нам вдалося виявити, що в контексті конфлікту тактильні засоби впливу займають окреме місце в системі невербальних способів впливу комунікантів один на одного та набувають різної форми реалізації й номінативного вираження з огляду на тип комунікативного стилю, що властивий комунікантам у заданому конфліктному дискурсі.

4.2.3. Афасцинативна тактильна поведінка субмісивного комуніканта. Сутність афасцинативного ґрунтується на критерії байдужості, такому, що не привертає до себе уваги, прагне бути не помітним; афасцинація –

це відсутність фасцинації, невиділеність, ентропія комунікації. На відміну від активного руйнівного характеру антифасцинації, афасцинація має пасивний руйнівний вплив на процес спілкування [107, с. 91–93]. Виходячи зі сказаного, припускаємо, що тактильний репертуар комунікантів, яким властивий субмісивний стиль спілкування, матиме афасцинативний характер. Психологічними передумовами дотримання субмісивного стилю спілкування можуть стати такі індивідуальні особливості мовця, як: сором'язливість, низька самооцінка, надмірна залежність від думки інших, тривожність, інертність та апатичність [153, с. 186]. З метою уникнення конфлікту субмісивна особистість обирає лінію поведінки підлеглого, замовчуючи, стримуючи власні почуття та переживання, потреби та незадоволення чим-небудь. Приводом до такого типу поведінки часто є страх перед іншим учасником комунікативної взаємодії, невпевненість у власній перемозі або ж бажання навмисне створити оманливе враження покірності та готовності поступитися власними інтересами [101, с. 150]. Комуніканти неасертивного комунікативного стилю виражають набагато менше зацікавленості, ніж відчувають насправді. Під час розмови вони майже не жестикулюють та намагаються триматися якнайдалі від співрозмовників [58, с. 82]. Тріада хвилювання – "тривога – сором – страх" – є емоційним складником субмісивного комунікативного стилю, який за своєю природою є важко контактний, що зокрема виявляється і в типовому для нього наборі тактильних засобів. Це дотики, що мають афасцинативний характер, вони відштовхувальні та неефективні з комунікативного погляду, виражають невпевненість, експресивну нервозність та емоційну тривожність та є складниками ***афасцинативної тактильної поведінки***. Зазначимо, що комуніканти, вдаючись до субмісивного стилю спілкування, часто свідомо чи неусвідомлено використовують значну кількість самоадаптерів та об'єкт-адаптерів, що для інших учасників комунікативного процесу слугує чітким маркером високого рівня тривожності, схвильованості, нервового напруження:

"I was wondering, Lucy, whether we could have lunch together next week," she says, nervously fiddling with a string of pearls round her neck as I'm trying to leave

the house (Neill, SLOSM, p. 102).

We stood there. Mrs. Traynor seemed agitated, her hand running through her hair, reaching down for the chain around her neck. Finally – as if she could not help herself – she blurted out, "Would it really have hurt you to have waited? Just a few weeks?" (Moyes, MBY, p. 312).

У номінативному просторі художнього англomовного дискурсу репертуар номінативних засобів на позначення афасцинативної тактильної поведінки персонажа в основному представлений низкою: 1) прислівників: *nervously, limply, agitatedly, awkwardly, anxiously* etc.: *"There, there, old girl," said Fred, and stood up to pat her on the shoulder a little awkwardly* (Moyes, AY, p. 222); 2) прикметників на зразок *nervous, agitated, awkward, stiff, anxious* etc., що надають афасцинативного забарвлення тактильним діям та відповідно реалізованим тактильним контактам персонажів: *Moira gave her an awkward hug and went back to the Stella Maris* (Binchy, MF, p. 280); *Simeon ran nervous fingers through his greying stubble. "Will you pay me for the information?"* (Muchamore, MD, p. 312); *Stella held up her thin arms to give him an awkward combination of a hug and a peck on the cheek* (Binchy, MF, p. 70). Незграбний характер тактильного контакту в останньому з наведених фрагментів пояснюємо зняковілістю героїні, що впливає з контексту: герої малознайомі, проте повинні створити враження нерозлучної пари, щоб справити позитивне враження на представника соціальної служби. Однак невпевненість героїні в собі, її знервованість і хвилювання через ситуацію, що виникла, "читається" в її афасцинативній тактильній поведінці, актуалізованій автором за допомогою двох номінативних прийомів: використання прикметника *awkward* для опису залученого тактильного контакту та невизначеність, нечіткість форми його реалізації. Розглянемо ще один фрагмент з художнього дискурсу, що ілюструє взаємодію субмісивного та асертивного типів комунікативної особистості:

"Hi!" She gives me a stiff hug. "How are you, Becky? I've been seeing my tutor, and I thought I'd drop by. I tried ringing, but the line was busy. Is it OK?" She looks slightly nervous. Honestly! As if I'm going to say no, it's not, go away. "Of course!"

I warmly clasp her back. "It's fab to see you. Come on in!" (Kinsella, S&B, p. 177).

Субмісивний стиль. властивий першому комунікантові, виражається як вербально (непрямий мовленнєвий акт пояснення та виправдання), так і в невербально (*she gives me a stiff hug, she looks slightly nervous*). Афасцинативного відтінку тактильній моделі поведінки цієї учасниці комунікативної взаємодії надає прикметник *stiff*, використаний для опису реалізованих нею обіймів. На противагу співрозмовниці, інша учасниця спілкування використовує асертивний стиль, що, зокрема, виражається в реалізованій нею фасцинативній тактильній поведінці (*I warmly clasp her back*), яка демонструє гостинність, дружлюбність і спрямованість на комфортизацію умов комунікації.

Окрім цього, можна стверджувати, що афасцинативна тактильна модель поведінки втілюється в так званих професійних дотиках (класифікація за Крейдлінім), наприклад, тактильні дії лікаря під час медичного огляду, дотики перукарів, косметологів тощо у ході виконання їхніх професійних обов'язків. Такі професійні дотики вважаємо афасцинативними. У наступному фрагменті художнього дискурсу акцентується увага на безособовому афасцинативному характері професійних дотиків:

I worked slowly and carefully, encouraged by the fact that he seemed briefly at peace. The thought flashed by that the only time anyone ever touched Will was for some medical or therapeutic procedure, and so I let my fingers rest lightly upon his skin, trying to make the movements as far from the dehumanized briskness that characterized Nathan's and the doctor's interactions with him as possible (МВУ, Moyes, p. 127).

Також припускаємо, що до афасцинативних за своєю природою належать суто випадкові дотики, які бувають у натовпі, громадському транспорті, ліфтах тощо, і при цьому не належать до категорії псевдовипадкових.

Нижче подано таблицю, що ілюструє комунікативно-прагматичні характеристики різних тактильних моделей поведінки (фасцинативної, антифасцинативної та афасцинативної), які демонструють мовці асертивного, агресивного і субмісивного стилів спілкування (див. табл. 4.1).

Фасцинація тактильної поведінки комунікантів різних стилів спілкування

Стиль комуніканта	Модель тактильної поведінки	Характеристики моделі тактильної поведінки
1	2	3
Асертивний	Фасцинативна тактильна поведінка	конструктивна партнерська контактовстановлювальна гармонізуюча комфортна емпативна ефективна
Агресивний	Антифасцинативна тактильна поведінка	деструктивна суперницька надмірно контактна дисгармонізуюча некомфортна неемпативна неефективна
Субмісивний	Афасцинативна тактильна поведінка	поступлива важкоконтактна апатична інертна неефективна

Для ілюстрації номінативних, комунікативних і прагматичних відмінностей, що властиві трьом досліджуваним тактильним моделям поведінки персонажа (фасцинативної, антифасцинативної та афасцинативної), розглянемо як вони реалізуються на прикладі рукостискання:

"Justin Hitchcock," the woman says again and reaches out her hand. "Kate McDonald." She shakes his hand firmly (Ahern, TFM, p. 443).

Фасцинативне рукостискання у виконанні асертивного комуніканта характеризується прислівником *firmly*. Помірно міцне, тверде рукостискання є важливою ознакою самоповаги та поваги до партнера. Воно вважається найбільш ефективним з комунікативного погляду, тому що позитивно впливає на подальший хід спілкування, його гармонізацію [104, с. 84].

Рукостискання у виконанні агресивного комуніканта має яскраво виражену антифасцинативну природу:

Langdon held out his hand to shake. "Robert Langdon." Fache's enormous palm wrapped around Langdon's with crushing force (Brown, DVC, p. 21).

Акцент зроблено на силових параметрах рукостискання: надзвичайно великий розмір долоні персонажа (*Fache's enormous palm*) інтенсифікується використаним ним типом тактильної дії та площею дотикової поверхні (*wrapped around Langdon's*), а також силою, з якою він стискає руку партнера, що сприймається як руйнівна (*with crushing force*). Такий тип рукостискання демонструє силу та владу, домінуючу позицію або ворожість [104, с. 84], що зі свого боку має дизгармонійний, певною мірою деструктивний, тому антифасцинативний вплив на спілкування.

У наступному прикладі рукостискання у виконанні субмісивного комуніканта має афасцинативне забарвлення:

"Yes!" At once I realize I sound too excited. "I mean...yeah." I affect a similar nonchalance. "We thought we'd have a look." "Fabia Paschali." Her handshake is like wet cotton wool (Kinsella, S&B, p. 50).

Порівняння рукостискання персонажа з вологою ватою надає йому радше негативної оцінки, актуалізуючи такі його властивості, як: млявість, інертність. Цей тип рукостискання вважається дослідниками найменш ефективним та найбільш хибним для успішної комунікації, оскільки сигналізує про незацікавленість або небажання продовжувати спілкування взагалі [104, с. 84–85].

Отже, у результаті проведеного аналізу ілюстративного матеріалу, послуговуючись науковим тлумаченням комунікативного стилю як способу дискурсивної вербальної та невербальної поведінки, в основі якої лежить діяда "перемогти :: зазнати поразки", було виявлено, що асертивному комунікантові властива фасцинативна тактильна модель поведінки, що має конструктивну

та партнерську природу, гармонійний вплив і є комфортною, емпативною й ефективною в умовах комунікативної взаємодії мовців. Антифасциативна модель тактильної поведінки агресивного мовця відзначається деструктивним і суперницьким характером, є надмірно контактною, тому некомфортною і неефективною, такою, що має негативний дисгармонійний вплив на хід комунікації. Афасциативна тактильна модель поведінки субмісивного комуніканта характеризується поступливістю, апатичністю або інертністю, є важкоконтактною та малоефективною в досягненні комунікативного успіху. У номінативному просторі сучасного англомовного художнього дискурсу кожен із зазначених типів тактильної поведінки комунікантів різної стильової належності репрезентується номінативними засобами відповідного фасциативного наповнення.

Висновки до розділу 4

1. Функціональний потенціал номінативних одиниць на позначення тактильної поведінки персонажа виявляється в їхній здатності виконувати в номінативному просторі англомовного художнього дискурсу шість прагматичних функцій – дейктичну, адаптивну, регулятивну, емотивну, іллокутивну та когнітивну. Дейктична функція такесичних номінацій здійснюється у трьох планах – соціального, просторового та особистісного дейксису. Адаптивна функція номінацій на позначення тактильної поведінки персонажа реалізовується шляхом їх здатності виражати соматичні (задоволення або приховування соматичних потреб, реакція на фізичний біль, завдання собі фізичного болю), психологічні (приховування переживань, емоційних станів, самовтішання, самозаспокоєння), естетичні (дії, спрямовані на догляд за собою та чепуріння) та діяльнісні (виконання різних об'єктивних форм діяльності, полегшення чи блокування сприйняття через слуховий або зоровий канали комунікації) потреби комуніканта. Регулятивна функція мовних засобів на позначення дотику персонажа виявляється у їхній здатності керувати дискурсом на фазах встановлення, підтримки та розмикання комунікативного контакту художніх персонажів. Емотивна функція такесичних номінацій

у семіотичному просторі художнього тексту розкривається у їхньому потенціалі передавати гедонічне емоційне забарвлення (позитивне чи негативне), інтенсифікувати емоційні вияви, що експліковані іншими невербальними компонентами комунікації, а також автономно і з опорою на вербальне повідомлення виражати емоції, переживання та почуття комунікантів. Виокремлення іллокутивної функції номінацій дотику зумовлене їхньою здатністю реалізовувати прагматичний зміст, передусім директивного й експресивного характерів. До прагмасемантичних різновидів директивів, комунікативно-інтенціональний зміст яких виражений такесичними номінаціями, зараховуємо застереження, спонукання, вимогу, наказ та запит про увагу. Експресиви тлумачимо як прагмасемантичні різновиди, де номінації дотику мають іллокутивне навантаження підтримки, втішання, заспокоювання, підбадьорювання, недовіри, збентеження, страху, суму та докору. У межах експресивів виділено підклас етикетних експресивів вдячності, вибачення, привітання, прощання, похвали та співчуття. Реалізація когнітивної функції забезпечується номінаціями дотику, що регулярно стають індикаторами пізнавальної та інтелектуальної діяльності художнього персонажа.

2. Відповідний комунікативний стиль мовця (асертивний, агресивний чи субмісивний) відображається на характері та параметральних особливостях реалізованих тактильних засобів спілкування. Для асертивного стилю спілкування властивою є фасцинативна тактильна поведінка персонажа, яку визначаємо як цілеспрямовану реалізацію комунікантом таких комунікативно значущих дотиків, що разом з вербальними засобами або ж самостійно сприяють ефективному встановленню комунікативного контакту, успішному, гармонійному ходу спілкування та досягненню комунікативних завдань мовцем. Для агресивного стилю спілкування типовою є антифасцинативна тактильна поведінка персонажа, яку трактуємо як реалізацію останнім такого набору комунікативних дотиків, що разом із вербальними засобами або самостійно руйнує процес комунікації на етапах її встановлення, розвитку чи завершення. Субмісивному комунікативному стилю властиві дотики, що мають

афасцинативний характер, є відштовхувальними та неефективними з комунікативного погляду, виражають невпевненість, експресивну нервозність й емоційну тривожність та утворюють афасцинативну тактильну модель поведінки. У художньому дискурсі фасцинативний, антифасцинативний та афасцинативний тактильний репертуар персонажів представлений номінативними такесичними засобами відповідного характеру.

3. Механізми контрфасцинації фасцинативному тактильному впливу включають вербальний і невербальний опори. Перший реалізується комунікантом у прямих і непрямих актах прохання, вимоги, погрози, наказу тощо. У межах останнього розмежовуємо підгрупи контактного, тобто власне тактильного протистояння, та неконтактного, що передбачає використання невербальних компонентів комунікації різної системної належності, окрім тактильної, – кінесичних, проксемних, паралінгвістичних, окулесичних тощо.

Найсуттєвіші положення цього розділу висвітлені в таких публікаціях автора: [37; 38; 41–43].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено комплексний лінгвістичний аналіз засобів на позначення тактильної поведінки мовця в номінативному та комунікативно-прагматичному аспектах на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу. Звернення до цієї теми зумовлене комунікативною спрямованістю сучасних мовознавчих студій на вивчення невербальних компонентів комунікації, до яких належать і тактильні, що стають об'єктом номінації в різних типах дискурсу. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження послуговували наукові праці з комунікативної лінгвістики, теорії номінації, прагмалінгвістики, психолінгвістики та невербальної семіотики, а також результати досліджень, здійснених у галузі наук гуманітарного циклу, зокрема філософії, психології, антропології, соціології тощо.

У результаті систематизації теоретичної бази дослідження тактильної поведінки мовця в роботі уточнено поняття "тактильна поведінка мовця", що визначено як одну або декілька невербальних фізичних контактних дій (дотиків) мовця, виконаних за допомогою руки чи іншої частини його тіла стосовно об'єкта дії, які є функціонально та прагматично навантажені, виходячи з лінгвальних й екстралінгвальних ознак конкретного моменту комунікативного буття людини. Одиницею виміру тактильної поведінки мовця визначено дотик, що є вродженою іманентною здатністю людини пізнавати світ через постійні фізичні контакти з ним, які мають універсальний, двоїстий та інтегративний характер, і в межах тактильного каналу комунікативного зв'язку слугують семіотичними вмістилищами комунікативних значень. Тактильна поведінка є тілесно-орієнтованою дискурсивною практикою комунікативного буття людини, вплетеною в діалогічну взаємодію мовців, де дотики слугують прагматичними інструментами комунікативного впливу.

У дисертації розроблено комплексну методіку дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця. Застосований модулярний метод дозволив виявити основну структурну одиницю дослідження – такесичний модуль та побудувати типологію такесичних модулів. Такесичний модуль визначено як частину сучасного англомовного художнього дискурсу, що містить одну або більше номінацій на позначення

тактильної поведінки мовця. Із урахуванням релевантних ознак виокремлено і схарактеризовано такі типи такесичних модулів в англomовному художньому дискурсі: однономінативний і багатомінативний (за номінативною ознакою), ініціальний, медіальний та фінальний (за локативною ознакою), комплементарний, субститутивний і опозитивний (за функціональною ознакою), активний, пасивний та взаємний (за модусною ознакою) типи такесичних модулів.

У роботі виявлені та схарактеризовані засоби на позначення тактильної поведінки мовця в англomовному художньому дискурсі в номінативному аспекті. Визначено компоненти такесичного модуля (суб'єкт дотику, інструмент дотику, об'єкт дотику, тактильна дія й тактильний контакт, тактильний досвід і тактильна взаємодія мовців) та проаналізовано їхню номінативну репрезентацію. З'ясовано, що компоненти такесичного модуля вербалізуються в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу такесичною лексикою різної частиномовної належності, соматичною лексикою та лексикою загального характеру. За структурно-семантичним критерієм в межах такесичної лексики виокремлено спеціальні, спеціальні розгорнуті та неспеціальні номінації на позначення тактильної поведінки мовця. У спеціальних номінаціях, до яких належать іменники та дієслова на позначення дотику, план змісту сукупно відображає форму і значення. Спеціальні розгорнуті номінації на позначення тактильної поведінки мовця представлені усталеними дієслівними словосполученнями, що містять дієслова "непрямого абстрагованого значення", дієслівними словосполученнями з дієсловами вузької семантики, розгорнутими субстантивними словосполученнями та прийменниково-іменниковими комплексами. Неспеціальні номінації на позначення тактильної поведінки мовця – це номінативні комплекси з підрядною будовою $V + dN$ або предикативною будовою $N + V$, де V – це дієслова, що передають тактильну дію, N – іменники, що називають орган її продукування, d – детермінанти, що вказують на виконавця тактильної дії. За допомогою компонентного аналізу визначено семантичні компоненти лексичного значення спеціальних номінацій, в результаті чого в семній структурі дієслів на позначення тактильної поведінки мовця виокремлено архісеми *'встановити тактильний контакт'* та *'бути*

у тактильному контакті', а також низку диференційних сем, зокрема, 'інтенсивність', 'зміна інтенсивності', 'повторюваність', 'раптовість', 'швидкість', 'місце реалізації', 'інструмент', 'спрямованість', 'спосіб і манера', 'емотивність', 'випадковість', 'грайливість', 'мета' і 'причина' дотику.

У дисертації з'ясовано фактори номінативної варіативності та комбінаторики такесичних модулів в англomовному художньому дискурсі. Встановлено, що поєднання різносистемних невербальних модулів у межах полікомпонентного модуля визначається впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. До перших віднесено фактори адресованості, гармонійності та рівноваги. Результатом впливу фактору адресованості є одновекторні або різновекторні полікомпонентні невербальні модулі; фактор гармонійності виявляється в номінативному консонансі або номінативному дисонансі поєднаних невербальних модулів; унаслідок впливу фактору рівноваги виникають збалансовані або незбалансовані багатоконпонентні невербальні модулі. Внутрішні фактори комбінаторики визначено як специфічну взаємодію ключових параметрів різних невербальних виявів персонажа, вербалізованих в сучасному англomовному художньому дискурсі.

У роботі визначено специфіку номінацій на позначення тактильної поведінки мовця в комунікативно-прагматичному аспекті. Виявлено, що в номінативному просторі англomовного художнього дискурсу досліджувані одиниці виконують дейктичну, адаптивну, регулятивну, емотивну, іллокутивну та когнітивну функції. Дейктична функція номінативних одиниць на позначення тактильної поведінки мовця вказує на референта і його характеристики, забезпечуючи реалізацію соціального, особистісного і просторового дейксису. Адаптивна функція номінацій на позначення тактильної поведінки мовця виявляється в свідомому чи несвідомому, прихованому чи відкритому залученні персонажем різних адаптерів з метою забезпечення фізичних, соматичних, естетичних, етичних, експресивних або діяльнісних потреб, які зумовлені пристосуванням особистості до існуючих умов реальності. Виявом регулятивної функції номінацій на позначення тактильної поведінки мовця є їхній втілений потенціал керувати дискурсом, бути засобом встановлення, підтримки або розмикання комунікативного контакту. Емотивна

функція розкривається в призначенні досліджуваних номінацій виражати низку емоцій персонажа: суму, гніву, страху, огиди, радості, співчуття і любові. Іллокутивна функція забезпечується свідомим використанням мовцем тактильних засобів спілкування з метою досягнення поставлених комунікативних завдань. Номінації на позначення тактильної поведінки мовця в просторі сучасного англomовного дискурсу реалізують передусім директивний і експресивний прагматичний зміст. Директиви представлені такими прагмасемантичними підтипами, як: застереження, спонукання, вимога, запит про увагу і наказ; експресиви реалізують прагматичні значення підтримки, втішання, підбадьорювання, недовіри, збентеження, страху, суму, заспокоювання і докору; етикетні експресиви – вдячності, вибачення, привітання, прощання, похвали та співчуття. Зі свого боку когнітивна функція досліджуваних номінацій виявляється в їхній здатності маркувати пізнавальну, інтелектуальну і мисленневу діяльність персонажів. У роботі висвітлено фасцинативну специфіку номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовців різних комунікативних стилів, в результаті чого з'ясовано, що асертивному комуніканту властива фасцинативна тактильна модель поведінки, агресивному – антифасцинативна, субмісивному – афасцинативна. Контрфасцинація як діалектична протилежність фасцинації розкрита із погляду наявних вербальних і невербальних механізмів протидії фасцинативному тактильному впливу.

Здійснене в цій дисертаційній праці дослідження номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця в сучасному англomовному художньому дискурсі відкриває перспективи подальших наукових розвідок, які можуть бути пов'язані з вивченням лінгвокультурних, гендерних і соціально-рольових ознак номінацій на позначення тактильної поведінки мовців в англomовному художньому дискурсі, виявленням синтагматики тактильної поведінки з іншими невербальними компонентами комунікації в аспекті фасцинації спілкування, розкриттям стратегічно-тактичного потенціалу тактильної поведінки мовця в нехудожніх дискурсивних практиках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. Творения : в 4 т. Киев : УЦИММ-Пресс, 1998. Т. 4 : О граде Божиим. Книги XIV — XXII. 588 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 272 с.
3. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2008. 160 с.
4. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология. Москва : Юнити, 2000. 551 с.
5. Аристотель. Никомахова этика. Москва : ЗАО "Изд-во "ЭКСМО-Пресс", 1997. URL : <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt#> (дата обращения: 20.01.2017).
6. Аристотель. О душе. URL : http://librebook.me/on_the_soul/vol1/2_ (дата обращения: 20.01.2017).
7. Астапкина Е. С. Закономерности семантической деривации прилагательных осязательного восприятия (на материале русского, белорусского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка". Минск, 2012. URL : <https://www.bsu.by/ru/sm.aspx?guid=418433> (дата обращения: 01.08. 2017).
8. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу : принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2010. 32 с.
9. Бахтин Н. М. Из жизни идей. Статьи, эссе, диалоги. Москва : Лабиринт, 1995. 152 с.
10. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ : Вид. центр "Академія", 2004. 344 с.
11. Белова С. Є. Структурно-семантичні та лінгвопрагматичні особливості непрямих відповідей адресата в різних типах англomовного дискурсу : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.04. "Германські мови". Харків, 2017. 219 с.

12. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Одеса, 2018. 39 с.
13. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола : монографія. Изд. 2-е, стер. Москва / Берлин : Директ-Медиа, 2016. 211 с.
14. Борисова Е. А. Вербализация жестов касания в современном английском языке. *Вестник МГЛУ ЕАЛИИ*. 2015. Вып. 3 (714). С. 40—52. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/verbalizatsiya-zhestov-kasaniya-v-sovremennom-angliyskom-yazyuke>. (дата обращения: 15.02.2018).
15. Войскунский А. Е. Я говорю, мы говорим... Очерки о человеческом общении. Москва : Знание, 1982. 192 с.
16. Волошина О. В. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 1994. 24 с.
17. Воробйова О. П. Когнітивна поетика : здобутки і перспективи. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2004. Вип. 635. С. 18—22.
18. Воробйова О. П. Смак "шоколаду": інтермедіальність й емоційний резонанс. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. Т. 15, № 1. С. 5—11.
19. Гавриш М. М. Комунікативні засоби вираження соціального статусу особи в художній прозі Івана Франка : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 "Українська мова". Львів, 2009. 278 с.
20. Галуцьких І. А. Сенсорика тактильного сприйняття в контексті художньої тілесності (концептуальний аналіз). *Мова і культура*. 2012. Вип. 15, Т. 3. С. 22—31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_3_6 (дата звернення: 05.03.2018).
21. Галуцьких І. А. Тілесність у художній прозі англійського модернізму і постмодернізму (когнітивно-семіотичні студії) : монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2016. 628 с.
22. Гнатюк А. В. Вербальні та невербальні засоби на позначення сумніву в сучасному англійському художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Львів, 2014. 20 с.
23. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності. Київ : Наукова Думка, 2001. 301 с.
  24. Гомілко О. Від античного космосу до середньовічного світу: концептуалізація тіла у середньовічній думці. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2006. № 52. URL : https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Номілко.htm (дата звернення: 28.08.2017).
  25. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвистики. Изд. 3-е. Москва : Лабиринт, 2001. 304 с.
  26. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. Изд. 4-е. Москва : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. 112 с.
  27. Гранская Ю. В. Распознавание эмоций по выражению лица : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01. Санкт-Петербург, 1998. 175 с.
  28. Грейдина Н. Л. Основы коммуникативной презентации. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2005. 380 с.
  29. Грушевская Т. М., Фанян Н. Ю. Модулярный подход к анализу текста/ дискурса: вклад женевской лингвистической школы. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение*. 2012. Вып. 2. С. 199—203. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/modulyarnyy-podhod-k-analizu-teksta-diskursa-vklad-zhenevskoy-lingvisticheskoy-shkoly> (дата обращения: 02.10.2017).
  30. Данилова З. В. Семантическая структура английских глаголов break, burst, crack, cut, smash, split, tear : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Львов, 1982. 213 с.
  31. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 325 с.
  32. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.
  33. Дементьев А. В. Семантико-функциональные аспекты кинематических речений в современном английском языке : автореф. дис. на соискание

- учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки". Москва, 1985. 21 с.
34. Демьянков В. З. Модуль. *Краткий словарь когнитивных терминов* / Кубрякова Е. С. (ред). Москва : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. С. 101—105.
  35. Ермолаева Е. А. Психосемиотический анализ жестикуляции как знакового средства общения (в соотношении с языком) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологии". Москва, 1984. 17 с.
  36. Железанова Т. Т. Номинация паралингвистических явлений в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки". Москва, 1982. 26 с.
  37. Жуковська А. В. Емотивні значення номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 30 берез. – 1 квіт. 2011 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. С. 68—69.
  38. Жуковська А. В. Дотик як індикатор соціально-культурних відносин. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 21 – 23 берез. 2012 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. С. 113—115.
  39. Жуковська А. В. Контекстуальні фактори моделювання тактильної поведінки комуніканта. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2012. № 6. С. 31—34.
  40. Жуковська А. В. Семіотична класифікація невербального компоненту комунікації "дотик". *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету.* 2012. № 24. С. 73—77.
  41. Жуковська А. В. Контрфасцинація як засіб протидії фасцинативному тактильному впливу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня – 01 квітня 2016 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 111—112.
  42. Жуковська А. В. Фасцинативний потенціал дотику в номінативному просторі сучасної англomовної художньої прози. *Наукові записки Національного*

- університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. 2016. № 61. С. 60—63.
43. Жуковська А. В. Функціональний аспект дослідження номінацій дотику в сучасному англomовному художньому дискурсі. *Science And Education A New Dimension. Philology*. 2016. Vol. IV (17), Issue 78. P. 81—85.
44. Жуковська А. В. Такесичні модулі англomовного художнього дискурсу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2017. № 67. С. 119—123.
45. Жуковська А. В. Такесична складова багатокomпонентного невербального модуля: принципи комбінаторики. *Якісна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи* : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 23 – 24 листопада 2017 р. Суми : Сумський держ. ун-т, 2017. С. 36—41.
46. Жуковська А. В. Номінативна структура такесичного модуля англomовного художнього дискурсу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11 – 13 квітня, 2018 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. С. 113–115.
47. Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. Москва : Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1960. 329 с.
48. Золотаренко Т. О. Репрезентація інвективної поведінки мовця в конфліктному дискурсі (на матеріалі романів Стівена Кінга) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2015. 20 с.
49. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 286 с.
50. Изард Э. К. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Изд-во "Питер", 1999. 464 с.
51. Иорданская Л. Н. Лингвистика частей тела. *Семиотика, лингвистика, поэтика : к столетию со дня рождения А. А. Реформатского*. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 397—406.

52. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу : монографія. Київ : ІВЦ "Політехніка", 2002. 288 с.
53. Канетти Э. Масса и власть. Москва : AdMarginem, 1997. 576 с.
54. Каримова Д. Х. Лингвокультурологическая интерпретация лексических репрезентаций проксем в дискурсе англоязычной драмы (на материале американской драматургии первой половины XX века) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Уфа, 2013. 203 с.
55. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англомовної прози XX – XXI століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2009. 20 с.
56. Кнорозов Ю. В. К вопросу о классификации сигнализации. *Основные проблемы африканистики*. Москва : Наука, 1973. С. 324–334.
57. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози XX століття) : дис. ... кандидат філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 226 с.
58. Козяревич Л. В. Комунікативні стилі з позиції фасцинології. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. 2012. № 24. С. 78—82.
59. Козяревич Л. В. Фасцинація у лінгвістичному вимірі : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. 260 с.
60. Кокун О. М. Психофізіологія. Київ : Центр навч. літ., 2006. 184 с.
61. Колшанский Г. В. Паралингвистика. Москва : Наука, 1974. 152 с.
62. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка. Саранск : Тип. "Красный октябрь", 2001. 208 с.
63. Кравченко Н. К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство". Київ, 2007. 31 с.
64. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературн. обозрение, 2002. 592 с.

65. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 224 с.
66. Кривошия Т. О. Сенсорна культура: культурологічне прочитання сенсуалізму. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 45—51.
67. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики *Логический анализ языка : модели действия* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва, 1992. С. 84—90.
68. Кудрявцева Н. Б. К проблеме организации прагматического модуля франкоязычного дискурса. *Вестник МГЛУ*. 2012. Вып. 10 (643). С. 57—65. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-organizatsii-pragmaticeskogo-modulya-frankoyazychnogo-dialogicheskogo-diskursa> (дата обращения: 22.08.2017).
69. Кузнєцова Д. Ю. Номінативне поле "вираз обличчя" в сучасному англомовному художньому дискурсі: емотивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2009. 22 с.
70. Куликова Л. В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме : монография. Красноярск : Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева, 2006. 392 с.
71. Лабунская В. А. Невербальное поведение: структура и функции. *Социальная психология : хрестоматия* / сост. : Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. Москва : Аспект Пресс, 2003. С. 84—111.
72. Лаенко Л. В. Перцептивный признак как объект номинации : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка". Воронеж, 2005. 39 с.
73. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. *Теория метафоры* / общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. Москва : Прогресс, 1990. С. 387—415.
74. Литвинов О. О. Семантико-когнітивні та прагматичні особливості номінативних одиниць на позначення зорової поведінки персонажів (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2011. 21 с.
75. Литвинов О. О. Лексико-семантичні характеристики англомовних номінацій невербальних зорових знаків комунікації. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія, педагогіка, психологія.* 2013. № 27. С. 62—70.
76. Максименко Ю. В. Номінативне поле "інтерес" у сучасному англомовному художньому дискурсі: семантичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2015. 20 с.
77. Маркот Я. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами физического воздействия в современном английском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Минск, 1990. 231 с.
78. Махлина С. Т. Семиотика культуры повседневности. Санкт-Петербург : Алетейя, 2009. 232 с.
79. Махній М. М. Соціальні нормативи тактильної поведінки. *Вісник психології і соціальної педагогіки. Збірник наук.праць .* 2010. Вип. 2. URL : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_2 (дата звернення: 10.07. 2017)
80. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. Санкт-Петербург : Наука, Ювента, 1999. 608 с.
81. Мечковская Н. Б. На семиотическом перекрестке: мотивы движения тела в невербальной коммуникации, в языке и метаязыке. *Логический анализ языка. Языки динамического мира /* отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. Дубна : Междунар. ун-т природы, общества и человека "Дубна", 1999. С. 376—393.
82. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура : курс лекций. Москва : Изд. центр "Академия", 2007. 432 с.
83. Моисеева С. А., Бубырева Ж. А. Функциональный анализ языковых единиц, репрезентирующих осязательное восприятие (на материале русского,

- английского и французского языков). *Вестник Томского государственного университета*. 2011. № 342. С. 20—24.
84. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : монография. Харьков : Экограф, 2005. 299 с.
  85. Мудрик Л. Особливості функціонування невербальних комунікативних компонентів у ситуації поздоровлення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2014. № 4. С. 44—49.
  86. Нетребіна С. П. Соматикон емоційного реагування персонажа в англомовному художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2016. 20 с.
  87. Нузбан О. В. Актуалізація концептів HARD/SOFT у сучасному англомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Чернівці, 2015. 23 с.
  88. Нэпп М., Холл Д. Невербальное общение. Санкт-Петербург : "ПРАЙМ–ЕВРОЗНАК", 2004. 256 с.
  89. Петлюченко Н. В. Харизматична особистість політичного лідера в просторі німецького та українського апелятивних дискурсів: зіставний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство". Київ, 2010. 34 с.
  90. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / пер. с англ. В. В. Кирющенко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 352 с.
  91. Поліщук О. Л. Номінативно-комунікативний аспект позначення проксемних дій у сучасному англомовному дискурсі (на матеріалі художньої прози другої половини ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2012. 20 с.
  92. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике : монография / сост. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. 556 с.
  93. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. Запоріжжя : Запорізь. держ. ун-т, 2001. 362 с.

94. Реформатський А. А. О перекодировании и трансформации коммуникативных систем. *Исследования по структурной типологии* / отв. ред. Т. Н. Молошная. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 208—216.
95. Рибалко М.-М. О. Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2008. 20 с.
96. Романов А. А., Малышева Е. В. Телесноориентированные дискурсивные практики в пространстве диалога. *Studia Linguistica*. 2011. Вып. 5. С. 339—342.
97. Романов А. А., Сорокин Ю. А. Соматикон : аспекты невербальной семиотики . Москва : ИЯ РАН, ТвГУ, 2004. 253 с.
98. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
99. Серль Д. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986. Вып. XVII : Теория речевых актов. URL : http://www.classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17/source/worddocuments/_4.htm (дата обращения: 28.07.2017).
100. Серякова И. И. Лексико-семантические и коммуникативно-функциональные особенности языковых единиц, описывающих невербальное средство коммуникации "голос" в современном английском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Киев, 1988. 182 с.
101. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : монография. Киев : Изд. центр КНЛУ, 2012. 280 с.
102. Серякова И. И. Соматикон англоязычных дискурсивных практик : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04, 10.02.15. Киев, 2012. 441 с.
103. Серякова И. И. Коммуникативный менеджмент конфликтного дискурса. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. III (9), Issue 44. P. 78—82.

104. Сєрякова І. І. Магія невербальної комунікації : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 161 с.
105. Славова Л. Л. Комунікативні стратегії та тактики у сучасному масмедійному політичному дискурсі: зіставний аспект (на матеріалі українських та американських Інтернет-джерел). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. Вип. 27. С. 116—117.
106. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2000. 18 с.
107. Соковнин В. М. Фасцинология: Прологомены к науке о чарующей, доминантной и устрашающей коммуникации животных и человека. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2005. 400 с.
108. Соковнин В. М. Фасцинация тела. Екатеринбург : АФА, 2011. URL : <http://www.koob.ru/sokovnin/> (дата звернення: 31.08.2017).
109. Соколова В. Л. Коммуникативная структура англоязычного художественного диалога (на материале англоязычной прозы и драмы XX века) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Москва, 2008. 250 с.
110. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Київ, 2009. 469 с.
111. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. *Труды по языкознанию* / Ф. де Соссюр. Москва : Прогресс, 1977. С. 31—274.
112. Такумбетова Л. М. Глаголы механического воздействия в современном английском языке : автореф. дис. на соскание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки". Москва, 1980. 25 с.
113. Троцюк А. Невербальні засоби вираження значення байдужості а англомовному художньому дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2017. № 6. С. 160—166.
114. Федотова О. В. Функционально-семантические особенности глаголов, репрезентирующих фрейм "прикосновение" в современном английском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Белгород, 2007. 178 с.

115. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. 344 с.
116. Хлыстова В. Г. Функционально-структурная и семантическая характеристика кинематических речений, отражающих коммуникативный аспект кинесики (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки". Нижний Новгород, 2005. 22 с.
117. Черненко О. В. Лінгвокогнітивні та прагматичні особливості дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії (на матеріалі англомовної прози ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Київ, 2007. 20 с.
118. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. Киев, 1987. 203 с.
119. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций. *Мир лингвистики и коммуникации*. 2008. № 3 (12). URL : http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf (дата обращения: 25.07.2017).
120. Шевченко І. С., Морозова Е. І. Дискурс як мислекомунікативне формування. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2003. Вип. 586. С. 33–38.
121. Шпак О. В. Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасному англомовному дискурсі : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Харків, 2015. 238 с.
122. Шрейдер Ю. А. Логика знаковых систем (элементы семиотики). Москва : Знание, 1974. 64 с.
123. Эпштейн М. Н., Тульчинский Г. Л. Философия тела. Тело свободы. Санкт-Петербург : Алетейя, 2006. 432 с.
124. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Київ, 2001. 190 с.

125. Ackerman J. M., Nocera C. C., Bargh J. A. Incidental haptic sensations influence social judgments and decisions. *Science*. 2010. Vol. 328 (5986). P. 1712—1715.
126. Argyle M. *The Psychology of Interpersonal Behaviour*. Middlesex : Penguin Books, 1978. 322 p.
127. Argyle M. *Bodily Communication*. 2nd ed. New York : Routledge, 2007. 363 p.
128. Barnett K. A theoretical construct of the concept of touch as they relate to nursing. *Nursing Research*. 1972. Vol. 21 (2). P. 102—110.
129. Birdwhistell R. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. 337 p.
130. Calero H. *The Power of Nonverbal Communication*. Los Angeles, CA : Silver Lake Publishing, 2005. 308 p.
131. Cekaite A., Holm M. The Comforting Touch: Tactile Intimacy and Talk in Managing Children's Distress. *Research on Language and Social Interaction*. 2017. Vol. 50, Issue 2. P. 109—127.
132. Chare N. Handling pressures: analysing touch in American films about youth sport. *Sport, Education and Society*. 2013. Vol. 18, Issue 5. P. 663—677.
133. Chase R., Shamo W. *Elements of Effective Communication*. Washington : Plain and Precious Publishing, 2013. 398 p.
134. Coan J., Schaefer, H., Davidson R. Lending a hand: social regulation of the neural response to threat. *Psychological Science*. 2006. Vol. 17, Issue 12. P. 1032—1039.
135. Cooperrider K. Foreground gesture, background gesture. *Gesture*. 2017. Vol. 16, Issue 2. P. 176—202.
136. Cranach M. von. The Role of Orienting Behavior in Human Interaction. *Behavior and Environment* / ed. Esser A. H. Boston, MA : Springer, 1971. P. 217—237. DOI : 10.1007/978-1-4684-1893-4_16
137. Cranny-Francis A. Semefulness: a social semiotics of touch. *Social Semiotics*. 2011. Vol. 21, Issue 4. P. 463—481.
138. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 506 p.

139. Danesi M. *Messages, Signs, and Meanings: A Basic Textbook in Semiotics and Communication*. 3rd ed. Toronto : Canadian Scholars' Press Inc., 2004. 393 p.
140. Derrida J. *On Touching – Jean Luc Nancy*. Stanford : Stanford University Press, 2005. 387 p.
141. Dibiase R., Gunnoe J. Gender and Culture Differences in Touching Behavior. *The Journal of Social Psychology*. 2004. Vol. 144, Issue 1. P. 49—62.
142. Duncan S., Fiske D. *Face-to-face Interaction*. New York : L. Erlbaum Associates, 1977. 361 p.
143. Efron D. *Gesture and Environment: A Tentative Study of Some of the Spatio-temporal and Linguistic Aspects of the Gestural Behavior of Eastern Jews and Southern Italians in New York City, Living Under Similar as Well as Different Environmental Conditions*. New York : King's Crown Press, 1941. 184 p.
144. Ekman P., Friesen W. Hand Movements. *The Journal of Communication*. 1972. Vol. 22. P. 353—374.
145. Ekman P. Emotional and Conversational Nonverbal Signals. *Language, Knowledge, and Representation. Philosophical Studies Series*. 2004. Vol. 99. P. 39—50.
146. Elkiss M., Jerome J. A. Touch—More Than a Basic Science. *The Journal of the American Osteopathic Association*. 2012. No. 112. P. 514—517.
147. Field T. American adolescents touch each other less and are more aggressive toward their peers as compared with French adolescents. *Adolescence*. 1999. No. 34. P. 735—758.
148. Field T. Touch for socioemotional and physical well-being: A review. *Development Review*. 2010. No. 30. P. 367—383.
149. Floyd K. Affectionate same-sex touch: the influence of homophobia on observers' perceptions. *The Journal of Social Psychology*. 2000. No. 140 (6). P. 774—788.
150. Fodor J. A. *La modularité de l'esprit*. Paris : Propositions, 1986. 176 p.
151. Foley G., Gentile J. Nonverbal Communication in Psychotherapy. *Psychiatry (Edgmont)*. 2010. Vol. 7, Issue 6. P. 38—44.
152. Gallace A., Spence C. Tactile aesthetics: towards a definition of its characteristics and neural correlates. *Social Semiotics*. 2011. Vol. 21, Issue 4. P. 569—589.

153. Gamble M., Gamble T. Kwal. *Communication Works*. New York : Random House, 1987. 265 p.
154. Gentsch A., Panagiotopoulou E., Fotopoulou A. Active Interpersonal Touch Gives Rise to the Social Softness Illusion. *Current biology*. 2015. Vol. 25, Issue 18. P. 2392—2397. URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4580302/> (date of access: 23.02.2018).
155. Gibson J. J. Observation On Active Touch. *Psychological Review*. 1962. Vol. 69, № 6. P. 477—491.
156. Goldstein P., Weissman-Fogel I., Shamay-Tsoory S. The role of touch in regulating inter-partner physiological coupling during empathy for pain. *Scientific Reports*. 2017. Vol. 7. DOI : 10.1038/s41598-017-03627-7.
157. Goodwin M., Goodwin C. Gesture and coparticipation in the activity of searching for a word. *Semiotica*. 1986. Vol. 62, Issue 1-2. P. 51—72. URL : http://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/goodwin/Gesture_and_Coparticipation_in_Word_Search.pdf (date of access: 15.01.2018).
158. Guéguen N. Courtship compliance: The effect of touch on women's behavior. *Social Influence*. 2007. Vol. 2, Issue 2. P. 81—97.
159. Guéguen N. The effect of a woman's incidental tactile contact on men's later behavior. *Social Behavior and Personality*. 2010. Vol. 38, Issue 2. P. 257—266.
160. Hall P., Spencer Hall D. The handshake as interaction. *Semiotica*. 1983. Vol. 45, No. ¾. P. 249—264.
161. Hanzal A., Segrin C., Dorros S. The Role of Marital Status and Age on Men's and Women's Reactions to Touch from a Relational Partner. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2008. Vol. 32, Issue 1. P. 21—35. DOI : 10.1007/s10919-007-0039-1.
162. Hauser E. Solution strokes: Gestural component of speaking trouble solution *Gesture*. 2014. Vol. 14, Issue 3. P. 297—319.
163. Hertenstein M. Touch: Its Communicative Functions in Infancy. *Human Development*. 2002. Vol. 45. P. 70—94.

- URL : https://www.depauw.edu/learn/lab/publications/documents/touch/2002_Touch_Touch-its_communicative_functions_in_infancy.pdf (date of access: 20.07.2017).
164. Hertenstein M., Butts A., Sarah H. The communication of anger: Beyond the face. *Psychology of Anger* / ed. Clausen E. I. 2007. P. 7—11. URL : http://www.depauw.edu/learn/lab/publications/documents/touch/2007_Touch_The_communication_of_anger.pdf date of access: 13.10.2017).
165. Hertenstein M., Keltner D. Gender and the Communication of Emotion Via Touch. *Sex Roles*. 2011. Vol. 64, Issue 1—2. P. 70—80. DOI : 10.1007/s11199-010-9842-y.
166. Jansson-Boyd C. Touch matters: exploring the relationship between consumption and tactile interaction. *Social Semiotics*. 2011. Vol. 21, Issue 4. P. 531—546.
167. Johnston T. Towards a comparative semiotics of pointing actions in signed and spoken languages. *Gesture*. 2013. Vol. 13, Issue 2. P. 109—142.
168. Jones S.E., Brown B.C. Touch attitudes and behaviors, recollections of early childhood touch, and social self-confidence. *Journal of Nonverbal Behavior*. 1996. Vol. 20, Issue 3. P. 147 – 163. DOI : 10.1007/BF02281953.
169. Jones S. E., Yarbrough A. E. A naturalistic study of the meanings of touch. *Communication Monographs*. 1985. Vol. 52, Issue 1. P. 19—56. DOI : 10.1080/03637758509376094.
170. Kaspar K., Krull J. Incidental Haptic Stimulation in the Context of Flirt Behavior. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2013. Vol. 37, Issue 3. P. 165—173.
171. Kauffman L. Tacesics, the Study of Touch: A Model for Proxemic Analysis. *Semiotica*. 1971. Vol. 4, Issue 2. P. 149—161.
172. Kendon A. Pragmatic functions of gestures: Some observations on the history of their study and their nature. *Gesture*. 2018. Vol. 16, Issue 2. P. 157—175. DOI : 10.1075/gest.16.2.01ken.
173. Knapp M., Vangelisti A. *Interpersonal Communication and Human Relationships*. Boston : Allyn and Bacon, 1995. 403 p.
174. Korte B. *Body Language in Literature*. Toronto : University of Toronto Press, 1997. 352 p.

175. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh*. New York : Basic Books, 1999. 640 p.
176. Lederman S. J., Klatzky R. L. Haptic perception: A tutorial. *Attention, Perception & Psychophysics*. 2009. Vol. 71, Issue 7. P. 1439—1459. URL : <https://link.springer.com/article/10.3758/APP.71.7.1439> (date of access: 06.12.2017).
177. Littlejohn S. *Theories of Human Communication*. Belmont : Wadsworth Publishing Company, 1999. 409 p.
178. Major B. Gender Patterns in Touching Behavior. *Gender and Nonverbal Behavior* / eds. Moyo C., Henley N. M. New York : Springer, 1981. P. 15—37.
179. Maternal touch predicts social orienting in young children / Reece C. et al. *Cognitive Development*. 2016. Vol. 39. P. 128—140. DOI : 10.1016/j.cogdev.2016.05.001.
180. Matsumoto D., Hwang H. Cultural Similarities and Differences in Emblematic Gestures. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2013. Vol. 37, Issue 1. P. 1—27. DOI : 10.1007/s10919-012-0143-8 (date of access: 01.03.2018).
181. McNeil-Haber F. Ethical considerations in the use of nonerotic touch in psychotherapy with children. *Ethics & behavior*. 2004. Vol. 14, Issue 2. P. 123—140. DOI : 10.1207/s15327019eb1402_3.
182. McNeill D. Gesture: a psycholinguistic approach. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* / eds. E. Brown, A. Anderson. Amsterdam ; Boston : Elsevier, 2006. P. 58—66.
183. Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. New Brunswick : Aldine Transaction, 2009. 226 p.
184. Millot J.L., Filiatre J.C, Montagner H. Maternal tactile behaviour correlated with mother and newborn infant characteristics. *Early Human Development*. 1988. Vol. 16, Issues 2–3. P. 119–129. DOI : 10.1016/0378-3782(88)90092-8.
185. Mitchel A. D., Weiss D. J. Visual speech segmentation: using facial cues to locate word boundaries in continuous speech. *Language and Cognitive Processes*. 2014. Vol. 29, Issue 7. P. 771—780. DOI : 10.1080/01690965.2013.791703.

186. Montagu A. *Touching: the human significance of the skin*. 2nd ed. New York : Harper & Row, 1977. 385 p.
187. Morris D. *Peopewatching*. London : Vintage Books, 2002. 526 p.
188. Nonverbal behavior and attitudes towards touch / Fromme D. et. al. *Journal of Nonverbal Behavior*. 1989. Vol. 13. Issue 1. P. 3—14. DOI : 10.1007/BF01006469.
189. *Nonverbal Communication across Disciplines*. Vol. I: Culture, sensory interaction, speech, conversation / ed. F. Poyatos. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. 371 p.
190. Norton R. W., Pettegrew L. S. Communicator Style as an Effect Determinant of Attraction. *Communication Research*. 1977. Vol. 4, Issue 3. P. 257—282. DOI : 10.1177/009365027700400302.
191. Nöth W. *Handbook of semiotics*. Bloomington / Indianapolis : Indiana University Press, 1995. 576 p.
192. Pike K. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Glendale, CA : Summer Institute of Linguistics, 1954. URL : <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015010486226;view=1up;seq=7> (date of access: 20.01.2017).
193. Poley M. *Mastering the Art of Communication*. Mission : SkillPath Publications, 1995. 153 p.
194. Poyatos F. Language and Nonverbal Systems in the Structure of Face-to-Face Interaction. *Language & Communication*. 1983. Vol. 3, Issue 2. P. 129—140.
195. Prescott T., Ahissar E., Izhikevich E. *Scholarpedia of Touch*. Amsterdam : Atlantis Press, 2016. 827 p.
196. Ratcliffe M. Touch and Situatedness. *International Journal of Philosophical Studies*. 2008. Vol. 16, Issue 3. P. 299—322. DOI: 10.1080/09672550802110827.
197. Ratcliffe M. What is Touch? *Australasian Journal of Philosophy*. 2012. Vol. 90, Issue 3. P. 413—432. DOI : 10.1080/00048402.2011.598173.

198. Reddy M. The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language About Language. *Metaphor and Thought* / ed. by Ortony. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 202—224.
199. Révész G. Psychology and Art of the Blind. London ; New York ; Toronto : Longmans, Green and Co, 1950. 338 p.
200. Roulet E. Vers une approche modulaire de l'analyse du discours. *Cahiers de linguistique française*. Genève, 1991. Vol. 12. P. 53—81.
201. Satir V. The New Peoplemaking. Mountain View : Science and Behavior Books. Inc, 1988. 400 p.
202. Seal B. Academic Encounters: Human Behavior. Hong Kong : Cambridge University Press, 2005. 220 p.
203. Sekerdej M. Keeping in Touch with Context: Non-verbal Behavior as a Manifestation of Communalinity and Dominance. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2018. P. 1 – 16. DOI: 10.1007/S10919-018-0279-2.
204. Sennet R. Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization. New York : W. W. Norton & Company, 1994. 432 p.
205. Seryakova I. I. Functions of touch communication. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2010. Вип. 16. С. 271—275.
206. Shaki S. What's in a Kiss? Spatial Experience Shapes Directional Bias During Kissing. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2013. Vol. 37, Issue 1. P. 43—50. DOI : 10.1007/s10919-012-0141-x.
207. Sinclair N., Freitas E. The haptic nature of gesture: Rethinking gesture with new multitouch digital technologies. *Gesture*. 2014. Vol. 14, Issue 3. P. 351—374. DOI : 10.1075/gest.14.3..
208. Stokes D., Biggs S. Perception and Its Modalities. Oxford : Oxford University Press, 2014. 494 p.
209. The Communication of Emotion via Touch / M. Hertenstein et al. *Emotion*. 2009. Vol. 9, No. 4. P. 566—573. DOI: 10.1037/a0016108.
210. The Holy Bible, New King James Version. Nashville : Thomas Nelson, 1984. 1073 p.

211. The Power of Touch: Nonverbal Communication Within Married Dyads / J. Seeman Smith et al. *The Counseling Psychologist*. 2011. Vol. 39, Issue 5. P. 764—787. DOI : 10.1177/0011000010385849.
212. The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication / ed. M. R. Key. The Hague ; Paris ; New York : Mouton Publishers, 1980. 388 p.
213. Thomas J. Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics. Longman, 1995. 430 p.
214. Thompson E., Hampton J. A. The effect of relationship status on communicating emotions through touch. *Cognition and Emotion*. 2011. Vol. 25, Issue 2. P. 295—306. DOI : 10.1080/02699931.2010.492957.
215. Topography of social touching depends on emotional bonds between humans / Suvilehto J. et al. *Psychological and Cognitive Sciences, Psychological and Cognitive Sciences*. 2015. Vol. 112 (45). P. 13811—13816. DOI : 10.1073/pnas.1519231111.
216. Vrugt A., Kerkstra A. Sex differences in nonverbal communication. *Semiotica*. 1984. Vol. 50, No. 1—2. P. 1—42. DOI : 10.1515/semi.1984.50.1-2.1.
217. Walker Bynum C. The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336. New York : Columbia University Press, 1995. 386 p.
218. Wallbott H., Scherer K. Cues and channels in emotion recognition. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986. Vol. 51, No. 4. P. 690—699.
219. Wehling E. Discourse management gestures. *Gesture*. 2018. Vol. 16, Issue 2. P. 245—276. DOI : 10.1075/gest.16.2.04weh.
220. Weill-Tessier P., Turner J., Gellersen H. How do you look at what you touch?: a study of touch interaction and gaze correlation on tablets. *Proceedings of the Ninth Biennial ACM Symposium on Eye Tracking Research & Applications*. 2016. URL : <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=2888592&dl=ACM&coll=DL&CFID=911489387&CFTOKEN=77571935> (date of access: 01.03.2018).
221. Welton D. Body and Flesh: A Philosophical Reader. Malden : Blackwell Publishers Ltd., 1998. 360 p.
222. Wharton T. Pragmatics and Non-Verbal Communication. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 219 p.

223. Willis F. N., Rawdon V. A. Gender and national differences in attitudes toward same-gender touch. *Perceptual and Motor Skills*. 1994. Vol. 78, No. 3, Pt. 1. P. 1027—1034. DOI:10.2466/pms.1994.78.3.1027.
224. Willis F. N., Jr., Hamm H. K. The use of interpersonal touch in securing compliance. *Journal of Nonverbal Behavior*. 1980. Vol. 5, Issue 1. P. 49—55. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00987054> (date of access: 10.01.2018).
225. Xu Y., Staples S., Shen J. Nonverbal communication behaviors of internationally educated nurses and patient care. *Research and theory of nursing practice*. 2012. Vol. 24, Issue 4. P. 290—308.
226. Zhukovska A. Tacesic Constituent as a Part of the Multicomponent Nonverbal Module: the Principles of Combination. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 4. С. 33—38.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

227. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
228. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
229. Постмодернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск : Интерпрессервис, 2001. 1040 с.
230. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
231. Encyclopedia of Human Development / ed. N. J. Salkind. Thousand Oaks : Sage Publications Inc., 2006. 1616 p.
232. Givens D. B. The Nonverbal Dictionary of Gestures, Signs & Body Language Cues. Spokane, Washington : Center for Nonverbal Studies Press, 2016. URL : <http://center-for-nonverbal-studies.org/6101.html>.

233. New Illustrated Webster's Dictionary of the English Language including Thesaurus of Synonyms and Antonyms. New York : Pamco Publishing Company, Inc., 1992. 1150 p.
234. The Oxford Universal Dictionary Illustrated / ed. C. T. Onions. London : The Coxton Publishing Company Limited, 1974. Vol. 1. P. 1—1280.
235. The Oxford Universal Dictionary Illustrated / ed. C. T. Onions. London : The Coxton Publishing Company Limited, 1974. Vol. 2. P. 1281—2712.
236. Cambridge Dictionaries Online. URL : <http://dictionary.cambridge.org/>
237. Oxford Dictionary online. URL : <http://www.oxforddictionaries.com/>
238. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. M. Mayor. London : Longman, 2009. 2081 p.
239. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL : <https://www.ldoceonline.com/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

232. **Adler, RH:** Adler W. Random Hearts. London : Coronet Books, 1999. 247 p.
233. **Ahern, TFM:** Ahern C. Thanks for the Memories. London : Harper Collins Publishers, 2008. 489 p.
234. **Alderman, D:** Alderman N. Disobedience. London : Penguin Books, 2007. 282 p.
235. **Binchy, MF:** Binchy M. Minding Frankie. London : Orion, 2011. 465 p.
236. **Bradford, DTK:** Bradford B. Dangerous to Know. London : Harper Collins Publishers, 2001. 410 p.
237. **Brown, DVC:** Brown D. The Da Vinci Code. New York : Anchor Books, 2003. 489 p.
238. **Dexter, RD:** Dexter C. The Remorseful Day. London : Pan Books, 2000. 448 p.
239. **Evans, GH:** Evans H. Going Home. London : Harper Collins Publishers, 2006. 440 p.
240. **Green, AOK:** Green J. The Abundance of Katherines. New York : Dutton Books, 2006. 227 p.

241. **Green, FIOS:** Green J. *The Fault in Our Stars*. London : Penguin Books, 2013. 313 p.
242. **Grisham, A:** Grisham J. *The Appeal*. New York : Bantam Dell, 2008. 485 p.
243. **Harris, C:** Harris J. *Coastliners*. London : Black Swan, 2002. 399 p.
244. **Kinsella, COS:** Kinsella S. *Confessions of a Shopaholic*. New York : The Dial Press, 2009. 310 p.
245. **Kinsella, S&B:** Kinsella S. *Shopaholic & Baby*. London : Black Swan, 2008. 448 p.
246. **Kinsella, STK:** Kinsella S. *Shopaholic Ties the Knot*. London : Black Swan, 2002. 404 p.
247. **Kinsella, STM:** Kinsella S. *Shopaholic Takes Manhattan*. New York : Bantam Dell, 2004. 387 p.
248. **Kinsella, UG:** Kinsella S. *The Undomestic Goddess*. London : Black Swan, 2006. 416 p.
249. **Kinsella, RM:** Kinsella S. *Remember Me?* London : Black Swan, 2008. 448 p.
250. **Lewis, F:** Lewis S. *Forgotten*. London : Arrow Books, 2011. 552 p.
251. **Lewis, TAY:** Lewis S. *The Truth About You*. London : Arrow Books, 2014. 469 p.
252. **Macomber, LL:** Macomber D. *Love Letters*. London : Arrow Books, 2014. 372 p.
253. **Mansell, PT:** Mansell J. *Perfect Timing*. London : Headline Book Publishing, 1997. 342 p.
254. **Meyer, E:** Meyer S. *Eclipse*. London : Atom, 2008. 564 p.
255. **Meyer, T:** Meyer S. *Twilight*. London : Atom, 2007. 434 p.
256. **Mitch, FPYMIH:** Mitch A. *The Five People You Meet in Heaven*. New York : Hyperion, 2003. 196 p.
257. **Mitch, TWM:** Mitch A. *Tuesdays with Morrie. An Old Man, a Young Man, and Life's Greatest Lesson*. New York : Warner Books, 2000. 192 p.
258. **Moyes, AY:** Moyes J. *After You*. London : Penguin Books, 2016. 410 p.
259. **Moyes, MBY:** Moyes J. *Me Before You*. London : Penguin Books, 2012. 522 p.
260. **Moyes, SR:** Moyes J. *Sheltering Rain*. New York : HarperCollins, 2002. 368 p.

261. **Muchamore, MD:** Muchamore R. Mad Dogs. London : Hodder Children's Books, 2007. 389 p.
262. **Neill, SLOSM:** Neill F. The Secret Life of a Slummy Mummy. London : Arrow Books, 2008. 298 p.
263. **Patterson, 4OJ:** Patterson J., Paetro M. 4th of July. London : Headline Book Publishing, 2006. 440 p.
264. **Picoult, KF:** Picoult J. Keeping Faith. London : Hodder, 2006. 468 p.
265. **Sparks, WTR:** Sparks N. A Walk to Remember. New York : Warner Books, 2000. 240 p.
266. **Sparks, BOM:** Sparks N. The Best of Me. London : Sphere, 2011. 292 p.
267. **Steel, TB:** Steel D. Toxic Bachelors. London : Corgi Books, 2006. 512 p.
268. **Tyler, BL:** Tyler A. Breathing Lessons. New York : Berkley Books, 1998. 327 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця
в англomовному художньому дискурсі

I. Спеціальні номінативні засоби на позначення тактильної поведінки мовця

bang (n,v)	feel (n,v)	palpate (v)	shave (v)
batter (v)	finger (v)	palpation (n)	shove (n,v)
bash (n,v)	flick (n,v)	pat (n,v)	smack (n,v)
beat (v)	fling (v)	paw (v)	smooth (v)
bite (n,v)	fondle (v)	peck(n,v)	snatch at (phr. v)
blow (n)	grab (n,v)	pet (v)	spank (n,v)
brush (n,v)	grasp (n,v)	pick (v)	squeeze(n,v)
bump (v)	graze (v)	pick sb up (phr. v)	strike (v)
bury (v)	grip(n,v)	pinch (n,v)	stroke (n)
cannon (v)	grope (n,v)	press (n,v)	stroke (v)
catch (v)	hammer (v)	propel (v)	tag (v)
caress (n,v)	handle (v)	pound (v)	take (v)
chuck (v)	handshake (n)	pull (n,v)	tap (n,v)
clamp (v)	hang on (phr. v)	pummel (v)	tighten (v)
clap (v)	hit (v)	punch (n,v)	tip (v)
clasp (n,v)	hold (n,v)	push (n,v)	thump (v)
clench (v)	hug (n,v)	rap (n,v)	tickle (n,v)
clinch (n,v)	jab (n,v)	reach (v)	touch (n,v)
cling (v)	kick (n,v)	rub (n,v)	trace (v)
clip (v)	kiss (n,v)	ruffle (v)	tuck (v)
clutch (n,v)	knead (v)	scrape (v)	tug (n,v)
collide (v)	knock (n, v)	scratch(n,v)	twiddle (v)
cover (v)	lift (v)	scrub (v)	twist (v)
crash (v)	lip (v)	seize (v)	twine (v)
cradle (v)	massage (n,v)		whack (n, v)

cuddle (n,v)	nibble (v)	shake (n,v)	wrap (v)
cup (v)	nip (n,v)		wind around (v)
dab (n,v)	nose (v)		wipe (n,v)
dig (n,v)	nudge (n,v)		
elbow (v)	nuzzle (v)		
embrace (n,v)	palm (v)		
encircle (v)			
enfold (v)			
half-embrace (n,v)			
half-hug (n, v)			
fasten (v)			

II. Спеціальні розгорнуті номінативні засоби на позначення
тактильної поведінки мовця

1. Дієслівні словосполучення:

а) з дієсловами абстрагованого значення:

to give / have a massage	to get a smack
to give a bite	to give / have a scratch
to give a dig	to give a pull
to give a handshake	to give a push
to give a hug	to give a rub
to give a kick	to give a shove
to give a kiss	to give a slap
to give a nip	to give a squeeze
to give a nudge	to give a stroke
to give a pat	to give a thump
to give a peck	to give a tickle
to give a press	to give a whack
to give a scrub	to give a wipe
to give a smack on the lips	to have a scratch
to get a knock	to take a hold

б) з дієсловами вузької семантики:

to brush a kiss	to offer a hug
to envelop in a hug	to plant a kiss
to exchange handshakes	to press a kiss
to exchange hugs	to receive a blow,
to feel a nudge	to return a hug
to feel a tap	to strike a blow
to grab a hold	to tighten a grip
to land a punch	to tighten a hold
to loosen a hold (on)	to greet with a handshake
to loosen a grip	

2. Субстантивні словосполучення

a hearty/ firm/ limp handshake

a bruising / brotherly embrace

an awkward half-embrace

a comforting / brotherly pat

a big / little / quick / gentle / tender / passionate / long /lingering /sloppy / farewell /
goodnight / French / resounding kiss

a bear hug

a firm grasp

a clap / slap on the back

3. Іменниково-прийменникові комплекси

in a (firm) grasp

with a (sharp) tug

with an (affectionate) kiss

with a (warm) handshake

in an embrace

III. Неспеціальні засоби на позначення тактильної поведінки мовця

arm(s)	to put one's arm(s) around
	to throw one's arm(s) around
	to wrap one's arm around
	to have one's arm on
	to drape one's arms around
	to link one's arm
	to lock arms
	to take sb in one's arms
	to take sb by the arm
hand(s)	to shake hands
	to put one's hand(s)
	to place one's hand(s)
	to rest one's hand
	to slam one's hand(s)
	to run one's hand(s)
	to smooth one's hand down
	to lay one's hand(s)
	to join hands
	to sweep one's hand
	to pass one's hand (against)
finger(s) / (finger)nail(s)	to entwine fingers
	to run one's fingers
	to lace one's fingers
	tighten one's fingers
	to lay a finger
	to dig one's (finger)nails
lip(s)	to place one's lips (on)
	to press one's lips

Додаток Б

Список публікацій здобувача за темою дисертації
та відомості про апробацію**Наукові праці, в яких опубліковані основні
наукові результати дисертації**

1. Жуковська А. В. Контекстуальні фактори моделювання тактильної поведінки комуніканта. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 6. С. 31—34.
2. Жуковська А. В. Семіотична класифікація невербального компоненту комунікації "дотик". *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. 2012. № 24. С. 73—77.
3. Жуковська А. В. Фасцинативний потенціал дотику в номінативному просторі сучасної англomовної художньої прози. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2016. № 61. С. 60—63.
4. Жуковська А. В. Такесичні модулі англomовного художнього дискурсу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2017. № 67. С. 119—123.
5. Zhukovska A. Tacesic Constituent as a Part of the Multicomponent Nonverbal Module: the Principles of Combination. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 4. С. 33—38.
6. Жуковська А. В. Функціональний аспект дослідження номінацій дотику в сучасному англomовному художньому дискурсі. *Science And Education A New Dimension. Philology*. 2016. Vol. IV (17), Issue 78. P. 81—85. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996.
7. Жуковська А. В. Емотивні значення номінативних засобів на позначення тактильної поведінки мовця. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 30 берез. – 1 квіт. 2011 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. С. 68—69.

8. Жуковська А. В. Дотик як індикатор соціально-культурних відносин. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 21 – 23 берез. 2012 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. С. 113—115.
9. Жуковська А. В. Контрфасцинація як засіб протидії фасцинативному тактильному впливу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня – 01 квітня 2016 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 111—112.
10. Жуковська А. В. Такесична складова багатокomпонентного невербального модуля: принципи комбінаторики. *Якісна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 23 – 24 листопада 2017 р.* Суми : Сумський держ. ун-т, 2017. С. 36—41.
11. Жуковська А. В. Номінативна структура такесичного модуля англomовного художнього дискурсу. *Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11 – 13 квітня, 2018 р.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. С. 113 – 115.

Відомості про апробацію матеріалів дисертації

1. Міжнародна науково-практична конференція "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, 30 березня – 1 квітня 2011 р. – очна участь).
2. Міжнародна науково-практична конференція (Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, 21–23 березня 2012 р. – очна участь).
3. VI Міжнародна наукова конференція "Пріоритети германського і романського мовознавства" (Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 14 – 16 вересня 2012 р. – заочна участь).
4. Scientific and Professional Conference "Actual Problems of Science and Education (APSE – 2016)", (Угорщина, Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, м. Будапешт, 31 січня 2016 р. – заочна участь).
5. Міжнародна науково-практична конференція "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ,

30 березня –1 квітня 2016 р. – очна участь).

6. Міжнародна науково-практична заочна конференція "Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації" (Національний університет "Острозька академія", м. Острог, 19 жовтня 2017 р. – заочна участь).

7. I Всеукраїнська науково-практична конференція "Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи" (Сумський державний університет, м. Суми, 23 – 24 листопада 2017 р. – заочна участь).

8. Міжнародна науково-практична конференція "Україна і світ : діалог мов та культур" (Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, 11 – 13 квітня 2018 р. – очна участь).